

B. Kovács István

Reformátusok a 17–18. századi Rimaszombatban*

1769. június 25

A rimaszombati református egyház sorsát az 1769. június 25-én történt felekezeti összecsapás pecsételte meg.

Ennek az volt az előzménye, hogy **Rozgonyi Ferenc** oszgyáni alesperes-plébános és **Uhlarik József** szuhai plébános Hont vármegyéhez intézett levelükben előadták, miszerint „a katolikusoknak az igaz hitről való elpártolása miképpen terjed napról-napra, azt inkább könnyek között, mint panaszképpen adjuk elő”. Mint írják, „minden fáradságunk, éberségünk eredménytelen marad, olyannyira, hogy az egész Rima völgyön és a Kishonti kerület hegyei között egyetlen katolikus lelkész és hívő nem található”.

A megye a királyi helytartótanácsához továbbította a levelet, amelynek 1768. június 16-án kelt rendelete alapján **Bányai László** érseki helynök két hittérítő kiküldéséről határozott. A vezető misszionárius **Karaba György**, addigi rappi plébános lett, aki a sávolyi plébános, **Kanderka György** társaságában kezdte meg a szolgálatát, éspedig „teljes buzgalommal ott úgy a katolikusokat az igaz hitben megerősíteni, mint azokat, akik kárhuzatos közönyösségekben élnek, vagy pedig az üdvözítő igaz hitet elhagyva, protestánsokká lettek, teljes erővel észretéríteni”. A róluk való gondoskodással a Kishonti kerületet bízta meg. Tevékenységüknek részeként körmeneteket is tartottak. Május 28-án Rimaszombatba is vezettek körmenetet, de akkor az rendbontás nélkül zajlott le. Egy későbbi vizsgálat során **Abonyi István, Bernáth János és Róth András** egybehangzóan vallották, hogy a városvezetés az első körmenetkor nagyon körültekintően járt el. **Szakall Pál** városi notárius nem csupán a tizedeseket utasította, hogy „a városi népnek a vigyázása körül” legyenek, a polgárokat is erre intette.

Június 25-én újabb körmenetet szerveztek a városba, amelynek során összetűzésre került sor a két felekezet tagjai közt.

Az összetűzésről több leírás is készült.

Az esetet az akkori bíró, **Kelemen Mihály** a következőképpen írta le június 26-án keltezett, s a város jegyzőjének, **Szakall Pálnak**, illetve bírótársának, **Huszt Andrásnak** Sajókazára, illetve Sajókeresztúrra küldött levelében:

„Kedves sógor úr, bíró úr, úgy kedves komám, notárius úr!

Tegnap napon minémű nem reménylett* casus* történt városunkban, amidőn az isteni tiszteletnek végben viteléről kijöttünk volna, a pápista atyafiak szemközben szintén akkor érkeztenek bé ceremóniájokkal* városunkba, együvéütközvén városunkbéli lakosokkal, a nép hallatlanképpen erumpált**, kicsinyben*, hogy emberhalálok is nem estenek, úgy annyira pedig városunk lakosi

[...] candereáltak*, hogy sok kérésünkre is őket le nem csendesíthettük. Ezt végben vévén, perceptor, **Konyha** úr, igyekeztvén méltóságos grófunk halálos ágyában lévő látogatására, nem különben tekintetes nemes vármegye viceispányjának*, **Pongrácz** uramnak Balogon létében ezen dolgot representálni, hogy annyival magisztrátusunk ne vádoltassék, hogy teljességgel legkisebbekben* is magát nem ingerálta*, sőt, ha előre superálhattuk* volna, teljességgel meg nem engedték volna. Már így lévén a dolog, holnap napra méltóztatott az úr, viceispány úr parancsolni, hogy szolgabíró úr bėjőjjen pro investigatione istarum rerum eractatum**, ki volt promotora*, igen helyesnek ítéltük kegyelmeteknek hazajövetelét, hogy valamiképpen ezen dolgot, vagy egyképpen vagy s másképpen sopiálhatnánk*, melyet igen nehezen hihetjük, hogy ez a dolog a tekintetes udvarnál is nem fogna representáltatni. Ezek után Istentől minden jókat kívánván, maradok bizodalmas kedves sógor és komám uraméknak igaz, kész, köteles szolgálója.”

Mindehhez, utóiratként hozzáfűzte:

„Igen jól esne, ha notárius (úr) az ekonomikális* bíró úr után nem várokozna, in antecissum** vévén levelemet, sietve jöhetne. Hozza Isten szerencsésen!”

Miután a város kocsisa kézbesítette a levelet, az érintett „nemzetes és vitézlő Szakall Pál úr” vissza is tért Rimaszombatba. A későbbiek során az ő magatartását is megvizsgálták.

A városvezetés próbálta menteni a menthetőt.

Az összetűzést követő napon **Konyha László**, megyei esküdt felkereste a Tamásfalán meghúzódott Karaba Györgyöt. Próbálta meggyőzni őt arról, hogy „ne gondolna a tudatlan népnek az ő rendetlen cselekedeteivel, további hivatalának gyakorlására, valamikor tetszéndik ökgyelmenek, szabadosan bėjővén, senkitől tovább semminémű háborgattatása nem lészen...” Ezt az ajánlatot a misszionárius nem fogadta el. A későbbi kötetlen beszélgetés során jelezte, hogy „lévén nekem 3 000 hallgatóim, a rimaszombatyai népet meggyőzhettem volna”.

Mint a városi tanács július 5-i üléséről készült emlékeztetőben olvassuk, „a városunk népe által elszélesztett misszionárius papok népén esett szomorú esetnek circumstantiális információjára**” nemes Kelemen Mihály „Sáropatakra, ahol mostan az examen* alkalmatosságával nagy érdemű úri emberek meg fognak jelenni, deputáltak**”.

A történetekről a kortárs **Kollár Sámuel** ezekkel a szavakkal számolt be:

A református egyház ilyen virágzó állapotban 177 évig tartotta magát, úgy, hogy békességét a legkisebb vizsály sem zavarhatta meg. Ha az esethez könnyelműség nem járul, a régi templom s iskolák megmaradtak volna. De

* A dolgozat első része a folyóirat előző számában jelent meg. A közlés módjára vonatkozó tájékoztatás ugyanott olvasható.

a tudatlan köznépet a veszedelmes őrjöngés egy fajtája ragadta el, amikor 1769. június 25-én Karaba György ráhói hittérítő a felséges császár és királynő jóváhagyása mellett másodízben ért körmenettel a városba (az első körmenet békésen folyt le, habár Máté alapján (20.8. – „hívd össze a munkásokat és add meg nekik az ő bérüket”) térítőbeszédet is tartott a megyeház előtt. A templomból éppen kivonuló köznép – századok óta nem észlelt, s hitelveihez méltatlan fölgerjedéssel – a harangzúgás alatt odaérkező, több helységből s megyéből összegyűlt katolikus népség felé rohant. A józanabb résznek minden intései s kérelmei hasztalanok voltak, mert a nép közt az a vélemény terjedt el, hogy a körmenettartás eszméje nem a császári és királyi fenségtől származik. Karaba Györgyöt s követőit verekedés közben a város határain túl űzték, s az egész sereg, a Rima vizének hajtva, alig bírta a nép dühétől menekülni.

A város elöljárósága tájékoztatta a történetekről **Ráday Gedeont** is:

„városunk népe magunk templomában szintén akkor prédikáció alatt lévén, kijövetelünk alatt összeütközvén asszonyi népünkkel azon békés nép, a misszionárius atya devitizáló* népének városunk népe annyira merészlette vetni fejét, hogy azok közül városunkban nemcsak senkit bé nem bocsájtott, hanem őket egészen elszélesztette, sokakat közülök kövekkel való hajigálás által megsebesítettek, sokakat a Rima vizébe taszigáltak és meg is vertek.”

Július 20-án a város a következő beadvánnyal fordult a bécsi udvarhoz:

„Legkegyelmesebb Királynő és Apostoli Felség!

... A királyi helytartótanács 1768. október havában kiadott rendelete szerint Őfelségének azon legkegyelmesebb szándéka lőn velünk közölve, hogy két hittérítő számára Klenócon és Rimabányán, sőt más helyeken is, ha a körülmény úgy kívánja, megyei hatóságunk szállást rendeljen, s őket működésükben a szükséghez képest támogassa – miként ez a legalázatosabban idecsatolt rendelvény másolatából kitűnik.

E rendelet készséggel teljesítve lőn, s a hittérítőket megyei hatóságunk Nyüstyán és Ráhón helyezte el. Kik is, miután hitfeleiket többfelől egybehívták volna, Ráhóról megkezdték működésüket, ámbár a mi járásunk számos falvaiban csakis protestáns egyház lévén, ily helyeken a térítők megjelenése fölöslegesnek mondható.

A többi közt e hittérítők a folyó 1769. év május 28-án városunkat is meglátogatták, noha itt két-három katolikusnál több egyént alig ismerünk. Megdöbbenve nézték polgáraink a nagy sokaságot. Mivel azonban úgy hatóságunk, mint a beérkező hittérítő részéről minden szükséges óvintézkedés megtörtént, a legkisebb zavar és baj nélkül, amint körünkbe jött a sokaság, úgy csendesen el is távozott.

De a következő hó június 25-én Karaba György hittérítő ismét városunkba érkezett, és pedig sokkal nagyobb számú néppel mint azelőtt. Behívattak a körmenetre Hont, Gömör, sőt Heves megyékből igen sokan, méghozzá 50 pálca és 12

forint büntetés terhe mellett. Néhány nappal előbb némely katolikus atyafiak azon hírt terjeszték közöttünk, hogy a körmenetre beparancsolt népnek célja nem egyéb, mint templomunk elvétele. E hír főleg a nők körében oly hitre talált, hogy erősen meg voltak győződve afelől, miszerint ily nagy számú s több megyékből beparancsolt népnek célja nem az Isten imádása – mely büntetés alatti megjelenés helyett önkéntes, jó indulatot kíván –, hanem egyes egyedül a mi templomunk elfoglalása.

Ehhez járult, hogy a roppant néptömeg éppen akkor vonult a városunkba, midőn a mieink, istentisztelet végeztével, kifelé mentek a templomból. (A nálunk bevett szokás szerint előbb a nők szokták helyeiket elhagyni, azután a férfiak, és a nép öregebbjei legutól.) Mihelyt a templomból kivonult nősereg a sokaságot meglátta, a fentebb említett balvéleményben és rettegsben még inkább megerősödött: hogy t.i. a templom elfoglalása azonnal meg fog történni.

Ekkor valaki vakmerő és nyugtalan pajkosságból néhány sár s kődarabot vetett a katolikus nép közé. Onnan szintén köveket dobáltak vissza, mire a köznépközöz tartozó nők közül többen, nem hallgatva az egykor legjobb eredményű intő szavakra, s csakhamar elfeledve az egyházi szószékről hallott szívélyes oktatást, hogy minden legkisebb sérelemtől és botránytól óvakodjanak, mind sűrűbben kezdtek a kölcsönös dobálásban és lármában résztvenni. Most már a súrlódás – melyet néhány gyermek s könnyelmű asszony idézett elő – általános lőn. A két felekezet haraggal egymásra tört, úgy, hogy a mieink közül sok ártatlanok is szenvedtek. A nagy zajra s heves szóváltásokra visszafordultak azok is, kik előbb lépteiket csendesen hazafelé irányozták, s oly vihar keletkezett, hogy midőn a nép öregebbjei s a tanácsosok kijöttek a templomból, rendet s békét eszközölni többé nem voltak képesek. Fenyegetéseik s kérelmeik siker nélkül hangzottak el, sőt, az asszonyok közül többen szénvonókkal, seprűkkel és lapátokkal, mások ismét egyéb védelmi eszközöket ragadva, az egész katolikus sokaságot kiűzték a városból. Egyik része Jánosi felé menekült, másik része pedig a Rimán futott keresztül, mindazonáltal – különös isteni gondviselés folytán – e nagy viharban senki jelentékeny sérülést nem szenvedett, s a hittérítők is minden bajt szerencsésen kikerültek.

Ámbár pedig a három ezerre menő katolikus néptömeg, mint fentebb legalázatosabban említők, büntetés terhe alatt hívatott össze, s hozzánk igen szokatlan időben érkező, nagy félelmet okozott a templom elvétele miatt, sőt, mindjárt a zavar kezdetével a mieink közül többen megsebesültek, úgyhogy a zavar folytatása egyenesen nekik tulajdonítható, mindazonáltal tudva azt, hogy vád fog emeltetni ellenünk, az egész ügyet felséged trónja előtt a legalázatosabban jelenteni kötelességünknek ismertük.

Esedezünk tehát Felséged legkegyelmesebb színe előtt – minden későbbi viszály elkerülése tekintetéből –, hogy a tisztelt hittérítő uraknak meghagyni szíveskedjék, miszerint oly helyeket, ahol alig két-három katolikus található, mint városunkban is, ne keressen föl, s hitfeleit utasítsa,

LÁSSÁTKOK, FELEIM!

hogy hasonló félelemgerjesztő hírek terjesztésétől tartózkodjanak, melyek mindkét részről csak a gyűlöletet s elkeseredést szítják, a keresztény szeretet magvait pedig elfojtják s nem fejlesztik.

Kegyeskedjék a mi köznépünk közül is a hatóságunk iránt engedetleneket, kik gyakran a békét s rendet felbontják, megyénk tekintélye által engedelmisségre bírni, azon nemeseket pedig, akik büntető jogkörünknek magukat alávetni nem akarják, szigorúan megfeddeni, hogy így ezeket is az engedelmisség útján biztosabban kormányozhassuk. Mivel pedig katolikus atyánkfiai, nem tekintvén azt, hogy mi Felségednek teljes erőnkől szolgálni igyekszünk, a házi körünkben nyugalomban s békében élünk, városunk lakosait, főleg vásárra menésük alkalmával sokszor halálra keresni nem irtóznak – mint már nálunk két ily eset fordult elő – s többé a vakmerő köznép erőszakos megtámadásaitól biztosak nem vagyunk, legmélyebb hódolattal oda is terjed legalázatosabb kérelmünk, hogy mind a megyéhez, mind pedig annak szomszéd hatóságaihoz az iránt rendelvényt* küldeni kegyeskedjék, főleg pedig, hogy a mindkét részre homályt vető legközelebbi* esemény a feledésnek adassék által és senki az ő utaiában a foglalkozásai közt felebarátját ne bántalmazza. Mely kegyességéért, Felséged hosszú életéért, kormányzatának szerencséjéért s a királyi ház boldogságáért a nagy s jó Istent kérni soha meg nem szűnünk. Alattvalói hűséggel s örökös engedelmisséggel maradunk felségednek legalázatosabb

Kishont megyébe kebelezett
szabadalmas Rimaszombat város
bírája és tanácsa.”

Egy későbbi, 1782. évi feliratban a „Kishont megyébe kebelezett Rimaszombat város helvét hitvallású lakosai” visszatértek az ügyre. Ebben előadták:

„Mert habár vallásunk szabad gyakorlásának eltiltása zendülésből származott, ennek mindazonáltal nem mi valánk az okai, hanem egy Karaba György nevű ráhói hittérítő, ki néhány ezer embert gyűjtve össze, azokat éppen azért hozta városunkba, hogy az összeütközés megtörténjék. Ezt így bizonyítjuk:

a) Semmi legkisebb helyes ok nem volt arra, hogy a térítő városunkba jöjjön, mivel 5–6 lelket kivéve még akkor köztünk katolikus hívő nem találtatott, s ezek is, a polgári büntetéstől való félelem miatt, a mi vallásunkról tértek át.

b) A templom elvételéről való hírt már a zavar előtti hetivásáron beszélték a katolikus atyafiak, hogy így a nép előre elrémítettvén, a merényletre hajlandó legyen, mely végre is bukását idézte elő.

c) Kora hajnalban az egész város körül volt véve, s az illetők valóban nem annyira vallásos, mint inkább ostromolni kész szándékot árultak el.

d) Ki volt számítva, hogy a körmenet éppen a templomból hazafelé tartó néppel találkozzék és így a civódásra s versengésre könnyebb alkalom legyen.

e) Azon nő, ki legelőször kezdé a sarat s köveket dobálni, s az egész bajnak fő okozója volt, néhány nap múlva a térítőhöz ment s vallásunkat elhagyta, nem csekély bizonyosságául annak, hogy az egész dolog előre elkészült tervezet nyomán lőn végrehajtva.

f) E száralomra méltó lépés csakis a nép alsó osztályának, de korántsem az egész közönségnek tulajdonítható. Annál kevésbé volt ebben részes az értelmiség s a lelkészekkel a tanács, kik a zendülés elnyomásán teljes erejükből igyekeztek.

g) A zavargás okozói a csekélyebb bűnű résztvevőkkel együtt a legsúlyosabb büntetésben részesültek, de az ártatlanok közül is elegen bűnhődtek, mert:

– a zavargás főbb résztvevői, vagy a nem nemesi állású férfiak három-, mások négy-, megint mások ötévi, vasban letöltendő börtönre lőnek ítélve; a nők, a nemesek egy év börtönbüntetés, a nemtelenek ezen felül – az áldott állapotban lévők kivételével – 60 korbácsütés alá estek.

– a városi tanács tagjai elmozdítottak állásukból.

– lelkészeinknek és tanítóinknak 6 órán belül távoznuk kellett a városból, a szolgálattól mindenütt eltiltattak.

– az egész nép megfosztatott a vallás szabad gyakorlásától, templomától, egyházi középületeitől, iskoláitól, azok is, akiknek a zendülésben semmi részük nem volt.

– olyanokat is börtönre ítéltek, akik a zavargáskor a debreceni vásáron időzvének, az egész esetről csak később értesültek.

Hogy városunk több szabad királyi városnál sokkal inkább virágzott, egyházunknak és iskoláinknak volt köszönhető.”

Az első, július 20-án keltezett beadványra a Pozsonyban székelő királyi helytartótanáctól a következő rendelet érkezett a megyéhez:

„Hont megyébe kebelezett Rimaszombat város bírája s tanácsa Ócsászári és Apostoli Királyi Felségéhez legalázatosabb kérvényét benyújtja, melyben azt adja elő, hogy Ófelsége legkegyelmesebb parancsából a Hont megyébe rendelt ráhói katolikus hittérítő az elmúlt hó június 25-én nagy sokasággal városukba jött, mégpedig szokatlan időben, mikor is némely katolikus egyének által terjesztett álhírek folytán – különösen a nők – elhittették magukkal, hogy a körmenet célja templomuk elfoglalása lenne. A templomból éppen kijövő asszonyok közül néhányan a katolikus nép közé köveket dobáltak, s nem használván az előjárók és lelkészek előleges* intései, a zavar csupán a katolikus nép kiűzésével lőn befejezve. Elmondják azt is, mit szenvedtek ez alkalommal, s kérik Ófelségét, hogy főleg közülök a vásárokat járókat némely katolikus egyének üldözéseitől bátorságba helyezni szíveskedjék – mint ezek felől címzett uraságtok a másolatban ide csatolt kérvény-nél fogva bővebb tudomást meríthetnek.

A folyamodványt, legmagasabb helyről érkezett kegyes rendelet következtében azért küldi le ezen királyi helytartótanács, hogyha még ekkoráig nem történt volna ez ügyben

vizsgálat, minden körülmények megfontolása után, a panaszkodók kihallgatásával rögtön megindíttassék, s ide az őszinte vizsgálat eredményéről jelentést azonnal felterjeszteni el ne mulasszák. Továbbá szigorúan és komolyan meghagyatik, hogy a két felekezetet minden egymás elleni súrlódástól és bántalmazásoktól megszüntetni legelső kötelességének ismerje.

Kiadatott Pozsonyban a királyi helytartótanácsból 1769. július 31-én.

Jóakarattal és szolgálatkészséggel

Pálffy Miklós gróf s.k.

Balog László s.k.

Aszalay József s.k.”

Az utasítás értelmében Hont vármegye hatóságai igen kiterjedt vizsgálatot indítottak, s ennek során rengeteg tanút hallgattak meg.

Kálnói Etre Zsigmond szolgabíró és **Vicziány Miklós** esküdt már 1769. július 5-én meghallgatta a Rima völgyi tanúkat, a szabadkapusztai **Utrata Jánost**, **Pasztorcsik Lőrincet**, **Jónás Andrást**, a baktipusztai nemes **Almásy Jánost**, **Kolenicska Jánost** és másokat. **Zsarnóczi István** vallomása szerint, az ő intő szavaira: „Bírák uraimék, szép állapot ez, mért engedik kendtek ezt tenni a népnek, én tiltom kendteket felséges királyné asszonyunkra és nemes vármegyére, hogy ha valami halállal esik, kendtek adóznak meg”, a jelenlévő **Káposztás András** vágott vissza, mondván: „téged is, akasztófára való, úgy kellene verni”. Egy **Borsody** nevű polgár ezt mondta: „bírák uraimék, tudják kendtek a szegény népet a templom keretésében verébféjért és pipákért megállítani, az ilyen felséges királyné asszonyunk parancsolatjéért nem”. **Babica Annának**, vallomása szerint, ezt mondták: „Juhászné, sohasem fél Rimaszombat. Sok fegyver van Rimaszombatban, nem parancsol a királyné, mind más városokkal, Rimaszombattal, mert nem oda tartozik ahova más város: mivel sokat fizet, mert szabad város”. Az orlaitöréki **Molnár János** megkérdezte a misszionáriust: „édes atyám úr, nem léssen-e valami bántásunk?”, de az megnyugtatta, mondván, „ne féljete, fiaim, elküldettem bíró úrhoz, aki azt üzenete, hogy amivel segíthet bennünket, fog segíteni”. Az utóbbi vallomása szerint a következők is elhangzottak: „Csak a papot üssétek agyon, mert a pap után megyen mindenik”; „Édes sógorom, ihol* a vízbe hagyítottak a kálvinisták, meg azt mondták: baszom a pápista lelketeket, baszom a királynétoknak a lelkét, vegye le már a hátatokról, berek istenűek!”. A magyarhegymegi **Varga Ferenc Bábiczki Ferenc** szavait idézte: „nem csak a misszionáriust, hanem az osgyáni papot is öljétek, nem kell nekünk csábító papotok, megelepszünk mink a mienkkel”.

Karaba György királyi misszionárius július 7-én, Tamásfalván tett írásos vallomásában ugyancsak részletesen leírta a történeteket, kiemelve az elhangzott káromló szavakat: „Üsd az ilyen adta római disznót, mit jár itten, nincs itt semmi dolga, ki-ki a határból”; „ezt is üssétek agyon, ez

is pogány pápista”; „az ördög teremtettét, papot öljétek meg és (a) Rimába vessétek”; „ereszd a vizet és a kerekeket reájok, az ebattákra, gaz pogányokra, berki istenűikre”.

Augusztus 17-én, Balogfalán a kerekgedei, guszonai, balogfalvi, várgedei és kiscömöri tanúkat hallgatták meg.

A kerekgedei **Orosz Adalbert** vallomása szerint elhangzott: „Üsd, öld az osgyáni papot, adta teremtettét, mert ő ennek az oka, öld meg a papját, a hóhér adta pogányait, a pokolra valókat!” A guszonai **Gyenes Máttyás** azt is hallani vélte, hogy „üssed az ördög adta teremtette római disznait, berekhiten valókat”. **Fazekas Máttyás** azt vallotta, hogy a királynét is szidalmazták, ekképpen: „baszom a királynétok lelkét, ha bort nem tudtok innya, igyatok vizet: vegye le már most rólatok, amit nyertetek”. Mindezt **Fazekas Gergelyné** nemes **Mihályi Anna** és **Kovács Pál** is megerősítette, ekképpen idézve az elhangzottakat: „baszom a pápista lelketeket, jártatok már a búcsút a vízben, ha a piarcon* nem járhattátok, ezt nyertétek a jó királynétokkal”; „a papját keresd ki, azt üsd, azt öld meg”; „nem csak a papját meg nem ölném, az ördög teremtettét, de ha a királynéja itt volna is, megölném, baszom a lelkét, vegye le már rólatok, amit kerestetek”. **Nagy Gyenes István** neje, nemes **Bak Katalin** felpanaszolta, hogy a Rimába kergették őket, ezekkel a szavakkal: „arra akarunk hajtani, ördög teremtette kurvája, mert mind fattyústul akarjuk, hogy a vízbe vesszél”. **Molnár Varga Györgyné György Katalin** is megvallotta a rimaszombatiak káromló szavait: „baszom a lelki pápista disznait, ha lovam volna, mind ösztvetaposnám őket, valamint a disznókat”.

A balogfalai nemes **Mihályi István** ezt vallotta a vizsgálatot vezetőknél: „ki ki, vissza, kutya, itt eszi meg a kutya a véreteket, ha mindjárt vérrel kell megvenni is, mégsem eresztünk a városunkba”.

A várgedei illetőségű **Sinko Pál** szerint így biztatták egymást a kálvinisták: „verd agyon hóhér adta, pokol tűzére való pogányait, mind egyre egyik, ne hadd meg a határban, hajtsd ki őket a határból is, mert István király idejében is így volt a dolog, ilyen lárma volt itten, most is kelletik úgy vélek cselekedni”. Ifj. **Csépe** szerint ezt mondták volna róla: „ez is pápista, a nyársra való, sellyedjete el országostúl”. Ugyanő állította, hogy **Bábiczki Ferenc**től ezt hallotta: „ha lovam istállómban volna, fegyvert kötnék ellenetek”. **Talpas Márton** vallomása szerint ezekkel a szavakkal óvták őket a rimaszombatiak attól, hogy a városba bemenjenek: „Ne jöjjetek, nyárs kutyák, pokolra való, mert itt vesztek, mindnyájatoknak itt eszi a kutya véreteket”.

Bálinth István Kiscömöriből a rimaszombati **Bodnár Pál** állítólagos szavait idézte: „A rimaszombati nagy bíró a tanáccsal együtt az oka, hogy Rimaszombatban az a nagy támadás megesett, a köznép a pápisták ellen soha meg nem indult volna, ha az ő tanácsok ehhez nem járult volna, a bírót kellene a tanáccsal együtt felakasztani: mi haszna bújt el maga a bíró akkoron, midőn a veszedelem közöttünk megesett, mivel a bíró a tanáccsal már annak előtte felingerlették a köznepet: ha, úgymond, a bíró ta-

LÁSSÁTKOK, FELEIM!

gadná is azon cselekedeteket, és abban tagadást tenne is, szemébe azt mondanám: hamis ember vagy, bíró! Mert tük vagytok az oka azon cselekedetnek, tük ösztönöztetek bennünket azon pápistákkal végbenvitt cselekedetre”. Ugyanő **Molnár János**, rimaszombati polgárnak előtte mondott szavait is idézte: „Akasztanák fel az ebattát (azaz, a város bíróját) ottan, ahova ment (Bécsbe), mert ő az oka a város minden veszedelmének”.

Szeptember 7-én újabb tanúmeghallgatást tartottak, amelynek során szabadkapusztai, nagyszuhai, magyar-hegymegi, guszonai, losonci, valamint uzapanyiti, pálfalusi, jánosi, cserencsényi, keresztúri, apátipusztai, fazekaszaluzsányi és rimaszombati tanúk tettek vallomást. Babica Anna szabadkapusztai tanú hallotta, miszerint „sohasem volt Rimaszombatban tarka misétek, nem is lesz, nem is köll nekünk cifra papotok és misétek”. Ugyanő megerősítette korábbi állítását, miszerint egy **Thuróczy** nevű polgár feleségétől ezt vélte hallani: „Juhászné! Sok fegyver van Rimaszombatban, mi sok nyalka ember van Rimaszombatban, nem csak öt hat fegyver van egynél egynél, ha három, négy ezer gyön is Rimaszombatba a királyné népe közül, mégsem felünk.”

1770. január 14-én Rimaszombatban folytatódott a tanúk meghallgatása.

A rimaszombatiak közül **Babik Sándor** – vallomása szerint – a következő szavakkal intette a családját: „ha akkor kimentek, fejeteken is körösztüljárok, mert sokért fel nem venném, ha a nemes vármegye megtudná, hogy tük is köztetek vóltatok”. **Kecső Mihály** szerint **Halassi András** azt a megjegyzést tette, miszerint, „ha Rimaszombatba akar jönni (a misszionárius), jól felkösse a kardját”. A református **Farkas Mihály** szerint ehhez még hozzáfűzte: „mert ha bejön, mink fölkötjük a kardunkat”. A nevezett **Ecsegi Istvántól** ezt is hallani vélte: „nosza, most szegény rimaszombatiak, akinek erős karja van, most harcoljatok a lelki harcért”.

A rappi illetőségű **Dorok Zsuzsanna** a következő káromló szavakat idézte: „öld be, baszom a teremtését, a vízbe, mit keres itt a berkes hitű, hiszen minden berekben van az Istenetek”, illetve „baszom a királyné lelkét, vegyen most ki a vízből”.

A zaluzsányi **Katona Mihály** és **Bolha Mihály** egybehangzóan vallották, hogy uruk, **Schifari** szájából a következő mondat hangzott el: „No, Miska, Isten úgy segéljen, háború lesz holnap a szombatyi piarcon”. Az utóbbi a tamásfalvi földesúrtól, **Pongrácz Tamástól** azt a megjegyzést is idézte, miszerint „ilyen teremtette, olyan igazság van Rimaszombatban, a szegénységet kiküldötték, a tanács hátramaradt”. Elmondta továbbá, hogy mikor Schifari úr munkásai értesültek a körmeneten résztvevőktől a történekről, azt kérdezték: „Mért a kálvinistákból vagy tízet nem szúrtak agyon késsel, mert a pogány sem cselekedné azt, amit e pogány kálvinisták tettek.”

Egy bolyki katolikus szerint az is elhangzott: „üsd a pápistát, míg egy csepp vér tart bennük”. Ugyanő azt is

hallotta volna a városiaktól, hogy „a bírák jók enni innya a város házában, de ha valami előadja magát, nem adnak hírt a szegénységnek.”

Horacsek Péter, tamásfalvi katolikus elmondta, hogy a körmenetre készülő tamásfaliakat **Mitre János** óva intette, mondván „jobb volna, ha epret mennétek szedni, mint hogy búcsúra mentek, mert nehéz lesz nektek a búcsú”. **Czentnár Mihály** vallomása szerint ez is elhangzott: „pipa, veréb vagy más dologról a szegénységnek tudtok hírt adni, most pedig semmi híradással nem voltatok”.

Az említetteken kívül meghallgattak még nagydaróci, sávolyi, déteri, rappi, guszonai, kiscsömöri és péterfalai tanúkat is.

A tanúvallomások alapján számos rimaszombati polgárt idéztek be, vádlottként. Az idézésre, példaként a „nemes, nemzeti és vitézlő” **Király Lajosnak** küldött „citoria” levelet idézzük:

„Isten áldja Kigyelmedet!

Esett értésére tekintetes nemes Hont vármegyének, hogy legközelebb múlt 1769-dik esztendőbeli június havának 25-dik napján, Rimaszombat városában tartott pápisták ájtatosságának alkalmatosságából a városbéliek-től tétetett zendülésben s verekedésben kigyelmedek jelen volt, ahol Isten ő szent felsége ellen szólott iszonyú káromkodási és felséges királyi asszonyunk szentséges lelke szidalmazásával, melyek a processuális aktákból világosan meg fognak mutatni, több ájtatoskodó pápistákat nyakba főbe vert, vértett és a rimaszombati határból éppen kiűzött. Mivel pedig ezen kigyelmed helytelen cselekedeti őfelsége királyné asszonyunk parancsolatja által érdemi szerint büntetni intimáltatnék*, ahhoz képest a nemes vármegye ellen maga magisztratuális érdemes fiskálisának, nemzeti és vitézlő **Liszkay Lászlónak** aktióját rendelni méltóztatott, ki kérésinek és nemes vármegye egyes rendelkezésének eleget akarván tennünk, kigyelmedet az most folyó esztendőbeli februárius havának 8-ik napján s következőben Kemence helységben, mely Hont vármegyében vagyon, tartandó nemes vármegye törvényszékire jelentett, a processusban béhozandó több cselekedeti megfelelés végett, hogy maga személye által megjelenjen, kigyelmedet citáljuk és certifikáljuk.

Sub dato** in Rimaszombat, die 18. január, 1770.”

A következőket idézték meg a tárgyalásra: **Szakall Pál**, **Király Lajos**, ifj. **Fejes Mihály**, **Legrád Ferenc**, **Bábiszky Ferenc**, id. **Fejes Mihály** felesége, **Tokay Ferencné Bornemisza Kovács Sára**, **Galambos Jánosné Csernahay Zsuzsanna** és leánya, **Erzsébet**, **Gyöngyösi Pálné Negrád Judit**, **Legrád Ferencné Sós Erzsébet**, **Bedécs Andrásné Molnár Katalin**, **Halásziné Szilassi Mária**, **Somogyi Istvánné Rimaszögi Zsófia**, **Thuróczy Ferencné Kovács Judit**, **Ecsegi Konyha Istvánné Király Klára**, **Posonyi Pál**, **Koss István** és **János**, **Szabó János**, **Mitre János**,

Pukanc Ádám, Szívós István, Ferenc és János, Borsos István, Darnyi János, Haluska István, Mészáros Sándor, Asztalos István, Káposztás András, Kőrösi István, Halasi András, Farkas Mihály, Kecő Mihály, Réti János, Bartus Sándor, Farkas János, Plikta veje, Molnár István, Miklóczi János, Varga Pál, Gyenes János, valamint Lengyel Kata, Molnár István hitvese, Urházy Mihályné Szabó Zsuzsanna, Darnyi Istvánné Szivos Jutka, id. Sós Istvánné Szűcs Judit, Gyenes Jánosné Hat Erzsébet, ifj. Sós Istvánné Molnár Zsófia, özv. Sallai Jánosné Radó Sára, Papp Jánosné Darnyi Erzsébet, Simony Andrásné Tóth Kata, Szoboszlai Andrásné Kardos Erzsébet, Simon Andrásné Zsun Zsuzsanna, Tóth Andrásné Asztalos Erzsébet, Bodzássy Istvánné Árva Kata és Nyerges Istvánné Tornóy Kata.

A tárgyalás eredményeképpen Kálnói Etre Zsigmond szolgabíró és Vicziány Miklós esküdt 1770. március 16-án és 17-én újabb részletes tanúmeghallgatást tartott. Ennek során ismét rimaszombatiakat idéztek meg. Összesen nem kevesebb, mint 12 kérdésre keresték a választ.

„1. Tudja-e tanú, hogy valamint első rimaszombati processziókor* a város bírása, hogy a köznéptől valamely zenebona s confuzis* ne essék, minden rendeléseket megtett, úgy második processzióknak alkalmatosságával, mely 25 junii Anni** [...] esett, aszerént a magisztrátus a város kapitányainak és a tizedeseknek a vigyázást megparancsolta?

2. Való-e, hogy a processzió második ízben 8 óra tájban a városba bejövén, akképpen az első bejövételt valami két órával megelőzte, és a második sokkal nagyobb számmal volt?

3. Igaz-e, hogy mások és ki által disponáltatott* arra páter misszionárius, hogy mivel a kálvinistáknak 25 junii halottjok lenne s kigyövén a templomból, szokás szerént harangoznának a halottnak, akkor mennének a városba, amint is

4. szemközben jöven a nép, confútióban esett, míg templomban lévén a tizedesek, ebbéli magisztrátus parancsolatját /: eredvén már akkor a zenebona :/ véghez nem vihették?

5. Vallja meg, ha* valóban volt-e akkora halottjok a kálvinistáknak és templomból kijöven akartak is csengetni a halottnak, de azalatt zenebona támadván, nem harangoztak, hanem mintegy fél óra múlva, a zenebona után?

6. Úgy-e, hogy tűznek veszedelmek a nagyharangot szokták félrevern, de az és más harang is meg nem vonatott, avagy félre nem veretett: annyival inkább töröksípon nem sípoltak?

7. Zenebona között, lecsendesítésére a népnek azonnal Kelemen Mihály bíró képe és Posonyi Istvan ekonomikális bíró több magisztratuális személyekkel együtt kimentek a népet mindenképpen csendesíteni, s dorgálták is őket, sőt perceptor Ecsegi Istvány és **Szigyártó Istvány** uraimék, mint magisztrális személyek, az* napon is a népet fenyegették és kérték, hogy ne zenebonáskodjanak?

8. Igaz-e az, hogy **Kocsis Györgyné Szabó Kata** a zenebona közt jelen volt és a misszionárius népét leginkább ő üldözte és verte, s a magisztratuálisokat, akik a népet intették, ő is mocskolta?

9. Hát azt hallotta-e a tanú, hogy tiszteletes prédikátor **Mártony János** úr azon nap reggel, amidőn páter misszionárius először be akart jönni, a templomban prédikáció alatt kimondotta, hogy valaki botránkozást ne okozzon és az után való vasárnap ugyanazon prédikátor a népet jelentésének megtartásáért megdicsérte, és hogy ezután is akképpen viselnék magokat, hírül adta?

10. Hát az igaz-e, hogy amidőn a magisztrátusnak referáltatott volna, hogy valami zsákkal **Nepomucenus Szent János** képe be volna takarva, a zenebona előtt egynehány hetekkel ez a bíró parancsolatjából levonatott és azután a vármegye esküdtjének, **Ecsegi László** úrnak bíró úr hírt adott, hogy investigálja* Szabatkán és Tamásfalvában, kitül eshetett meg ezen csúfos dolog?

11. Tudja-e, hogy ámbár régi szokásból vasárnapokon a népnek templomból való kétszeri kigyöveleteig zárva szoktak lenni a város kapui, mindazonáltal a bíró parancsolatjából nyitva hagyatottak a kapuk akkor, amidőn processzió volt?

12. Való-e az, hogy casus után a magisztrátus nemzetes [...] urat nem egyebért, hanem jótanács kéréséért a város házához invitálta, s ökegyelme első invitációra megjelent?

Összesen 20 tanú jelent meg, név szerint **Bernát János, Tokai István, Abonyi István, Czentár Mihály, Esztergomi Sámuel, Varga András, Róth András, Száz Mihály, Bányai Mihály, Török András, Szűcs Csapó György, Marasi András, Lukács Pál, Lénárt Erzsébet, Szentpéteri István, Budai István, Osvard János, Runyai István** és **Percz János**. Mindannyian református hitűek, s egybehangzó vallomást tettek. Az utóbbiakból kiderül, hogy

1. a városi tanács úgy az első, mint a második alkalommal megtette a szükséges óvintézkedéseket.

2. valóban korábban és nagyobb számban érkeztek.

3. szerintük **Tarnóczi István** volt az, aki arra biztatta Karaba Györgyöt, hogy a harangozás alatt jöjjenek be.

4. a rendre felügyelni hivatott tizedesek még a templomban voltak, amikor az összetűzés megkezdődött,

5. valóban volt halottja a gyülekezetnek, de csak mintegy félórával a konfliktus után harangoztak neki.

6. sem harangszóval, sem síppal nem jeleztek.

7. úgy a bírák, mint tanácsbeli emberek kimentek a népet csendesíteni.

8. Kocsis Gergelyné Szabó Kata „a zenebonában erősen a pápisták között forgalódott, illetlen szókkal őket illette” (Bernát János). Czentár Mihály vallomása szerint még el is dicsekedett azzal, hogy „a maga fejét fekete kendővel, hogy meg ne ösmérjék, bekötötte volt és a pápista népet /: szöget vervén pemetéjébe :/ verte és döfte.”

9. így történt. Szűcs Csapó György elmondta, hogy az első processziót követően a lelkész a következő szavakkal fordult a gyülekezethez: „szerelmesim, dicsérlek benne-

LÁSSÁTOK, FELEIM!

teket, hogy a pápista atyafiak bejövén, azoknak akadályokra ki nem mentetek, hanem minékünk engedtetek”.

10. Nyerges Istvánné jelentette az esetet Ecsegi Istvánnak, aki hírt adott róla a városházán. Ezt követően Róth András kilovagolt, a zsákot levette a szoborról, s a vízbe dobta. A tettes kilétét nem sikerült tisztázni. (Bernát János, Esztergomi Sámuel)

11. ez volt a szokás, de két alkalommal, éppen a körmenet miatt, a kapukat nyitva hagyták. Tokai István vallomása szerint „a tizedeseknek és város kapitányának meg volt parancsolva, hogy a kapusoknak megparancsolják, mivel deutrális* napon a processzió begyön, a kapuk nyitva legyenek, amiért is nyitva voltak”.

12. megfelel a valóságnak.

Több személy esetében külön is vizsgálatot folytattak.

Puhancz Ádám, Borsoss István és Szivos Ferenc ügyében a tanúk igazolták, hogy egyikük sem vett részt az összetűzésben.

A **Mészáros Sándor** személye is gyanúba került, ám őt négy tanú is egyöntetűen igazolta. **Ravasz István** így vallott:

„Fátens* úr jolsvai vásárról több társaival megtérve Rimaszombatba, érkezésével, mint utas, egy kenyeret vett a városban, a szekert pedig egyenesen a Sodomában lévő város vendégfogadójaiba ment, kit fátens úr a vett kenyérral követve, látta, hogy Szabatka felől jött volna a processzióval sok nép; fátens úr a vendégfogadó házába ment, látván Mészáros Sándor uramat a házában, aki még fel sem volt öltözve, csak papucsban, kit is fátens úr tudakozván, mi lelthe kigyelmedet, hogy csak így [...] kinek is Mészáros Sándor úr mondotta, már egy holnaptól fogva csak így nyomorgom a lábaimra, azalatt a processziót járó nép a vendégfogadó házában ment, a szolgáló leány az ablakon nézve, azt is fenyítette, tedd bé, úgymond az ablakot, láttam már én olyat eleget, forgasd a pecsenyét, hogy meg ne égjen, mely szolgáló az ablakot bé is tette, s pecsenye forgatásához fogott; emellett, a pitvarban egy komondor kutyája is ugatván, azt is azon szolgálójának parancsolta, hogy zárja el, netalán kimenvén, a sok nép között valakit megmocskolna, s azt gondolnák, hogy szántszándékkal bocsájtatott volna ki, baja lenne iránta, azt is azon szolgáló bészárta, hogy ki ne mehessen, fátens úr együtt beszélgetve Mészáros Sándor urammal az házában, csak egy tapodatnyira* sem volt ki a házból és legkisebb indulatját sem látta, s nem is tapasztalta.”

Három kondás, **Gyenes János, Varga Pál János és Miklécz János** ugyancsak gyanúba keveredett. Mellettük vallott **Miskolczy János**, foglalkozását tekintve „borjú pásztor” és felesége, sz. **Besztercei Anna**. Igazolták, hogy „a város felett lévő nagyréten legeltették magok nyájait és együtt beszélgettek Varga Pállal. Gyenes Jánost pedig alól a réten, a város felé és Miklécz Jánost az ugar földeknek végén nyájjaival lenni látta.”

Király Lajost illetően elsőként **Pászthory István** tett vallomást. Elmondta, hogy „a zenebonáskodó nép között jelen nem volt, mivel, ahogy a tanú templomból előre, város háza felől lévő ajtón kiment volt, követte

a menésben a tanú nevezte* Király Lajos urat, kik is az utcán immár lévén, látták a sok embert a cserencsényi utca felé menni, ők is arra felé mentek, gondolván, hogy tűz volna, és Szigyártó Istvány úrnak háza előtt megállapodtak, onnan mintegy két Miatyánkig a lármát nézték, mely hely hogy azon helytől, ahol a zenebona támadott, hat vagy hétszáz lépésnyire volna, a tanú ítéli. Szigyártó Istvány házából folyvást **Vitárius Borbély Istvány** piarcon levő házához ment és ottan nevezett Király Lajossal a tanú egy óráig mulatott: de mivel azután a tanú nénjéhez, **Szóllósy Istvánné**hez elment, nem vallhatja, meddig mulatozott még ottan. Valamedig a tanú nevezte Király Lajos urammal volt, és azon helyeken mulatott, éppen nem hallotta, hogy Istene, ő szent fölsége, fölséges királyunk avagy római szent hit ellen káromkodott volna: mi illeti pedig a gyászruhát, tudja azt bizonyosan, hogy a cásus előtt atyjaura meghalálozott, és már akkor gyászruhában volt.” Mindezt Vitárius Borbély István és felesége, **Csapó Erzsébet** is megerősítette. Az utóbbi elmondta, hogy miután „a templomból a Szakall Pál úr háza tájától igyenesen Szigyártó Istvány háza felé indultak, ott mintegy tojás sülteig mulatván, tudja, hogy a történt zenebonában jelen nem volt, mivel azonnal a tanúnak házához ment, s ottan majd 17 óráig mulatott.”

Nemes **Vathy Mária** és fia, ifj. Fejes Mihály ügyében **Kálnai János** azt vallotta, hogy „nevezett ifjú Fejes Mihály úr nagyváradi vásárról negyednap hideglelésben hozatott haza, ötet, mivel a tanú borbély lévén, kúrálta is, de minthogy a deutrális cásusnak napján Bástban lévén, kiment a zenebonás helyre és dolmányban-e vagy mentében, nem tudja.” **Szigyártó Istvánné Perjesi Judit** „templomból való hazamenetelével, maga háza előtt megállapodván, akkor látta, hogy nemes Vathy Mária Fejes Mihályné asszonyom a tanúnak szomszédja lévén, a templomból igyenesen hazament, akit is a lárma után a cserencsényi utcán téstességes önnepnap ruházatjában, semmi nem lévén a keziben, felfelé menni szemlélte.”

Király Klára ügyében **Lukács Pál** ezt vallotta: „azon az utcán, amelyben preceptor Ecsegi Istvány úrnak háza vagyon, templomból haza való menetelével látta preceptor-né, nemes Király Klára asszonyt az utcán maga háza előtt állani, ki is nagy sóhajtással s keze törésével a zenebonára futó népet, hogy ne menjenek, kérte”. **Novák Mária, Nagy János** felesége „Ecsegi úrnak udvarában lévén, ökelme onokájától irtette, hogy tűz volna a városon, ezt karjaira felvéve, kiment és a kisajtó közében megállván, látta preceptor-né Nemes Király Klára asszonyt, aki akkor jött a templomból, kérve a népet és mondván: szívem, ne bántsátok, hagyjátok békét...”

Posonyi Pálról **Demjén István** azt vallotta, hogy a templomban volt, „ki is a tanúval együtt akkor ment ki a zenebonáskodók közé, mikor már a katolikusok elszédtek, és a szabatka erdő alatt jobb része volt. Kinek is kezében sem pálcát, sem kardot nem látott, sem lóháton nevezett Posonyi Pált ülni nem szemlélte, sem pedig káromkodni nem hallotta és ismét amint együtt kimentek, úgy vissza is együtt tértek a városba”.

Galambosi Ersébet azt a tanúságot tette, hogy „Noha ugyan a fehérség első(ként) szokott a templomból kimenni, de minthogy a tanúnak széke oly helyűt volna, hogy férfakkal esnék kimenetele, kimenvén a templomból deutrális időben a tanú, akkor deutrumban nevezett Posonyi Pál magát, midőn már a katolikusok elszéledtek, cserencsényi utcán kifeli menni, semmit sem látván kezében, szemlélte, ott kint pedig mit csinált, avagy mikor és kivel gyött vissza a városba, a tanú nem tudja.”

Djenes József azt vallotta, hogy „Kooos Istvány idehaza a zenebona alatt nem volt”. Ezt onnan tudja, hogy „vele együtt Jolsván kaszákat árolni a vásárban volt.”

Mint a forrásokból kitűnik, a körmenet résztvevői három vármegye katolikusai közül kerültek ki. A legtávolabbról a Nógrád megyében, a Szuha vizénél fekvő Sávolyból és ennek bolgáromi, kovácsi, guszonai és magyarhegyi leányegyházaiából (a Bucsony lábánál fekvő két utóbbi település közigazgatásilag Gömör megyei illetőségű) és Nógrádkeresztúrról érkeztek, akik négy zászló alatt vonultak Rimaszombatba. A Rimaszombattal egy közigazgatási egységbe, Hont vármegye Kishonti kerületébe tartozó katolikus hívók zömmel a Rima völgy evangélikus településeiről, köztük Klenócról, Tiszolcraól, Fűrészről / Rimapíláról, Rimabányáról, Rimaráhóról, Bakostörékről, Alsószkálnokról, Cserencsényből, Szabadkapusztáról, valamint Felsőhegyemegről, Felsőpokorágyról, és Tamásfalvából érkeztek. Ezen kívül, ha nem is szervezeten, de számos más településről is jelen voltak. Ezek között van a missziót kezdeményező osgyáni és szuhai plébános szolgálati helye, a Szuha patak folyásánál fekvő, kishonti illetőségű Osgyán, Nagyszuha és Fazekaszaluzsány, illetve a Gömörbe tartozó Gortva völgyi Kerekgede, Kisgömöri, Várgede és Balogfala, valamint a Macskás patak menti Péterfala, Gesztete és Détéris.

A katolikus körmenet tagjainak egy része (az Ipoly, Gortva és Macskás völgyéből, illetve a Bucsony alól érkezettek) magyar, más része (a Rima völgyiek) szlovák volt.

Miután elhangzott, hogy a körmenetben való részvétel büntetés (50 súlyos botütés és 12 forint) terhe alatt rendelték el, illetve a körmenet voltaképpen célja a rimaszombati templom elvétele volt, az érintett falvak zöme – nyilván, külső ösztönzésre – nyilatkozatot tett, s ezeket a vádakot tagadta.

A gesztetei, péterfali és déteri hívek, továbbá nemes és nemzeti **Balajti Pál** és **Csank János, Köböl Gábor, Pelle Gáspár** és **Sallai Mihály**, valamint nemes és nemzeti **Borbás Istvány, Borbás Antal** és **Bens Gergely** szeptember 14-én arról nyilatkoztak, hogy „múlt júniusnak sem 24. sem 25. napján megyénkben senki processzióval nem ment, hanem mind a két nap, úgymint Keresztelő Szent János napján, úgy következő vasárnap plébános urunkal együtt megyénkben szolgáltunk a mi Istenünknek. Hanem némelyek a megyebéliek közül, értvén, hogy misszionárius Rimaszombatan fog lenni és isteni szolgálatot tartani, minthogy misszióbeli ájtatosság

tájunkban majd hallatlan, kivált az eretnokség* között, egyedül az olyan ájtatosság kedviért mennének el néme-lyek”.

Az említett napon Pelle Gáspár és Sallai Mihály péterfali lakosok külön nyilatkozatban is tagadták, hogy a plébánosuk kényszerítette volna őket a részvételre. Mint olvasható, útban Rimaszombat felé az éjszakát Pálfalán, **Ferencz Istvány** hajlékában töltötték. A háziasszony valomása szerint ott azt mondták volna, hogy „az Ipol tájáról egynéhány ezer embereknek, büntetés alatt meg kellessék jelenni és hogy a rimaszombati piarczon kereszt felemel-tenni fog”. Ezt a nyilatkozók tagadták.

Szeptember 15-én kelt a rappi önkormányzat nyilatko-zata.

„Mi, tekintetes nemes Neográd vármegye rapi helységé-ben lakozó bírák igaz katolika hitünkre bizonyítjuk, hogy **Bajusz Jakab** rapi lakos és **Básti Tamás** terbelédi lakos előttünk megvallották, hogy ők, amidőn a losonciaknak borért mentek volna Noszvajra, a hajnácskői savanyúvíznél hálván, semmit sem beszéllettek, a rimaszombatiakat egész úton nem is látták, nem hogy rólok valamit be-szüllettek volna. Hogy pedig Rimaszombatba Keresztelő Szent János napig minden vasárnap processzió fog bemen-ni, német katonasággal, és hogy valaki a rimaszombati lako-zókból engedelmessé nem akarna, azt megölik, vagy hogy Keresztelő Szent János napján rapi plébános úr szent-misést akarna az ő templomjokban szolgálni, és azt örökre tőlök elvenni, soha sem beszéllettek, ennek felette** , hogy aki Rimaszombatba el nem megyen processzióval Szent János napján, keményen megbüntetődik, soha sem hal-lották, minthogy akkoron processzió nem is ment a rapi megyéből. Azért is senki eztet őtőlök nem hallotta, mivel ők is most hallották először, mint hogy ahol háltak is, ők különös tűznél és a marha után voltak. Melynek nagyobb bizonyására és plébános urunk ártatlansága megmuta-tására bizonyosságot teszünk és helységbeli pecsétünkkel erősítjük.

Simony János bíró

Ferencz Jakab törvény bíró

Petrik Mihály s a többi esküttek”.

Ugyanezen a napon a rappi „*anyahely*”-nek és a terbe-lédi, kalondai és pilisi „*filiális*”-nak a hívei is nyilatkozatot tettek.

„Mi, rapi, tekintetes nemes Neográd vármegyében situ-ált megyének minden hívei üdvözlendő igaz keresztény katolika hitünkkel és levelünkkel valljuk, tudtára adván mindenknek akiknek illik: a mi plébánosunktól, mostani kis-honti misszionáriustól, Karaba György uramtól, vagy annak nálunk lévő káplányától, **Poroleczki István**ytól soha nem hallottuk, hogy valaha kényszerítő büntetés alatt Rimaszombatan menendő processziót hirdete, vagy ott való templom elvitele iránt valaha vagy egy szót szólott volna hallottunkra, nem is lehetett plébánosunktól az olyan büntetés alatt való hirdetés és kinszerítés, mivel plébános úr kis-hont vármegyében lutheránus és kálvinis-ták között lévő katolikus lelkeknek félesztendőtől fogvást

LÁSSÁTOK, FELEIM!

állhatatosan szolgálván, azóta megyénkben nem is prédikált, annyival inkább valami büntetés alatt Rimaszombatba menendő processziót nem hirdetett. Aminthogyis közelebb múlt júniusnak 25-ik napján Rimaszombatba egy lélek sem ment processzióval. Melynek nagyobb bizonyosságára és plébánusunk ártatlansága hitünk letételével is megmutatására adtuk ezen levelünket, helységünk pecsétjével megerősítettett.

Dátum Rapp egész megye egybegyűlése alkalmatosságával.”

Szeptember 18-án kelt nyilatkozatukban a nagydaróciak is tagadták, hogy büntetés terhe alatt kényszerítették volna őket, sőt, azt is, hogy a processzióban egyáltalán részt vettek volna. Azt is tagadták, hogy a rimaszombati templom tervezett elvételéről beszéltek volna rimaszombati kálvinista asszonyok, **Takács Örzse**, **Varga Jutka** és **Majomi Zsófi** előtt, amint az utóbbiak állították. Mint megjegyzik, „Rimaszombatyi asszonyoknak ellenünk hamis költések nyilván onnan származik, hogy néha vásárookra hordozzuk őket marháinkon”.

Az „osgyányi katolika anyahelynek lakosi és hívei” is vallomást tettek ezen a napon. Ebben arról nyilatkoznak, hogy Rozgonyi Ferenc plébános soha nem hirdetett kötelező részvételt a körmeneten, illetve nem szólt a rimaszombati templom elvételéről. Június 25-én nem is volt otthon, mert a haldokló **Koháry Miklós** mellett tartózkodott. A kérdéses napon nem is voltak Rimaszombatban, a nagydaróci filiában vettek részt misén. Egyedül **Vég Mártony** volt az, aki „látván, hogy sávolyi megyéből Rimaszombatba mennek ájtatosságra, ez is oda ment, de maga kárával, kezinek hazahozott sérelmével, mint hogy kezi, háta megsebesített, mai napiglan kezének sebét kötve hordozván, aki nem tudja mindazáltal, kinek híják, aki verte és sebesítette, tudja ugyan, hogy lóháton volt, de másoktól halljuk, hogy rimaszombatyi, Posonyi vezetéknévű kálvinistának fia volt volna, aki másokat is lóhátról doronggal kegyetlenül vert...”

A sávolyiak ugyancsak tagadták szeptember 19-i nyilatkozatukban, hogy káplánjuk hatása alatt cselekedtek, valamint hogy „előttünk a rimaszombati templomnak elvétele iránt valaha emlékezetet tett volna”. Elmondták, hogy „mi egyedül ájtatosságunkat akarván mutatni és misszióbéli ájtatosságban részesek lenni, minekutána értettük volna, hogy tisztelendő misszionárius Rimaszombatban fogja ájtatosságát ismét gyakorolni, egyedül megyénk-ből mentünk processzióval, négy zászló alatt, mindazáltal szerencsétlenül, mert reménységünk kívül a rimaszombati kálvinisták, egész városostúl, bemenetelünk idején nagy hirtelenséggel testünk és életünk ártalmára fogott eszközökkel ellenünk támadván, sokaknak közülünk vére ontásával, kegyetlenül megverésével, Rima vizébe (való) erőszakos hányásával, verve, kiűzött, úgy, hogy rajtunk kegyetlenkedő Rimaszombat városának fegyveres kezét némelyek mai napig is érzik.” Hozzátették még mind-

ehhez: „Azt is igaz hitünkkel, lelkünkkel valljuk: mivel csak egyedül megyénk-ből mentünk feljebb írt júniusnak 25-ik napján négy zászló alatt processzióval, a népnek harmadrésze sem volt annyi, amennyi volt múlt májusnak 28-ik napján.”

Ezt a nyilatkozatot a „sávolyi anyahelynek lakosai és a bolgáromi filiálisnak lakosai és hívei” mellett a „guszonai és magyarhegymegi filiálisnak lakosai és hívei”, valamint „Kovácsi filiálisnak lakosai és hívei” is jegyezték.

A rimaszombatiak sokáig bíztak – ha nem is a felmentő, de – az enyhe ítéletben. Adataink arra mutatnak, nem teljesen ok nélkül reménykedtek. Ennek jele, hogy – amint az a városi tanács jegyzőkönyvében, október 28-án olvasható – új igazgatót és tanítót kerestek:

„Eklézsiánk lelkipásztorai, tiszteletes Marton János és Varannay István, magok hivataljoknak pro anno etiam currente** megmarasztatnak. Rektor **Szabó Mihály** és preceptor **Kecskeméti Mihály** uraimék pedig, az első két esztendőket, a második pedig három esztendőket oskolánk tanítóságában eltöltvén, és már tovább maradni nem kívánnak, őkegyelmek helyébe a nemes sárospataki kollégium professzorainak mostan ottan logikát tanító **Mólnár István** úr iránt rektorságra, és **Bornemisza Kovács István** úr iránt preceptorságra, olyformán, hogyha magokat resolválják*, őkegyelmeket bocsássák oskolánk moderátiójára* és tanítójára. Ha pedig valamelyik őkegyelmek közül, avagy mind a kettő is nem resolválván, még érdemes ifjakat oskolánk igazgatására és tanítására rendeljenek és mutassanak. Kurátor **Szent Jóbi Joseph** úr hasonlóképpen maga hivatalában, úgy mindazonáltal, hogy mint az régen quessionált*, leányok tanításánál [...] resolvált 15 forintokból és hat kila búzából álló conventió őkegyelmektől substraháltatik*, megmarasztatik.”

Hogy az ügy kedvező lezárásában mások is bíztak, jelzi, hogy a losonci illetőségű „**Macza Susánna**, néhai **Paksi István** úrnak özvegye” 60 forintot „testált** az iskolára, amiért is a tanács részéről „illendőképpen megköszönni szükségesnek ítéltetik”.

Ugyanezen év május 17-én azt jegyzik be a tanácsi határozatok közé, hogy az uralkodó közelgő látogatása miatt az utakat rendbe kell tenni.

Május 28-án meg is érkezett **II. József**. Az anyja, **Mária Terézia** mellett társcsászárnak számító uralkodó fogadására az egész város kivonult. Az eseményt így örökítette meg a jegyző:

„Felsőleges Második József császárunk városunkon által Jánosi helység felé, Munkácsnál lévő campamentális milítiájának** nézésére kívánván ezen hólnapnak 21-dik napja táján útját felvenni. Hogy azért homágiális* alázatos devótiókat* őfelségéhez, mint hív jobbágyai, csak valamely részben is megmutassuk, ezen utazásaiban határunkban, de kivált városunk grémiumában* valamely akadály a rossz utak miatt ne történjen, minden erejeket és szorgalmatosságokat aktuális bírák uramék magisztratuális székünkkel arra fordítani tartozni fognak először is, hogy

idősb **Szarvas János** úr istállójánál erigált* új hídtúl fogva szintén a jánosi kapuig (azaz: a mai cukorgyári, Hatvani /eredetileg: cserencényi/ utca, Főtér, Bartók /eredetileg: jánosi/ utca vonalán – a szerző megj.) az ország útját recta linea** kövekkel és hordással alkalmasan megigazították. Ahol a szükség hozza magával, dobogós hidakat, ahol pedig anélkül alkalmas út lehet, töltéseket csináltassanak. A jánosi istállók köze (a mai Daxner tér) pedig, amennyiben a sok rendkívül való esőzés miatt igen megsemmélyesedett*, és azt hirtelen kövekkel megtölteni nem lehetne, gallyakkal rakattassék meg és arra kavacs hordassék; azután pedig a városon kívül, szintén a jánosi, néhai **Török Ferenc** úr vendégfogadó házáig, recta linea, az országutat, ahol másképpen nem lehetne a rövid idő miatt, ugyan gallyakkal, ahol pedig mód lészen benne, kavaccsal alkalmasan való megigazítása és reparációja* tanácsbéli uraimék seria inspectioja** és rendelése alatt, determináltak*.”

Magáról a látogatásról így emlékezik meg:

„Minekután felséges Második József császárunknak s kegyelmes urunknak ezen hónapnak 28-dik napján városunkon való általmenetele felől bizonyossá tettünk volna, hogy tartozó alázatos devótióját s homágiumát őfelségéhez közösségünk* megmutassa, a városon kívül, Osgyán felé épített kőhidunk töltésének végében, városunk kölkertjének innét, őfelsége bėjövele várható (helyén) tanácsi székünk egész* számmal kimenvén, oskolánkban tanuló ifjak s gyermekek rektorával s tanítóival illendőkép-pen, nem mesze tanácsi rendünk után, a köznép pedig két sorban városunk utcái ablakjai alá állítottak. Ezen felül, nevezett napnak reggeli kilenc és tíz órái között azért, szívszakadva váró népünknek öröme nem csak a maga felséges királyi és császári személyét az egész nép előtt kimutatni kegyelmesen méltóztatott, hanem circiter* egy órát magában foglaló ideig is felséges **Albert** herceg** locumtenensünkkel* és főbb utazó tisztjeivel, kívül a városon, közöttünk magát, sok kegyelmes szavaival distraháta*. Kiket is térd- és főhajtásunk után, primárius* prédikátorunk, tisztelendő **Marton János** úr, amidőn ezen kevés szóból álló köszöntését elvégezni kívánta volna”: Az Úr angyala kísérte útján ide Fenségedet, (Albert herceg) „ilyetén kegyelmes szavaival szakasztotta félbe ezen elmondandó dictioját*: helvét felekezetűek. Erre nevezett prédikátorunk így felelt [...]. Továbbmenvén kegyelmes szavaiban: ketten vannak lelkészek, mintegy három ezer lélek befogadására alkalmas templomuk van, büntetőeljárás van ellenük folyamatban, elbírálása egyébként kedvező, jól van, Őfelsége kegyelméből.

Ezen kegyelmes szavai után tanácsi székünket elhagyván, érkezett oskolánk rektorához s tanítójához, így kezd-vén itten kegyelmességgel teljes szavait, akarván már előt-te térdre leesni, és ekképpen ez is homágiumát mutatni (az uralkodó így szól) »maradjon, maradjon, maradjon«. Kérdezőn rektorunkat, illetéknéppen (felelt): iskolarek-tor. Ezen szavait kivéven rektorunk szájából Őfelsége, mondván: iskolarektor. Rektorunk, gondolván, valamely nagy titulusnak magyarázza Őfelsége a rektorságot, ismét

így felelt: mondom, iskolaigazgató. (A diákok számára és felekezetére vonatkozó kérdésre így válaszolt:) Mindnyá-jan helvét vallásúak, kétszázan vannak és inkább gyerme-kek, ifjakkal.

Itten is ekképpen végezvén szavait, míglen 8 hintaiba megkívántató lovak és három háts paripák befogattak és menésre felkészítették ugyan a városon kívül situált* réten, majdnem egy óráig hol prédikátorinkkal, hol bí-ráinkkal és nótáriusunkkal kegyelmes Albert hercegünk, s locumtenensünk beszélgetvén. Sok kegyelmes szavai közt ezek is observáltak*: hol végzik tanulmányaikat, pré-dikátorinkat kérdezőn, kik is Sárospatakot említvén...” Albert hercegnek az iskolára vonatkozó azon kérdésére, hogy gimnázium-e az vagy kollégium, azt válaszolták, hogy kollégium, nagy, akárcsak a debreceni, és annyi tanuló képes befogadni. A szuperintendest* illetően úgy válaszoltak, hogy az ő szuperintendensük Miskolcon van, és tőle vannak függő viszonyban. Hozzátették ehhez, hogy a miskolci és debreceni szuperintendens függő viszonya esetleges. Magyarán, az előbbinek megvan a saját egyház-kerülete és ugyanaz (a neve), a jelzett miskolci.

„Ezen kérdései után a köznép közé Őfelsége ereszked-vén, a hintaja mellett összecsuportozott lakosunk közül az egyiket ilyenképpen szólította meg: [...] Nem tudván az ember deákul (a beszélgetés végig latin nyelven folyt), nótáriusunkra és bírójára igazított, kik(et) is, Őfelségéhez közelítvén, így szólította meg: Honnan vannak ezek az emberek?”

A nótárius azt válaszolta: a vásárból. Haladnak együtt, majd szétválnak, Szeged, Zólyom, Selmechánya, Debrecen és Kecskemét felé.

„Ez alatt elkészülvén a lovaknak befogása, csakhamar felséges urunk a maga hintójába beült, hintójához menvén prédikátoraink, bíráink és nótáriusunk, ottan is térdet, fejet hajtván, és kevés szóval prédikátorunk elbúcsúzóván, így végezte köztünk kegyelmes szavait” (latin nyelven): él-jetek boldogul, ajánljuk uralkodói jókívánságunkat.

Ez hogy meglévén, felséges urunkat és császárunkat 109 marhábul álló alkalmatossággal Jánosiba, circa con-cursum** [...] szerencsésen közösségünk leküldvén, és mind itten tett homágiumunk, mind pedig vecturációnk* [...] már sok felett, Isten segedelme által véghezmenvén, ugyan Jánosiban minden cügbéli* kocsis embert egy egy arannyal, s ezen kívül forspontba* adott marháinkért, lakosinkat Jánosibul küldött kilenc körmőci aranyakkal kegyelmesen megajándékozni méltóztatott. Mely premittált* 109 lovakbül álló alkalmatosság partim* nemeseinktül, partim pedig contribuens* népüktül töltenek ki.”

Perjési András kéziratos krónikájában utóbb igen-csak felpanaszolja, hogy II. Józsefnek Rimaszombaton történt átutazásakor az uralkodó fogadására kivonult tanácsstagok, lelkészek és tanítók közül senki nem akadt, aki felhozta fel a társuralkodó előtt az esetet, s kérték volna az ügyben való közbenjárását.

LÁSSÁTKOK, FELEIM!

*Ezerhétszázhatvankilencz hogy íraték,
Garaba György addig addig mesterkedék,
Keresztelő János napján be érkezék,
Ekkoron elére, miben ígérkezék.*

*De az processio itt félben szakadott,
Mert az sok parasztság mingyárt megszaladott,
Egy néhány rozsaszaszony eleikben állott,
Még is egész város lett elárultott.*

*Majd két esztendőig folyt az processusunk,
Senki sem lón akkor a mi patrónusunk,
Felséges udvarnál rútul vádoltattunk,
És szentségtörőknek pronunciáltattunk.*

*Jöllehet hetvenben szintén az májusban
Felséges Josephus vala városunkban,
Tudakozta: „hányan laktok ez városban,
Bé tér-é ez sok nép az templomotokban?”*

De nem találtott senki, ki instálna,
Ez nagy felség előtt a ki supplicálna*,
Filig benne valánk a nyomorúságba,
Mégis csak hallgatánk, mint pap a varsába.*

*Itt volt ez nagy felség, mégis Bétsben mentek,
Hasztalan költséget egynehányszor tettek,
Semmit felségének bé nem jelentettek,
Szabados grátiát* kérni itt nem mertek.*

*Nem instálták azon: kérje édes ANNYÁT,
Akkori nagy királyt, MÁRIA TRESIÁT,
Hogy kérjen ez népnek még ettzer gráziát,
De meg is fordíta nagyobb sententiát...”*

A Mária Terázia által 1771. április 3-án aláírt, s 9-én kihirdetett ítélet igencsak rácaffolt a rimaszombatiak reménységére.

A kronikás az ítéletről ekképpen ír:

*„Mivel nem hagygya Isten bünt büntetlen,
Király sem nézte el azt, mi volt helytelen,
Mi is, hogy vétettünk Isten s király ellen,
Jött deliberatum* ellenünk ekképpen:*

*Ezerhétszázhetvenegyben hogy irtanak,
Szent György nap tájában az idők folytanak,
Zajos sententiát* így deliberáltak
Rima Szombat ellen, s pronunciáltak*.*

Két svadron németek ellene küldettek,
Az executiok véghez vitettek,
Templom, schola ekkor tőlünk elvették,
Katholikus részre ekkor rendeltettek.*

*Az Úrnak papjai mingyárt ki hajtottak,
Marton s Varannai, az kiket így hívtak,*

*Pásztor nélkül juhok noha meghagyattak,
Deákok, gyermekek scholátúl fosztattak.*

*Az missionalis Garaba György vala,
Az parochiára ki hamar bé szálla,
Minden rend, szép szokás, ecclesia bomla,
Magistratus két fél tíz személyly be álla.”*

Lássuk a részleteket!

A másfél éven át folytatott vizsgálat eredményéről Hont megye a királyi helytartótanácsnak tett jelentést. Ebben egyrészt kollektív, másrészt egyéni büntetés kiszabását is javasolta. A kollektív elmarasztás értelmében a templomot a katolikusok javára engednék át, a lelkészeket, tanítókat és tógátus diákokat elűznék, iskolájukat megszüntetnék, javadalmaikat a római katolikus pap és tanító élvezné a továbbiakban. Ráadásként, a templom előtt egy nagy kőkeresztet állítanának fel – a lakosság költségén. A vádlottakra börtönbüntetés, illetve botütés kiszabását, sőt, ezt megelőzően még tortúra alá vetésüket, azaz megkínzásukat is javasolta.

Ez utóbbi már a királyi helytartótanácsnak is sok volt, s azt nem támogatta. Az egyes személyek büntetésére vonatkozó javaslatokat annyiban módosította, miszerint a javasolt 100 botütést a férfiakon 4, az asszonyokon pedig 2 részletben hajtsák végre. Úgy foglalt állást, hogy nők esetében a 100 botütésből 60-at nyilvánosan hajtsanak végre, s ennek során legyenek tekintettel a korukra és egészségi állapotukra. A nőekkel szembeni szigorúság oka az volt, hogy elsősorban őket tartották bűnösnek. Ugyanakkor felkarolta az egyházügyi tanács (kommissió religionis) álláspontját, miszerint a továbbiakban a városi jegyző és 4 tanácsnok katolikus legyen, hogy a katolikus gyarapodását támogathassák.

A kancellária a királyi helytartótanáctól érkezett javaslatokat csaknem elfogadta, csak a kőkereszt felállítását nem támogatta, illetve a nőkre kiszabott botütések számát javasolta 60-ra mérsékelni. Javasolta viszont – alkalmatlanság miatt – a református lelkészeknek és tanítóknak állásuktól való végleges megfosztását. A foglyok ellátásának terheit azokra javasolta áthárítani. A királyi helytartótanácsnak az új városi testületre vonatkozó javaslatát is magáévá tette, azzal szigorítva, hogy a meglévő testületet oszlassák fel, s a település irányítását vegye át római katolikus városi jegyző és 4 tanácsnok.

A kancellária 1771 márciusában terjesztette jelentését az államtanács elé. Az államtanácsnak 7 tagja volt, akkori tagjait 1760. december 30-án nevezte ki a királynő.

Az ügy súlyát jelzi, hogy a királynő tanácsadó testületének 4 tagja külön-külön, hosszú és igen alapos indoklásban fejtette ki álláspontját.

Következzen most **Ravasz Boriska** összefoglaló ismertetése!

„**Gebler** őszintén megmondja, hogy nem volt okos dolog egy teljesen kálvinista vidéken négy hét alatt kétszer missziókat tartani; jó, de nem egészen menthető szándékból mégis csak okot adtak a reformátusoknak

a nyugtalanságra, mert őket és szabad vallásgyakorlatuk megszorítását célozták ezek a missziók és körmenetek. Ezt elismerve, a bűn nagy, amit elkövettek, s példás büntetést igényel.

A személyek büntetésére vonatkozólag el kell fogadnia a kancellária véleményét, a magyar nyelv ismeretének hiánya miatt – azonban kérdés, hogy a templom és iskola elvétele vajon tanácsos-e a nagyon szigorú büntetés mellett, mert az egész községet a legérzékenyebben sújtja. A királynő kegyet gyakorolhatna ebben az esetben, hiszen hasonló esetekben már cselekedett így – s most fenyegetsek csak meg a rimaszombatiakat templomuk elvevésével: s ha még egyszer valaminő excessust* elkövetnének, akkor templomukat és iskolájukat elvesztik.

Binder is büntetésre méltónak találja a zavargás résztvevőit, de ő is kénytelen elfogadni a helytartótanács és kancellária által javasolt büntetését egyes embereknek, mivel a tanúvallomásokat magyar nyelven vették jegyzőkönyvbe. Ez a tanácsos nem olyan bátor és egyenes, mint az előbbi, a királynő jóakaratótól függ, hogy elvegyék-e a rimaszombati reformátusok templomát, iskoláját s átadják-e a katolikusoknak – viszont szabad vallásgyakorlatukat, mivel Rimaszombat nem articuláris* hely, királyi kegyelemből kapták, azon feltétel alatt, »dass sie sich ruhig halten sollten**«.

Egyetlen kézzelfogható tanácsa, hogy a férfiakra kiszabott 100, az asszonyokra kiszabott 60 botütést felére szállítsa le, mivel a zavargás ezelőtt 2 esztendővel történt...

Gróf **Blümingen**, aki „államtanácsos”-i minőségben volt a testület tagja, „buzgón és odaadóan szenteli figyelmét az udvar szempontjából kevésbé fontos akatolikus eseteknek is”, aki „csak ritka esetekben ad az akatolikusokra kedvező tanácsot. Ő volt az a tanácsosok közül, aki leginkább a királynő inteniója* szerint gondolkodott”. A nevezett „határozottan kijelenti, hogy teljesen egyetért a kancelláriával; az eset annyira felháborító, hogy példás büntetést igényel »damit sie sich die acatholici auch in anderen Orthen daran spiegeln mögen***. Azon az állásponton van, hogy a papot, a 20 tógátust, tanítót el kell úzni, a szabad vallásgyakorlatot megszüntetni s az épületeket átadni a katolikusoknak.

Kaunitz a maga felvilágosodott gondolatvilágával természetesen az enyhébbek, Gebler és Binder véleményéhez csatlakozik.

Blümegen március 19-én adta votumát*, s látván, hogy a tanácsosok többsége ellene van, március 28-án azután küld a királynőnek egy rescriptumot*, melyben még egyszer alaposan megmagyarázza szempontjait, s kéri a királynőt, fogadja el az ő, illetve a kancellária votumát s értesítse őt erről. Ez meg is történik: a királynő, mellőzve Gebler, Binder és Kaunitz szelídebb javaslatát, királyi rendeletét a kancellária és Blümegen votuma alapján adja ki.

Április 6-án a királynő elfogadja a kancellár és Blümegen ajánlatát, hogy a királyi resolútiók végrehajtására **Neuholdot**, a magyar kamara tanácsosát, mint comiszá-

riust* küldjék ki, aki „okos viselkedésével” nem fog elégedetlenséget, nyugtalanságot kelteni. Hívjon össze generális megye gyűlést s úgy intézze az ügyeket – az udvari haditanács pedig azt a parancsot kapja, utasítsa „titokban” (ez Blümegen sajátkezü betoldása) az ottani katonai parancsnokságot, hogy szükség esetén Neuhold comiszáriusnak teljes katonai aszisztencia álljon szolgálatára.”

A kancellária, illetve helytartótanács és a vármegye útján a következő ítéletet közlik Rimaszombat városával:

„Méltóságos, nagytiszteletű, tekintetes nagyurak!

A rimaszombati akatolikusoknak* a katolikus hittérítő s a római katolikus nép ellen intézett botrányos s eddig hallatlan önviseléséről* szóló peres ügyiratok ócsászári s királyi felségétől leérkezvén, azokra ugyanő legkegyelmesebb rendeletére a következő végzést hoztuk.

Az ügyre vonatkozó peres okmányok megvizsgálásából és összehasonlításából kitűnik, hogy e botrányos zendülés a közrend s a királyi védnökség alá helyezett térítőnek vakmerő megsértésével volt kapcsolatban, s azt a városi tanács sem képes tagadni. A békés körmenetet ok nélkül, előre elkészített védeszközökkel egész dühhel támadták meg. A körmenetre gyűlt népet a királyilag felhatalmazott hittérítővel együtt a város határaitól vakmerően kiűzték, a nép közül többen megverettek, mások ismét megsebesültek, míg sokan életveszély közt a Rima folyón át kényszerültek menekülni. De mi a legfőbb, a mindenható Istent, az ortodox* vallást és a királyi felséget káromló, istentelen szidalmakkal illették, mely vakmerő kihágások nem csak az egyeseket, hanem leginkább a lelkészeket és a városi tanácsot terhelik, mert ezek, a peres ügyiratok világos tanulsága szerint, hallgatólagos belenyugvások által az egész dolog fő okozói valának. Mivel tehát e súlyos vétés nem csupán egyesek, de főleg a tanács, lelkészek és az egész református közönségnek tulajdonítható, kell, hogy a büntetés az egyeseket úgy, valamint a közönséget is sújtja. Rimaszombat város hálátlan lakosai merő kegyelemből bírták mindekkoráig az egykor katolikus birtokot képező templomot, és pedig azért, hogy az ortodox vallás sérelmeit kerülve, magukat a királyi parancsokhoz alkalmazva, békében s nyugalomban használják azt mint sajátjukat. Ők azonban nem hogy a békét szerették volna, de inkább minden ok nélkül, vallásgyűlöletből, a királyi akarat ellenére megtámadták az ájtatos körmenetet s véres verekedések közt városukból szégyenteljesen kiverték. A teremtő Istent, a törvényes fejedelmet s az egész világon uralkodó igaz /ortodox/ vallást káromló ajakkal átkozni nem iszonyodtak és így a tanács, a lelkészek s az egész református közönség vakmerően megsértve a nyilvános vallástürelmi törvényt, e részről magokat a királyi kegyelemre méltatlanokká tevék. Ez okból, hogy az Isten, a királyi felség s az igaz vallás iránt okozott súlyos sérelem büntetés nélkül ne maradjon, s a jövőben ily vakmerőségnek szigorú fék vettessék, ócsászári s királyi apostoli felsége legkegyelmesebben elhatározta, miszerint méltó büntetésül a rimaszombati református egyházat kegy útján illető nyilvános isteni tisztelet gyakorlása, valamint

LÁSSÁTOK, FELEIM!

a nyilvános iskolák fenntartása is megszűnjének. Az ottani lelkészek, togátusok és tanítók, kik eddig leginkább az adózó nép fáradságos keresményéből éltek, a várost elhagyják. Mivel pedig ezen lelkészek a tőlük függő népet a nyugalom, király iránti engedelmesség s a tisztelet határai közt megtartani nem igyekeztek, sőt, hallgatag beleegyezésük nélkül fogva inkább felingerelték, hivataluk viselésétől véglegesen s mindenütt eltiltatnak. A templom, mely eleinte anélkül is a katolikus egyházhoz tartozott, ismét ennek adassék vissza és hogy a lelkiekben hiányt egyik fél se lássson, a városba valamely buzgó katolikus plébános, tanító s egyházi rendeltessék.

Minthogy a lelkészek s hozzátartozóik elmozdításával az ő lakhelyeik s jövedelmük felőli rendelkezés a királyi felséget illeti, hozandó határozatig a lelkészek s tanítók lakásai, azok minden néven nevezendő jövedelmei az ingó s ingatlan hozzátartozókkal együtt részletenként s őszintén jegyzékbe vétetvén a hatóság által lefoglaltassanak. Ezen jegyzék ide haladék nélkül felküldessék annak kiszámítása végett, vajon mily mennyiségben s mit lehet abból a katolikus plébános, a tanító s az egyházi számára fordítani és hogy mi marad fel még, mely a további kegyes királyi intézkedésekre várakozik.

Tekintve a városi bírót, jegyzőt s a református egyház tagjaiból álló tanácsot, mivel a vakmerő s botránys kihágást részint hanyagság, részint elhallgatás, sőt titkos beleegyezés által is előmozdították – mint ez a peres iratokból nem éppen homályosan kiviláglik – ennél fogva címzett uraságoknak intézkednie kell az iránt, hogy a jelenlegi bíró, jegyző s az egész tanács, legrosszabbul vitt hivataloskodásuk méltó büntetéséül nem csak rögtön minden hivataltól elmozdítottassanak, de aziránt is, hogy soha többé közülük bíró, jegyző, hiteles, tanácsos ne legyen, helyeikre más hivatalnokok lépjenek, úgy, hogy a jegyző és a tanácsosok katolikusokból választassanak.

Ennyiből áll az összes közönség bűnének általános megtorlása. Egyesek kihágásait tekintve – habár a megyei törvényhozás szerint a nemesekre egy évi börtön, a nemtelenekre száz pálca büntetés lón határozva, Király Lajos és társai ellen pedig az ítélet bővebb vizsgálat után lesz kihirdetve – mindazon férfiak és nők, akiknek nevei a megye által tett nyomozási okiratban előfordulnak, büntetés alá veendő, úgy, hogy a megesküdt tanúk vallomásai után ítéelve bünfokozathoz képest szenvedjenek és pedig ily módon s ily rendben:

1) Posonyi Pál, ki a tanúk vallomása szerint a többi verkedő, átkozódó s gyalázkodó közt az egyik vezető volt, 5 évi vasban letöltendő börtönre ítéltetik.

2) Benyo István, Szabó János, Torpis József, kik a káromlásokban s kihágásokban Pozsonyit leginkább megközelítik, 4 évi, vasban letöltendő börtönre ítéltetnek.

3) Babitzky Ferencz, Fejes Mihály és Mitre János, mint az előbbieket társai, 3 évi, vasban töltendő börtönre ítéltetnek.

A megyei hatóság útján felterjesztett okiratokban feljegyzett nők, akik a zászlónyelekre bögréket akasztottak s a széttépett rongyos lobogókkal gúnyból körmenetet

jártak, de később azokat összetörték, sárral, kövekkel a nép közé legelőször dobálni kezdték a megesküdt tanúk vallomásainál fogva büntetendő, és pedig:

nemesek: Fejes Mihályné született Nagy-Váthy Mária, Tokay Ferencné született Kováts Sára, Galambosi Józsefné született Csénuhay Zsuzsanna, Legralis Ferencné született Soós Eliz, Bedécs Andrásné született Molnár Katalin, Szilvási Mária, Jeszenszky Zsófia, Somogyi Zsófia és Kováts Judit Thuróczy Ferencné.

nemtelenek: Urházy Mihályné született Szabó Zsuzsanna, Molnár Istvánné Lengyel Katalin, Darnyi Istvánné Szivos Judit, Soós Istvánné Szüts Judit és leánya Erzsébet Denyes Jánosné, ifjabb Soós Istvánné Molnár Zsófia, öz. Szalay Jánosné Radó Sára, Pap Jánosné Darnyis Erzsébet, Simonyi Andrásné Todt Katalin, Szobolay Andrásné Kardos Erzsébet, ifjabb Simonyi Andrásné Zsun Zsuzsanna, Tóth Andrásné Asztalos Erzsébet, öz. Bozzásy Istvánné Árvay Katalin és Nyerges Istvánné Tornósy Katalin.

Mindezek bűneik nagysága és mértéke szerint büntetendő – tekintvén különben a velük született női gyarlóságot is. A nemesek csak egy évi börtönre, a nemtelenek pedig a város piacán, vétkeik helyén, külön mindenik, két ízben 30 korbácsütésekre. Az elzárottak a rabtartási költségeket, ha módjukban áll, maguk fedezendik, ha pedig vagyonatlanok, mindezen költségeket a városi pénztár fizesse.

Hogy pedig e kegyes császári s királyi határozat minél biztosabb módon végrehajtsák, **Najhold** királyi tanácsos ezennel biztosul kineveztetik, hogy Rimaszombatba mielőbb az összejövendő gyűlésre határnapot tűzön s a királyi határozatot hirdesse ki. Az illető katonai főparancsnokság pedig értesíttessék, hogy nevezett biztos úr parancsára szükség esetére kellő számban tüstént Rimaszombatba siessen.

E kegyes királyi határozat azon megjegyzéssel küldetik át címzett uraságtokhoz, miszerint annak végrehajtását eszközölni és az eredményről szóló körülményes tudósítást mielőbb ide intézni el ne mulasszák.

Kiadott Pozsonyban, a magyar királyi helytartótanácsból, 1771. április 9-én.

Hivatalos szolgálati készséggel:
Albert s.k.

a kiadvány hiteléül: Balogh Lajos, Boros Lajos”

Ezzel, a vértelen ellenreformáció történetében szinte példátlanul szigorú ítélettel zárult a rimaszombati református egyház aranykora.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Kollár Sámuel

1997: Rimaszombat város múltja és jelenkora. Gömör-Kishonti Téka 3.

Mályusz Elemér (kiadta és jegyzetekkel ellátta)

1940: Iratok a Türelmi Rendelet történetéhez. Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest

Ravasz Boriska

1935: A magyar állam és a protestantizmus Mária Terézia uralkodásának második felében. 1760–1780. Budapest

Manus scriptum 1.

Rimaszombat város tanácsi jegyzőkönyvei

SZÓJEGYZÉK

25 junii anni = év június 25-én

akatolikusoknak = protestánsoknak

Albert herceg = helytartóként a királyi helytartótanács vezetője

articuláris = Artikuláris helynek nevezték azokat a magyarországi helységeket, amelyeket az 1681. évi XXVI. törvény-cikk (artikulus) sorolt fel. Ez a törvény-cikk kimondja, hogy a felsorolt helységeket a protestánsok szabadon tarthatnak istentiszteleteket és általában szabadon gyakorolhatják vallásukat, de azokon kívül sehol. Megyénként két-két ilyen helyet engedélyeztek.

az = azon

campamentális milítiájának = tábori katonaságának

candereáltanak = felhevültenek

casus = eset

ceremóniáikkal = szertartásukkal

circa concursum = a találkozást követően

circiter = mintegy

circumstantiális információjára = részletes tájékoztatására

comisszáriust = biztost

confuzis = zavar

contribuens = adózó

cúgbéli = hámba való (német)

currente = folyó

damit sie sich die acatholici auch in anderen Orthen

daran spiegeln mögen = nehogy a protestánsok más helyeken is példaként szolgáljanak

dass sie sich ruhig halten sollten = hogy nyugton maradjanak

deliberátum = határozat

ekonomikális = gazdasági

deputáltatik = küldetik

determináltatik = határoztatik

deutrális = kérdéses

devitizáló = áhítatos

devótióinkat = kegyeletünket

dictióját = mondandóját, beszédét

disponáltatott = rendeltetett

distrahálta = gyönyörködtette

ennek felette = ezen kívül

egész = teljes

ekonomikális = gazdasági

előleges = megelőző

eretnység = itt: protestánsok

erigált = felállított

examen = vizsga

excessust = kihágás

executiók = elkobzások

fatens = tanú

forspontba = előfogatba

grátiát = kegyelmet

grémiumában = testület

ha = hogy

hallatlanképpen erumpált = példátlan módon

homágiális = hűség

ihol = íme

in antecissum = előre

ingerálta = itt: működött együtt

instálna = közbenjárna

intentiója = iránymutatása, útmutatása

intimáltatnék = tudatnék, közölnék

investigálja = vizsgálja

innya = a.m. inni

kicsinyben = kis híján

kommunitásunk = önkormányzatunk

legkisebkekben = legcsekélyebb mértékben

legközelebbi = legutóbbi

locumtenensünkkel = helytartónkkal

megsemlyékesedett = vizenyőssé vált

moderációjára = igazgatására

nevezte = itt: megnevezett

observáltattak = észleltettek

ortodox = itt: r. katolikus

önviseletéről = magatartásáról

partim = részben

perceptor = adószedő

piarcon = piacon (a mai Főtéren)

premittált = elintézett

primárius = első

pro anno etiam currente = a folyó évre is

pro investigatione istarum rerum eractatum = az adott ügy kivizsgálására

processziókor = körmenekor

promotora = kezdeményezője, előmozdítója

pronunciáltak = nyivánítottak

quessionált = jövedelemmel bírt

recta linea = egyenes vonal

reménylett = remélt

rendelvényt = rendeletet

reparációja = kijavítása

rescriptum = válaszirat

resolválják = elhatározzák

sententiát = ítéletet

seria inspectiója = szoros felügyelete

sopiálhatnánk = elsimíthatnánk

sub dato = kelt

substraháltatik = levonatik

superálhattuk = itt: tudhattuk, sejtettük

supplicálna = könyörögne

svadron = lovasszázad

szuperintendenst = egyházkerület elöljárót, püspököt

tapodatnyira = lépésnyire

testált = hagyott (végrendeletileg)

vecturációnk = szállításunk

viceispánjának = alispánjának

votumát = tanácsát, ajánlását

Böszörményi István

Egy losonci tanár és két diákja a Nagy Háborúban

A losonci gimnázium első világháborús hősi halottainak emlékét megörökítette *A GIMNÁZIUM 350 ÉVES FENNÁLLÁSÁNAK ÜNNEPÉN, 1940. MÁJUS HÓ 26-ÁN, AZ UTÓKOR KEGYELETE*. Az emléktáblát **Györgyi Dénes** főiskolai tanár, műépítész terve szerint, fehér carrarai márványból, **Ferencz János**, losonci kőfaragó mester készítette. Az ünnepélyes leleplezésén a gimnázium igazgatójának, tanári karának, a város vezetésének és a katonai parancsnokságnak a képviselői mellett **József** főherceg, a világháború egykori hadosztályparancsnoka is jelen volt. Aktuálpolitikai üzenetekben bővelkedő beszédében elismerését fejezte ki, hogy *„a visszacsatolt Losonc városa [...] mélységes kegyelettel emlékezik meg azokról a hősookról, akiknek hamvai az ország határain túl, hősi sírokból porladoznak”*. Hangsúlyozta, hogy a világháború folyamán alkalma volt *„megismerni a losonci katonák hősiességét, fent, az Ortler csúcs körül folyó harcokban, erről a hősiességről tanúskodnak az ott levő fákereztek százai. Ezekben a sírokból magyarok, szlovákok együtt alusszák örök álmukat. Ez a vér azonban nem hullott hiába, nem hiába áztatta a különböző harctereket, ezekből az áldozatokból ki kell sarjadnia a szentistváni gondolatnak: hogy a nagy magyar hazában meg kell találnia mindenkinek, nemzetiségre való különbség nélkül, a boldogulás feltételeit, s együtt dolgozni Nagymagyarország feltámadásán és felépítésén.”*

Az iskola egykori tanára, cserkészparancsnoka, vitéz dr. **Bodor Aladár** verset írt az ünnepi alkalomra: *„Őrszemek nehéz sorban, fagyban, hóban / [...] S gátszakadaskor ott elől a résen / [...] Ott is kiállva, magyarul megállva: / Ezek voltak a losonci diákok! Nevek, történelmet író acéttollal / Márványba vésve, koszorúkkal fedve. / Emlékek, könny s vér tüzes vésőjével / Beleírva a hálátelt szívekbe ...”*¹

A közadakozásból készített hatalmas (240 x 120 cm) emléktáblát, a belevéselt 54 névvel, a **Kármán József** nevét viselő gimnázium homlokzatáról a csehszlovák hatóság 1945-ben eltávolította. A református templom kertjében helyezték el, de az 1978-ban kezdődött felújítási munkálatok során darabokra tört.

A nagy háború idején centenáriuma alkalmából június 26-án, ünnepélyes keretek közt felavatták és megkoszorúzták az emléktábla kicsinyített másolatát a losonci **Kármán József Magyar Tanítási és Nevelési Nyelvű Alapiskolának és Óvodának** otthont adó, nagy múltú gimnáziumi épület előcsarnokának falán. Jelen volt az iskola igazgatója, az épület tulajdonosának, a helyi református egyháznak a lelkesze, az újraavatást kezdeményező és megszervező helyi **Csevadok** vezetősége, és mintegy félszáz losonci és környékbeli érdeklődő, köztük olyanok is, akik ott voltak a 74 évvel ezelőtti ünnepségen is.

Losonc.

Magy. kir. állami Kármán József-gimnázium, alapították 1590. évben.

A régi emléktábla a gimnázium épületén

Febr. 1. o. Meghaltunk Kátóvárosban, győryörü
 Katalinas pályaudvar. Csodálatos egészségűgyű szolgálat, egyen
 nélküli vöröslevesek, intelligens emberek hordorrali es-
 mayjainkat. Mígvanum ez az itdó éjfel ágyban, fűtött
 nádban.

Febr. 2. Felóra alatt az orosz határnál. A határon első uya
 mai. Robbantott hidak, fűgyeresselt épületek. A lakosság
 mindennél a vasúthoz tödül. Megállunk Novvo-Kadornou
 ban, puskos, rövid családú. Találkormuk a trónörökös au-
 tójával.

Febr. 3. Hatónai vonat Pietrokorvig, mi az udvari vonat
 publikosiján. Egy nap itt. Egész jó, nyugodt városi élet.
 Praxistak, pudyka, pürdö.

Részlet Patak Károly naplójából – 1915. február 1-3.

„Az Égből dühödtt angyal dobolt / Riadót a szomorú földre...” így emlékezett **Ady Endre** „Egy világot elsüllyesztő / Rettenetes éjszakára” – az I. világháború kezdetére. A száz évvel ezelőtti szarajevói merénnyel, illetve az egy hónappal későbbi hadüzenettel olyan feltartóztathatatlan folyamatok indultak el, amelyek ténylegesen elsüllyesztették a „régí világot”, a XX. század eleji status quot. Régi birodalmak tűntek el, új országok születtek a négyéves „nagy háború” eredményeként. Mindez tíz millió ember életébe került...

Ausztria-Magyarország összesen 9 millió embert állított fegyverbe. 3,4 millió 18 és 53 év közötti férfit Magyarország és Horvátország területéről mozgósítottak. Az 1,1 millió halottnak több mint a fele a Lajtán inneni országrészből került ki, a magyarországi lakosságot tehát nagyobb arányban sújtották a veszteségek, mint az örökös tartományok népességét.²

A különböző harctereken – a Kárpátokban, Galíciában, az Isonzónál, „a doberdói harctéren”, és máshol elesett, utóbb hősi halottként emlegetett szerencsétlen fiatalok között volt a *Losonci Magyar Királyi Állami Főgimnázium* két tanára és 52 volt diákja is. Idézzük fel tábori lapjaik, szeretteiknek írt leveleik, naplójuk részleteivel az emléküket, sorsukat, a kort, melyben éltek – és meghaltak, sok-sok bajtársukkal együtt.

Dr. **Patak Károly** 1883. január 21-én született. Elemi iskolába Martonvásáron és Győrben járt. Az utóbbi városban, a bencés főgimnáziumban végezte az első osztályt, a többi pedig Budapesten, a Markó utcai gimnáziumban. Mindig a legjobb tanulók közé tartozott, már az ötödik osztályban annyira megtetszett választékos, folyékony, szép stílusa magyar tanárának, hogy egyik dolgozatát – a többiek okulására – felolvastatta. A tehetséges és ambíciós ifjút egyeteméi éve alatt tanára, **Beöthy Zsolt** is nagyon kedvelte. Sikeres szakvizsgáját követően, 1905-től

Szolnokon, majd Nagykállón tanított. 1911-től hadba vonulásáig, 1915-ig a Losonci Magyar Királyi Állami Főgimnázium magyar–latin–francia szakos tanára volt. A fiatal tanár rövid időn belül közbecsülést és tekintélyt vívott ki magának Losoncon emberi és szakmai erényeivel.

Állandó munkatársa volt a helyi és fővárosi lapoknak is. Az *Uránia* c. folyóiratban pedagógiai és szociológiai tanulmányokat publikált. Mikor a *Modern nevelés* c. értekezése megjelent, **Szász Károly**, a képviselőház alelnöke levélben gratulált neki. Losonci kollégája, **Scherer Lajos** szerint is „ügyesen forgatta az íróttal”.

Patak Károly

LÁSSÁTKOK, FELEIM!

1914 májusában megszervezte az első losonci cserkészcsapatot, amely a **Madách Imre** nevét vette fel. 1915 januárjában önkéntesként ment az északi harctérre, mert – amint szüleinek írta – „*hitvány ember az, aki most kivonja magát legszentebb kötelessége teljesítése alól. Semmi nem fűz engem az élethez, csak szüleim és testvéreim iránti szereletem és ragaszkodásom. Ez sok. De van valami, ami ennek is fölötte áll, ez a haza iránti kötelesség.*”

Néhány hetes frontszolgálat után így számolt be tapasztalatairól:

„*Ez a háború, kedves Barátom, és nem az, amit a haditudósítók festenek szemetek elé. Nap-napután olvassuk mi is a plasztikus leírásokat a huszárcsínyekről és bravúrokról, és tudom azt is, hogy az itt állomásozó eskadron 180 emberéből 26-nak van vitézségi érme. A la bonheur! De láttam ám én Baligród (helység Galiciában, a mai lengyel-szlovák-ukrán határ közelében: B.I.) felől hazavánszorgó sebesült bakákat, akik úgyszólván étlen szomjan igyekeznek a legközelebbi – és jó távoli vasúti állomásra, és láttam ám én metsző hófúvásban, hogy magam majd megdermedtem a lovon, baktatni fáradt léptekkel, roskadozva a terhük alatt, új meg új zászlóaljokat [...] óh, forgassátok föl Kalifornia bányáit, ha vitézségi érmet akartok nyújtani mindazoknak, akik megérdemlik! Mi is halunk szállongó és persze ellenőrizhetetlen híreket az oroszok visszavonulásáról a kárpáti fronton. De még ha nem is volna így, nem kell kétségbeesni. A háború eddigi mérlegével meg lehetünk elégedve. Igaz, hogy Galícia nagy része az ellenség kezén van, de viszont mi kezünkben tartjuk Lengyelország leggazdagabb vidékét, mely aránytalanul értékesebb a sivár, mocsaras Galiciánál. [...] És Losonc, Losonc? Hét hét alatt egyszer kaptam postát, úgy örültem neki, mint a gyerek a babaruhának. Azonban hallottam losonci ujságokat – sajnos, mind könnyeket fakasztó. S ahogy mi előre tekintünk, föl, a hegyek közé, a határon túlra, félénk csap a tragédiák ólmos levegője. Mi vár még reánk? Meddig tart még a megpróbáltatás? Mikor egy kis lengyel faluba, Csebloviczébe masíroztunk, épen nyugvóban volt a nap. Felhők úszkáltak nyugat felé, a nap bibora átszűrődött rajtuk és egyszerre kialakult belőlük egy kereszt, egy vörös, hatalmas, izzó kettős kereszt [...] Mindnyájan megborzadtunk [...] és én elgondolkoztam. De aztán csakhamar megnyugodtam, mert eszembe jutott, hogy a mi magyar címerünkben ott tündöklök Szent István kettős keresztje...”*

Röviddel halála előtt írta édesapjának és losonci tanártársainak a következő lírai „hadijelentést”:

„*Fecskék szállnak a levegőben, megjött a mi várva várt vendégünk, a meleg napsütés. Hosszú hetek szenvedései, hó, eső, hideg értették meg velünk igaz értékében, mit jelent a napsütés, a száraz, poros út, a zöld hegyoldal. Üres óráinkban kifekszünk a pázsitra és hallgatjuk a madárkák csipogását és hallgatjuk a világ legnagyobb koncertjét – belépődíj nélkül.*

Sík földön tán nem is volna olyan érdekes, de ahogy a hegyek transzformálják a hangokat a csendes, mennydörgésszerű morgástól a legvadabb bömbölésig, kimeríthetetlen hangárnyalatokban, s ahogy ezt a titáni koncertet, fönn, a láthatatlan magasságból, mint egy elrejtett kórus, kíséri a repülőgép egyenletes berregése, – ezt csak az ismerheti, aki átéli. Hát mikor a muszka (orosz katona: B.I.) kezd ágyúzni? Olyankor azt mondjuk: hiszen neki is szabad! A faluban és a falu mellett egymásután robbannak a shrapnellek, gránátok – el kell ismerni, hogy a muszka nagyszerűen lő. De, hiszitek, hogy ez alterál bennünket? Heverészünk és sütkérezünk, még ha kétszáz lépésre esik is tőlünk az ágyúgolyó. Ha azonban közelebb jön, szedjük a sátorfánkat és jobb hazát keresünk. A szolgálat nem túlságosan terhes. Minden harmadik napon ordonánc (küldönc: B.I.) vagyok a parancsnokságnál, ez 24 órát jelent alvás nélkül, de aztán két nap alatt kipihenhetem magam. Amikor pedig pihenőm van, akkor is jól élek. Egyik hadnagy meghítt, hogy velük kosztoljak, s így most igazán nem szenvedek hiányt. Ez idő szerint és egyelőre egyáltalán nem vagyok olyan sajnálatraméltó, mint gondoljátok. Persze, azt sohasem lehet tudni, hogy mikor áll be változás. Tegnapelőtt egy nagyon kedves lapot hozott a posta: tanártársaim küldtek együttes üdvözlőt. Főigazgatói látogatás volt nálunk, összegyűltek rendes vacsorára és akkor emlékeztek meg a legszívesebb modorban rólam. Látod, ilyesmi, ami normális időben egészen hidegen hagyja az embert, egészen el tud érzékenyíteni. Hogyne, hónapok óta szakadtam el attól a világtól, amelyhez szívem minden gyökere odanőtt – és most minden életjel, a rokonszenvnek, az együvé tartozásnak minden megnyilatkozása öröm kell, hogy legyen számomra, hisz arról tanúskodik, hogy bármennyire teljes, bármilyen régi is a szétválás, azért a gyökerek megvannak. Mit mondjak még? ... Mint a cigányok, lakunk egy sátorvárosban, lovak, municiók kocsik, szekerek látszólagos összevisszaságban, de tulajdonképpen példás rendben, tisztalaks a hegyoldalba vágva, előtte deszkalapokból összetákoltt asztal, ülökék s mikor az esti sötétség borul reánk, amerre csak nézel, föl-föllobogó tábori tüzek. S ahogy odakuporodunk a tűzhöz, megcsendül a zene. A szomszédunkban lakik egy igen derék tüzérkapitány, akinek kedélye jókedvet önt minden emberébe, az szervezett egy kis zenekart, két emberből: egy tűzmester, aki harmonikán játszik, meg egy káplár, egy 19 éves gyerek, aki nagyon szépen hegedül. Játszanak német, magyar dalokat vegyest, végül rázendítenek a Himnuszra, mi le vesszük sapkánkat és elhallgatunk.”

Néhány nappal később Patak Károly örökre elhallgatott. 1915. május 18-án esett el. Iskolája, a Losonci Magyar Királyi Állami Főgimnázium tantestülete gyászjelentést adott ki, amelyben „*mély fájdalommal párosult büszkeséggel tudatja, hogy nagyrabecsült s szeretett kartársra*

PATAK KÁROLY

rendes tanár, a 16. sz. tábori tüzérezred önkéntes szakaszvezetője, mialatt ágyúja mellett magyar hazájának szebb jövőéért s királyáért a végső kimerülésig vitézül harcolt, ellenséges golyótól szíven találva, életének 33., tanári működésének 9. évében, május hó 18-án a galíciai csatatéren hősi halált halt. Bajtársai Chliple község temetőjében hantolták el kihűlt porhüvelyét.

Kedves Barátunk!

Magyar hazád hívó szavára nemes szíved sugallatát követted s önként jelentkeztél igaztalanul megtámadott szent ügyünk védelmére. Életed föláldozásával bizonyítottad be, hogy az általad vallott eszméknek átérző, megértő bajnoka voltál. Féltő gonddal nevelt tanítványaiddal együtt megsirattunk mi, mindennapi munkálkodásodnak osztályosai, kik benned a szerető s szeretett kartársat veszítettük el. De érzi örök elmúlásodnak súlyát a helybeli társadalom is, melynek értékes, munkás tagja voltál. Pihenj háborítatlanul hősi harcaid után az idegen földben addig is, míg fájdalomtól lesújtott szüleidnek, kiknek szeméfnéjét, büszkeségét, reményét képezted, szeretete földi maradványaidat szülőhelyednek szívedhez közelebb eső, az idegen hantoknál édesebb nyugalmat nyújtó földjében helyezhet el.

Losonc, 1915. június hó 9-én.”³

Patak tanár úr diákja, **Gööz Bertalan** 1896. szeptember 27-én született Gácson, 1914-ben érettségizett Losoncon, és jogi pályára készült. Továbbtanulás helyett bevonult

a helybeli 25. gyalogezredhez. 1916. márciusának végén indult el az olasz frontra, április 28-án már tábori lapon üdvözölte édesanyját és testvéreit, akik Losoncapátfalván, a nagyapjánál, **Mayer Lajos**nál tartózkodtak. Az olasz fronton eltöltött időről címen naplót vezetett, melynek első oldalára gondosan ráírta, hogy „Esetleges elestem után a következő címre küldendő...” A naplót bajtársa, **Ponicky Gyula** (Gööz Bertalan húgának, **Margit**nak majdani férje, **Hana Ponická** szlovák író nő apja) hazavitte, így az megmaradt. Néhány jellemző sort idézünk belőle:

„...Tudtam, hogy most már beosztanak, mert hiszen majdnem hat hónapja vagyok már a tartalékos tisztiskolába beosztva, mint zugskommandant (szakaszparancsnok: B.I.) és dienstführender (szolgálatvezető: B.I.). Tehát a »dekkolás«-ból már elég. [...] a marsbataillon (menetzászlóalj: B.I.) harmadik századába - vagyis az olasz marsba osztottak be. Ne neked! Node most már mindegy - tehát az olaszt fogjuk ütni, az sem utolsó foglalkozás... együtt osztottak be Fábryval és Mészároossal [...] a három kártyapartner együtt maradt, legalább szabad és unalmas időnket egy kis kártyázással ütjük majd el...”

„Berci” - ahogy a család szeméfnéjét nevezték - rendszeresen írt haza, de egy idő után elmaradtak a tábori lapok, majd megjött a Gööz családot lesújtó hír a nagyfiú haláláról. Édesanyja szabályos gyászjelentésben tudatta, hogy „a kedves jó fiú, szerető testvér, ragaszkodó hú rokon, Gööz Bertalan, a cs. és kir. 25. gyalogezred hadnagya, a bronz vitézségi érem és a Károly kereszt tulaj-

Gööz Bertalan 1916-ban

Gööz Bertalan sírja

LÁSSÁTKOK, FELEIM!

donosa életének 21-ik évében, az összes isonoi csatát becsületesen végig küzdve, f. év augusztus hó 30-án a Kali ütközetben (isonoi csatamezőn) olasz gránáttól találva, hősi halált halt.”

A család haza akarta hozatni az ideiglenesen eltemetett fiú földi maradványait, de erre már nem került sor. Gööz Bertalan először a csatatér közelében, egy Grudensa/Grudnica nevű helyen temették el, de végső nyughelye, 4 000 bajtársával együtt egy emlékművel jelölt tömegsír lett Csepovanban az egykori Görz /Nová Goriza közelében, a mai Szlovéniában. Gööz Bertalan nevét nem csupán a losonci emléktáblára, de a gácsi háborús emlékoszlopra is rávésték.⁴

A református Gööz Bertalan losonci osztálytársai közül az izraelita vallású **Friedmann József**, a római katolikus **Hübl Pál** és az evangélikus **Lehoczky János** is elesett...

Az Alpok déli lejtőiről az Adriába folyó Isonzó – szlovénül Soča – mentén 1915 és 1917 között lezajlott tizenkét csatában elesett magyar katonák számát 300 000-re becsülik, főként felvidéki, erdélyi, partiumi és kárpátaljai hadosztályokban szolgáltak.

Losonci gimnazista volt az 1896. június 2-án született füleki **Tischler Lajos** is. Ő 1915-ben érettségizett „jó” minősítéssel. Mérnök szeretett volna lenni, de nem az egyetem, hanem a hadsereg várta őt is, mint megtizedelt korosztálya sok-sok tagját. A 16., besztercebányai gyalogezred I. századában hadapródként az északi, vagy orosz fronton védte a hazát. Innen küldött fényképeit, leveleit, tábori lapjait rokonai megőrizték. Szomorú sorsának ismeretében megrendítő olvasni „Kelet Galíciában 1915. decem-

Kozák. Tischler Lajos rajza (1915)

Tischler Lajos tábori lapja (1915)

ber hó 28-án” keltezett levelét, melyben szeretett testvérét, **Honkát** arról a döntéséről tájékoztatja, hogy nem lesz hivatásos katona, mert „...ha a háborúból visszakérülök, már biztosítva van az egyetem elvégzése, úgy hogy otthonról a legkisebb segítséget sem kell igénybe vennem. S ha egyszer a diploma a kezemben van, úgy fényes carrier áll előttem...”

A tehetséges mérnökjelölt szépen rajzolt, egy-egy tábori lapon megörökítette az ellenséget, a „muszkát” és a „kozákat”: „Északi harctér. 1915. november 10. Esti 9 óra. Jelenleg a 127. számú muszka ezred fekszik előttünk. A járőrök hoznak néha muszka foglyokat s szöknek is át ehhez a képhez hasonló nagy bajszú marczona alakok. Minden szörnyű rajtuk, csak félni nem lehet tőlük...”

„Kedves testvér! Küldök neked, igaz, hogy csak képen, mutatóba egy kozákot. Ilyenekkel vagyunk szemben. Mi künn a dombokon, ők az előttünk levő faluban. Bátor, de vérengző katonák, csak az a jó, hogy lovasok s így alig tehetnek valamit ellenünk.

Idősebb **Tischler Lajos** kereskedőt 1916. május 26-án értesítette a besztercebányai ezredparancsnokság szépreményű fia hősi haláláról, és a neki utólag megítélt vitézségi éremről. Ifjabb Tischler Lajos nevét nemcsak a losonci gimnazisták márványtáblája, de a füleki hősi halottak emlékoszlopa is őrzi.⁵

Sok ezer huszonéves fiatalember előtt állt „fényes carrier”, vagy legalábbis emberhez méltó élet. Csak hát rossz időben születtek, amikor – Adyval szólva – „Szonyú dolgok mostan történülnek / Népek népekkel egymás ellen gyűlnek...”

JEGYZETEK

¹ A Losonci Magyar Királyi Állami Kármán József Gimnázium Évkönyve az 1939-40. iskolai évről.

² Romsics Ignác: Magyarország története a XX. Században. Budapest, 2002. 106.

³ A Losonci Magyar Királyi Állami Főgimnázium 1914/15. évi értesítője.

⁴ Gööz Bertalan hagyatékát, unokaöccse Gööz László mérnök (Kassa) őrzi.

⁵ Tischler Lajos hagyatékát, rokona, Kovácsné Tischler Tímea tanárnő (Fülek) őrzi.

Csáky Károly

Adatok Apátújfalu (Apáti és Újfalu) újabkori történetéhez

Ahhoz, hogy egy település múltját a lehető legalapossabban feltárhassuk, sok-sok recens, levéltári, helyi adatra van szükségünk. Sajnos, ezek egy része eltűnt, másik része ismeretlen helyen rejtekezik. Jó szolgálatot tehetnek a kutatóknak a családi archívumok, a régi fotók, a krónikák és a jegyzőkönyvek, az anyakönyvek stb. Építkezni azonban csak abból lehet, ami hozzáférhető.

Apátújfalu esetében így találkozhattam magam is a XX. század első három évtizedének falutörténetét is dokumentáló községi tanácsi jegyzőkönyvekkel, két kis krónika-töredékkel, az anyakönyvekkel, illetve a járási levéltárban megmaradt néhány dokumentummal.

Az Apáti és Újfalu képviselőtestületi üléseinek jegyzőkönyveit tartalmazó 2x300 oldalas, kézzel írott törzskönyv ma az önkormányzat archívumában található. Az elsőben az 1905–1913, a másodikban az 1914–1929 közti időszak anyaga olvasható. A jegyzőkönyvekből fény derül egyebek közt arra, hogyan működött egy kistelepülés a XX. század elején, kik irányították azt, mik voltak az ilyen települések legfontosabb ügyei stb.

1905-ben a képviselőtestület így állt össze: **Schusdek Jakab**, *Oroszkai Cukorgyár, gróf Zichy seniorátus*, báró **Majthényi László**, **Básti István**, **Rimóczi József**, **Mülpauer József**, **Grössmidt Károly**, **Podhorczyk Ferenc**, **Rimóczi Miklós**, **Koczian Ferencné** örökösse. A községi bíró Grössmidt (*Grosschmidt*) Károly, a körjegyző **Tornyos József** volt. (A neveket mindig a jegyzőkönyveknek megfelelő alakban tüntetjük fel.)

Az ez évben tárgyalt ügyek közt találjuk többek közt az új mezőőr felfogadását. A mezőőr díját 150 koronában szabták meg, amihez Újfalu 90, Apáti 60 koronával járult hozzá. Ez a téma azért vált fontossá, mert **Tóth János** mezőőr ellen fegyelmi eljárás indult, a nevezett ugyanis „*az engedelmességet megtagadta, és károk fordultak elő*”. Elhatározták, hogy leváltása után a károsultakat a pénzből kárpótolják.

A jegyzőkönyvekből azt is megtudjuk, hogy a falu tagja volt a *Hontvármegyei Gazdasági Egyesületnek*, s az évi tagdíjra a képviselők 10 koronát hagytak jóvá. Ugyancsak jóváhagytak 18 koronát a kataszteri telekkönyv másolatára, illetve 10 koronát a községi jégverem feltöltésére.

Fontos volt a településeken az éjjeliőr státusza is. Az éjjeliőr este kilenctől reggel háromig teljesített szolgálatot. Fizetése 8 korona volt, s minden lakott ház után kapott „*1/4 rész rozsbúzáat természetben*”. Ezt a tisztséget **Kapuszta János** töltötte be, aki „*az előjáróság tudomása szerint kifogástalan múltú, megbízható, kellő fizikai erővel rendelkezik*”.

A faluban ekkor a gazdasági munkások és cselédek száma nem érte el az 50-et, ezért „*segélypénztár ellátására helyi bizottságot nem állítottak fel*”. Az ügyek ellátására Grosschmidt Károly bírót jelölték ki. 1905 szeptemberében a vicinális útbizottság úgy határozott, hogy a község pénz-

tárából az úthálózat rendbentartására jóváhagynak 365 koronát. Novemberben a község tulajdonát képező rét és föld bérbeadásáról tárgyaltak. A haszonbérlo köteles volt „*a leszenyei kántortanító részére 12 bécsi mázsa szénát, vagy ennek megfelelő 24 korona készpénzt kifizetni*”. A rét a falu közvetlen szomszédságában volt, ahol az őszi legeltetés a községi lakosok számára Szent Mihály napjától volt megengedve, a bérlo számára pedig ettől kezdve tilos volt. A községi földeket és réteket egy időben **Salgó Gyula**, **Karlik János** (Balassagyarmatról) és **Kovács Mihály** bérelte.

Az 1906. és 1907. esztendőben sokat tárgyaltak a falu egyesítéséről. A jegyzőkönyvekből tudjuk, hogy a valószínűleg már korábban felvetődött egyesítési szándékról először 1906-ban esett szó hivatalosan. Az 1906. február 24-iki ülés jegyzőkönyve szerint – amely „*Ujfaluban vetetett fel*” – kiemelt tárgya lett volna a tanácskozásnak „*Ujfalú és Apáti kisközségeknek Apátújfalu elnevezés alatt egy kisközséggé való egyesítése*”. Mivel a képviselők nem jelentek meg teljes számban, az ülés nem volt határozatképes, s a döntést március 3-ra halasztották el. A tanácskozáson egyébként a következő személyek vettek részt: Groschmid Károly bíró, elnök, Tornyos József körjegyző, előadó, valamint Básti István és Rimóczi Miklós községi képviselők.

Az 1906. március 3-iki ülésen a képviselőtestület „*névszerinti szavazással egyhangúlag mondta ki, hogy Ujfalú Apáti kisközséggel az 1886. (évi) XXIII. t.c. 63 §-ában felsoroltak alapján Apátújfalu elnevezés alatt az egyesítésből kifolyólag összes vagyonát, ugyiszintén terheit egyesíti közös kezelésre, s az egyesített vagyonban, valamint az egyesített terhekben is közösen részesül. Ebből kifolyólag az egyesülésnek Belügyminiszter Úr által leendő jóváhagyása után az egyesült Ujfalú és Apáti kisközség összes vagyona Apátújfalu vagyonát képezendi, és ezen vagyon, illetve ennek jövedelme Apátújfalu kisközséget illetendi...*” Ezen az ülésen az alábbi személyek vettek részt: Groschmid Károly bíró, Tornyos József jegyző, Schusdek Jakab, Rimóczi Miklós, **Básti János** és **Básti András** képviselők.

Az 1906. szeptember 1-jei ülésnek szintén tárgya volt az egyesítés. Mint a jegyzőkönyvben írták: „*Ujfalú és Apáti községek jelenleg egyesítés alatt állnak*”. A képviselők azt is kérték, hogy „*ha az egyesítés nem sikerül, Ujfalut Hontújfaluként jegyezzék*”. Még arról is olvashatunk az ülés jegyzőkönyvében, hogy „*Ujfalúhoz tartozik Pálháza puszta, amely 5 telket számlál. Jelenlegi neve alatt meghagyandónak határozatlik*”.

Az 1907. április 20-iki ülés jegyzőkönyvében az áll, hogy „*felvetett Ujfalú község és Apáti község képviselőtestületének együttes ülésén*”. Jelen volt Groschmid Károly bíró, Tornyos József jegyző, Ujfaluból Rimóczi Miklós, Apátiból Rimóczi József és **Hegedűs Pál** képviselők.

A jegyzőkönyvekben először az 1907. november 9-iki ülésen találkozhatunk az „Apátújfalu képviselői” megnevezéssel. Olyan határozat született, hogy „*A község pénzei a balassagyarmati takarékpénztárból kivétessenek s gyümölcsözőleg az ipolysági népbankban helyeztessenek el*”. Valószínűleg tehát ekkor, az 1907. esztendő második felében egyesült hivatalosan a két község. Ezt megelőzően ennek felvetéséről, hivatalos megtárgyalásáról, az ügyintézésről és az engedélyezésekről lehetett csak szó.

1906-ban újra Kapusztza Jánost választották éjjeliőrnek, mezőőr pedig **Bojtos János** lett, évi 120 korona díjazás fejében. Gyakran tárgyalt a testület egy-egy személy illetőségének megadásáról vagy elutasításáról. Nem kapott illetőséget például a szuchányi **Kovács Márton**, vagy **Varga Katalin**, aki „*bár a faluban született, de anyja csak egy évig volt itt uradalmi cseléd*”.

1907-ben megválasztották mezőőrnek **Kossik Gábort**, 220 korona évi bér mellett. A báró Majthényi László és a gróf Zichy-féle szeniorátus, valamint Schusdek Jakab ingatlanjainak kivételével az ő gondjára bízták a két falu teljes határát, valamint a balassagyarmati szőlőket is. Kisbírónak ugyanekkor **Zahorec Józsefet** fogadták fel. A tanács elutasította **Renner József** illetőségi kérelmét, mert „*itt adót nem fizetett, a közterhekhez nem járult hozzá, itteni tartózkodása mindössze 4-5 hónapra terjedt*”. Hasonlóképpen jártak el **Vrbovkai János** kérelmével, mert az a „*községben még nem töltött négy évet*”.

1907-ben a fogyasztási adó biztosításának kezelője, **Adler Simon** apátújfalusi lakos a község pénztárába 181 koronát befizetett, ezért a lakosokat a fogyasztási adó alól felmentették. Csak **Klein** korcsmárosnak és a **Lengyel Ferenc** pusztaberki bérlőnek kellett adót fizetnie. Ebben az évben nevezték ki a faiskola kezelőjévé **Mészáros Jánost**.

1908-ban a képviselőtestület tagja lett **Lipcey Sándor** (Vámfalú), **Molnár István**, Hegedűs Pál, **Kapusztza Péter** és **Hegedűs János**. A bíró továbbra is Grosschmidt Károly maradt. Ugyanebben az évben a testület a községi területből alkalmas telket biztosított a római katolikus iskola építéséhez. **Zahorec Mihály** személyében új mezőőrt választottak. Az évi 220 korona járulék ellenében az ő feladata lett a faiskola kezelése és az irtványok gondozása, valamint az illési és a butyukai szőlők őrzése is. A kisbírói tisztséget továbbra is Zahorec József töltötte be.

1909-ben képviselővé választották **Mülpauer Józsefet**, virilistaként pedig a testület tagja lett Lengyel Ferenc bérlő. Az éjjeliőr, Kapusztza János éves fizetését 12 koronában határozták meg, ezért télen este 9-től, nyáron este 10-től hajnali 3 óráig kellett szolgálnia. Mezőőrnek Kossik Gábort fogadták fel, kisbíró pedig **Zahorec János** lett. Ez évben a **Max Ulrich cég** köszénkutatásra kért engedélyt a falu határában. A faiskolát **Hustyava József** kezelte.

1909-ben **Zöllei Erzsébet** kért illetőséget, de nem kapta meg, mert – „*bár Apátújfaluban született, de 40 éve Budapesten él, mint üzletesnő (kofa), s időközönként cseléd is volt*”. A jegyzőkönyvből az is kiderül, hogy a ta-

nács tagjai jó érzékkel kezelték a rászorultak helyzetét. **Gazsi József** „*idevaló világtalan részére*” például havi 10 koronát hagytak jóvá.

1909-ben a községi bába működését is rendezték, szabályozták. Fizetését évi 70 koronában határozták meg, ezen kívül kapott a születésekért 4 koronát, a 8 napi ápolásért pedig 20 fillért.

Kidolgozták ebben az esztendőben a tűzrendészeti szabályzatot is. Ennek értelmében a kazlakat és a boglyákat csak a középületektől 15 méternél távolabbra helyezhették el, gőzgéppel dolgozni, disznót perzselni pedig csak az épülettől 45 méterre, szélcsendben lehetett. A község köteles volt „*mindig jókarban, készletben tartani egy darab tűzifjescskendőt, alkalmas sugárcsővel*”, valamint „*fecs-kendőházzal is gondoskodni*”.

Ügyeltek a falu rendjére, figyelték a nemkívánatos személyek, az idegenek mozgását is. Ezzel kapcsolatban ilyen határozatot fogadtak el: „*Csavargóknak szemmel tartása, és ha vidékiek, illetőségi helyükre való elhurczolása a községi előljáróságnak kötelessége. Ilyeneknek szálást adni tilos*”.

1910-ben Rimóczi József lett a községi bíró. Az egyik testületi ülésen a kenderáztató helyről tárgyaltak. Megállapították, hogy „*mivel a lakosság csak saját szükségletére termel kendert, s azt mindenki a maga helyén áztatja, így külön hely kijelölése nem szükséges*”.

A falu, illetve a testület időnként jótékonykodott, nemes ügyeket támogatott, tagjává vált valamilyen egyesületnek stb. Hozzájárult például az 1848-as hős és vértanú, gr. **Leiningen Károly** szobrának felállításához, de támogatták az **Erzsébet Árvaházat** is, melynek működtetéséhez hat éven át évi 20 koronával járultak hozzá.

1911-ben **Barján Margit** és **Párnyicsan Pál** cselédek illetőségét nem ismerték el. 1912-ben a képviselőtestület tagjává választották **Áfra Tamás** igazgató-tanítót. Ez évben újra tárgyaltak a rétek haszonbérbe adásáról, Zahorec Mihályt megerősítették mezőőri tisztségében, Lengyel Ferenc pedig apaállat tulajdonos lett. Sor került a községi kovácsház eladására is.

Behatóan foglalkoztak a kocsmák vasárnapi és ünnepnapon nyitvatartásával. Mindezt a jegyzőkönyv így öröközte meg: „*Az előljáróság előadja, hogy a lakosságnak legnagyobb része a helyett, hogy a templomba járna, az ünnepnapokon át folytonosan a korcsmában dorbézol, összes heti keresményét elissza, rabja az alkoholnak, családját és gazdaságát elhanyagolja; egymást piszkálja, a békés lakosságot rettegésben tartja*”. A tényeknek s a valóságnak eme szomorú konstatálása után a 10 képviselőből nyolc úgy szavazott, hogy ilyenkor az italmérők zárva legyenek. Ellene csak Lengyel Ferenc és **Fischer János** volt.

1913-ban a testületen belüli tisztségek így oszlottak meg: törvénybíró: Hegedűs Pál; bíró: ifj. **Rimóczi József**; esküd: Rimóczi Miklós, Básti István; közgyám: **Kovács Mihály**; körjegyző: Tornynos József.

Ebben az évben elutasították **Kornfeld Jakab** illetőség megadására vonatkozó kérését, „*mivel* – mint a jegy-

zőkönyvben írják – *idősebb lakosok meghallgatásával megállapított, hogy az illető atyjának – aki itt korcsmáros volt – elhalálása után a korcsmát csak 1,5 évig kezelte, aztán mint marhaiügynök tartotta fenn magát 7 évig, s mintegy 22 éve, hogy innen végleg elköltözött*. (Kornfeld később mégis megkapta a kért illetőséget.)

Nem kapott illetőséget **Francisci János**, törvénytelen gyermek sem, mivel Apátiban sem anyja, sem nagyatyja nem bírt illetőséggel, bár ő maga itt született. Ugyanakkor **Básti Zsuzsanna** házasságon kívül született gyermekének, **Erzsébetnek** illetőségét elismerték. Talán azzal is magyarázható ez, hogy a Bástiak régi jobbágyok, törzskönsnek számítottak a faluban.

1914-ben továbbra is Rimóczi József a bíró. Egy időben Zahorec Mihály kishíró és mezőőr is volt egy személyben. A kishírói fizetést később 56 koronáról 100-ra emelték, mert ő lett a kézbesítő is. A falu is jegyzett ebben az évben hadikölcsön-kötvényeket, s 1915-ben belépett a *Vereskereszt Egylet*be. A község hadikölcsönre jóváhagyott a szegényalapból 350 koronát, a munkássegély-alapból 100 koronát, a betegápolási alapból pedig 200 koronát. Létrehozták a hadisegélyző bizottságot is, melynek tagja lett **Zöllei János**, Hegedűs Pál és Básti István. A faluban letelepedett **Gutfreund Henrik** cipész.

1916-ban megválasztották az útbizottsági tagokat: Rimóczi Józsefet, Lengyel Józsefet és Mülpauer Józsefet. 1917-ben képviselőtestületi tag lett **Fischer Arnold**, Rimóczi Miklós és **Tóth Rimóczi József**.

1918-ban **Gáspár Lászlónét** nevezték ki az *Apátújfalusi Magyar Királyi Postaügynökség* vezetőjévé.

A községi jegyzőkönyvek, furcsa mód, semmi olyat nem őriznek, ami az államfordulattal, a trianoni döntéssel kapcsolatos. 1919-ben például csak a költségvetésről írtak, s azt tudjuk még meg, hogy a községi bíró továbbra is Rimóczi József.

1920-ban néhány új taggal is bővült a képviselők csoportja. A testület az alábbiakból állt: Schusdek Jakab, Majthényi László báró, **Pongrácz Sándor**, **Podhradszky Gyula** (ők virilisták, azaz a legtöbb adót fizető polgárok jogán kerültek be), valamint **Hegedűs János**, **Kovács Mihály**, Rimóczi József, **Zöllei Márton**, Molnár István, **Zöllei József**, **Bevív János** és Zöllei János. Ebben az évben elfogadták **Adler Sámuel** illetőségét, jóváhagyták a telefon bevezetését a batorfalusi körjegyzőségbe.

1921-ben megszervezték az autóbuszközlekedést Ipoly-ságra. Felmerült egy római katolikus kápolna építésének a terve is. A bába évi díját 300 koronára emelték. Többször tárgyaltak a templom építéséhez szükséges telek adományozásáról. (A részleteket egy másik fejezetben ismertetjük.)

1922-ben további illetőségeket adományoztak, többek közt a régebbtől itt tanító **Szimon Annának**, **Schusdek Jakabnak** és **Lówy Bertának**. **Gutfreund Alfréd** ugyanekkor nem kapott illetőséget. Ez évben alapították meg a *Községi Pénzügyi Bizottságot* is, melynek tagja tagja lett Schusdek Jakab nagybirtokos, Hegedűs Pál földműves és Rimóczi József földműves, bíró.

1923-tól a tanácsülések jegyzőkönyveiben egyre több a szlovák anyag. A körjegyzőt például „*Fojtik Maximilian notár*”-ként említik, s megjegyzik, hogy Apátújfalun a „*Modrý Kamení járás I. Čebovcei egészségügyi körzetéhez*” tartozik. A szlovák nyelvű dokumentálás 1924-ben tovább erősödik. A képviselőtestület tagságát így rögzítik: „*Menoslov obecného výbora 1924: Jozef Zölley starosta, Pavel Hegedúš, Ján Zölley, Ján Hegedúš, Michal Bášty, Jozef Rimóczi, Jakub Schusdek, Jozef Rimóczi Tót, Michal Kováč, Štefan Kapusta, Jozef Košík, ml. Ján Zöllei, ml. Jozef Rimóczi, Štefan Molnár, Ján Segedi.*”

1924. június 14-ről a község jónévű tanítónőjével, Szimon Annával kapcsolatban olvassuk az alábbi szlovák nyelvű jegyzőkönyvezést:

„*Obvodný notár prednesie, že Anna Simonová, r. kat. uč. v Op. Nov. Vsi žiadosť podala o udelenie českoslov. št. občianstva, ku ktorej žiadosti potrebné je, aby jej obec v páde obsiahnutia čslov. št. občianstva domovskú príslušnosť zabezpečil. Ponevác menovaná od roku 1912 jako učiteľka v našej obci účinkuje s uspokojením obecnstva, z politického a morálneho ohľadu je spoľahlivá. Navrhuje, aby menovanej obecnej úrad domovskú príslušnosť zabezpečil a do sväzku obce prijal.*” Vagyis, a tanítónőnek, aki Apátújfaluban lakott, és éveken át generációkat oktatott a tudományokra, kérvényezni kellett a csehszlovák állampolgárságot. Még szerencse, hogy a helybeli tanács őt erre alkalmasnak, politikai és erkölcsi szempontokból megbízhatónak találta, s az állampolgársághoz szükséges lakhatósági engedélyt megkapta.

Ugyanebből az időből egy igen érdekes, házassággal kapcsolatos jegyzőkönyvi adat is ránk maradt. A jogszabásokat is magába foglaló jegyzőkönyvet tartalma és megfogalmazása miatt is érdemes egészében idéznünk: „*Körjegyző előadja, hogy Rimóczi István kivételes nősülés engedélyezéséért folyamodik, minek kapcsán úgy az ő, valamint leendő feleségének szülei már garanciát vállaltak arra az esetre, ha kérvényező katonai szolgálatra bevonulna, felelőségét eltartják. S minthogy szükséges, hogy a község is garanciát vállaljon arra az esetre, ha netán a fenti garanciát vállalók elszegényednének arra az időre, míg kérvényező tényleges katonai szolgálatot teljesít, az eltartást vállalja, illetve arra magát kötelezi. Minthogy mindkét család anyagilag jól áll, s előreláthatólag kötelezettségének eleget fog tenni, ajánlja, hogy határozatilag is mondassék ki, hogy a garanciát a község is magára vállalja a szülők elszegényedése esetére.*”

A kérvénynek a képviselőtestület eleget tett.

A képviselők tárgyaltak még a telefonhálózat kiépítésének fontosságáról, illetve a községi könyvtár létesítéséről. Az utóbbit úgy képelték el kiépíteni, hogy mindazon polgárok, akiknek 5 kat. hold földjük van, 6 koronával járuljanak hozzá a könyvtár létesítéséhez, akiknek pedig több mint 5 hold van a birtokukban, 12 koronát adjanak. A könyvtárat az iskolában helyezték el. A könyveket a *Kultúra Vállalattól*, a szlovák kisebbségnek

pedig a *Maticától* rendelték. Megalapították a *Könyvtári Tanácsot* is, melynek 4 tagja volt: Zöllei József, Rimóczi József, Fojtik jegyző és Szimon Anna.

1925-ben a jegyzőkönyveket csak szlovákul vezették Apátújfaluban. A nehéz gazdasági helyzet ellenére is 1 000 koronával támogatták a telefonhálózat kiépítését. Ugyanakkor nem járultak hozzá a elemi iskola új tantermének építéséhez, hivatkozva a rossz anyagi helyzetre, a lakosság elszegényedésére.

1926-ban megszűnt a postahivatal a faluban, a kézbesítő járulékat, aki Nényéből hordta a leveleket, 15 koronában állapították meg. **Hegedűs Ilona** személyében kinevezték a községi szülésznőt. Italkiméresi jogot kapott **Schmidt-né Horváth Rozália**. A kimérést saját házában valósíthatta meg, amely az Újfalú-Szlovágyarmat megyei főút mellett volt.

Bár 1925-ben azt jegyzőkönyvezték, hogy a község hozzájárul a telefonhálózat kiépítéséhez, egy év múlva már úgy írták, hogy erre nem kerülhet sor, mivel a falu nagyon szegény, a nagybirtokokat felparcellázták, adót nem fizetnek, ezért nincs pénz a hálózat kiépítésére.

Ugyanakkor 1927-ben hozzáfogtak az iskolaépítéshez.

1928-ban **Rimóczi András** hűsvágási ellenőr lett, s eldöntötték, hogy **Bevíz József** községi szolga és csósz nem fogja a postát hordani. Ezt a tisztséget **Péter Mária** kapta meg, mert férje rokkant volt, s három gyermeket neveltek. A képviselőtestület megállapodott abban, hogy a tárgyalás nyelve „*paralel az állami szlovák és a magyar nyelv lesz, s így kell a jegyzőkönyveket is vezetni*”.

1929-ben **Surányi Henrik** italkiméresi jogot kapott. A jegyzőkönyveket újra csak szlovákul vezették.

A falu két tanítójának krónikájából

Nagyon sok településen a helybéli tanítók vezették a községi krónikát is. Az első köztársaság idején az igazgatótanítóknak a felettes szervek kötelezővé tették a községek történetének rövid összefoglalását. Mindezt a megadott pontok, kérdések szerint kellett elkészíteniük, s ennek következtében érezhető bizonyos tendenciózusság, ideológiai kidomborodás. A krónikák színvonala sem volt egyenletes; rájuk nyomta bélyegét a pedagógus felkészültsége, rátermettsége és tájékozottsága, vagy ezeknek hiánya. Ennek ellenére, szinte minden rövid krónika tartalmaz értékesíthető adatokat, fontos tájékoztatásokat.

Apátújfaluban Szimon Anna, az akkori igazgató-tanítónő végezte ezt a munkát. Neki különben is sokat köszönhet Apátújfalu, hisz évtizedeken át becsülettel oktatta annak gyermekeit, végezte a kántori teendőket, vezette a községi könyvtárat; színdarabokat tanított, irányította a Vöröskereszt Egylet stb. Krónikájában sok-sok helytörténeti adatot közöl, szép emléket állít a településnek. Mint a krónikás elmondja: „*A községet a Tihanyi, Géczy, Vajda és Blaskovich földbirtokosok alapították az 1700–1800-as években.*” Valószínűleg a török utáni idők részbeni újraterelítésre gondolt az idézett sorok írója, hisz Apáti és Újfalú már ezt jóval megelőzően is élő település volt. Arról is olvashatunk az első fejezetben,

hogy „*A község távolsága a szomszéd falvaktól 2–2 kilométer, a járástól 26 km. A legközelebbi várostól 36 km.*” A krónika 1926-ban íródott, s a járási székhely akkor Kékkő volt, a legközelebbi város pedig Ipolyság, tekintettel arra, hogy a mindössze három kilométerre fekvő Balassagyarmattól Trianon elvágta a falut, kinevezve a „hajózható Ipolyt” határfolyónak.

Mivel a krónikaíró pedagógus volt, az iskola leírásával részletesebben foglalkozott. Megemlíti azt az időszakot, amikor még magánlakásban történt az oktatás, Áfra Tamás okleveles tanító irányításával. Ugyancsak szól az új iskola „letételéről”, melyre 1908-ban került sor, s ami a hitközség és **Drozd Pál** plébános érdeme volt, de támogatta azt a hercegrímás is. Az akkori igazgatótanítónak az államszegélyen kívül „*természetbeni járandósága*” is volt. Mint Szimon Anna megjegyzi: „*Általános szokás: öléskor még a legszegényebb is hoz apróléko!*”. A kántortanító az iskolán kívül is tevékenykedett: színdarabokat tanított, ünnepségeket szervezett, vezette a könyvtárat, pártolta a Vöröskereszt Egyesületet stb. S aztán egy kis ideológia a krónikához: „*Az iskola érdeklődést fűz a forradalmi idők visszaemlékezésére. (sic!) A nemzeti felszabadulást a legméltóbban, szép ünnepély kíséretében ülte meg.*” (A Csehszlovák Állam megalakulásáról van szó. – Cs.K. megj.)

Az időjárási-éghajlati viszonyok kapcsán ezt olvassuk: „*A keleti szél fúj a leggyakrabban és legerősebben a községben, az hozza az esőt és a zivatart, jeget. Meleget a déli szél hoz. A középhőmérséklet körülbelül 16 Celsius fok. [...] Nagy víz is szokott évente 1-szer, 2-szer lenni, s a község keleti felét önti el, ha a patak kiárad.*

[...] *A kaszálás június elején, az aratás június végén kezdődik. Az elkövetkező időjárásra a lakosok a szelekből következtetnek.*”

Érdemes odafigyelnünk az alábbi szokásra, adaléokra is: „*Zivatar alkalmával a kis harangocskával harangoztatnak, amelyik nagyon becses emlékünknél, körülbelül 90 év előtt az árvíz sodorta oda ismeretlen helyről.*”

A föld birtoklását illetően ezt írja a krónikás: „*A földek a község tulajdonát képezik. A legnagyobb birtokos 36 katasztrális holdat bír. A gazda halála után a föld élvezeti joga az özvegyé, a gyermekek pedig egyenlően kapnak.*” Ami a birtok nagyságát illeti, e tekintetben csak a gazdákra, illetve a jobbágyokra kell gondolnunk, hisz a földek másik része uradalmi tulajdon volt, s ez egyenként is jóval többet tett ki, mint 36 kat. hold. A termények kapcsán megtudjuk, hogy itt „*csak gabonát szoktak eladni, és venni semmineműt, mert az ő szükségletükre mindent természetek.*” Persze, itt is kivételt képeztek a cselédek, napszámosok, akik nem tudtak sokat természeteni saját szükségletükre. De a zsellérek, a gyengében kereső mesteremberek is eljárak nyáron aratni, hogy évi gabonaszükségletüket biztosítsák. Egy másik helyen maga a szerző is megemlíti, hogy bár „*a földművelés nagyon virágzik, mert jó talajúak a földek, és nagy gonddal művelik, idegen faluba, a szomszédba is járnak dolgozni, a szegényebb osztály, s a keresetet hazahozzák. Amerikába két ember vándorolt ki.*”

A további termékek kapcsán ezt írja a krónikás: „A gyümölcsöt Lučenecra (Losoncra) vagy Zvolenba (Zólyomba) viszik eladni. A szilvából lekvárt főznek. A tejet helyben értékesítik. Kendert és lent is termelnek a maguk szükségletére”.

Azt is megtudhatjuk, hogy helybeli és házaló kereskedés folyt a faluban. „Házaló kereskedők a Felvidékről jártak, mindenféle csecse-becsét árultak.”

Értékesebb fejezetét képezi a krónikás munkájának az épületeket bemutató rész. Mint olvashatjuk: „Az épületek mind magánépület, az iskola és a templom kivételével. Legrégibb épület van egy, 120 éves, fából van építve. A legrégebb épületek a falu déli részén vannak, és kelet felé néznek. Építésnél vályogtéglát használtak, amit ők készítek a patak partján.

Az építésnél lévő szokások: a fal felhúzója után faágat tesznek mind a négy sarkára, zsebkendőket kötnek rá, ahány munkás dolgozott, annyit. A tető elkészítése után ismét, az ácsok számára. Befejezéskor áldomást isznak.

A ház külső alakítása a legegyszerűbb: fehérre meszelt, kicsiny ablakok. Az újabban épülteknél a módosabbak már tükörablakokat alkalmaznak. A szoba berendezése áll: 1-2 nyoszolya hosszú lócákkal, tulipántos láda, újabban fiókos szekrény, asztal, lóca helyett szék (1-2), rengeteg szentkép.

Gazdasági épületek: pajta, ahol a takarmányt tartják, fészter, szinke a gazdasági eszközök számára. A lakás szellőztetése még mindig gyenge lábakon áll. Fűteni fával fűtenek, petróleummal és gyertyával világítanak.”

A községen átfolyó patakról még elmondja a tanítónő, hogy „a gyermekek nyáron fürödnek benne, télen csúszkálnak rajta. A falubeliek mosnak benne, kendert, lent áztatnak, lovakat úsztatnak stb.”

Érdekes, hogy a krónikás történelmi emlékként csak az Őrhegyen álló Filagóriát említi „ahol a török uralom alatt katonai megfigyelő volt. A magyar uralom alatt lövöldének használták, s most – írja a szerző – a mi katonáink használják, ha gyakorlatok vannak. Más semmi történelmi emlék nem fűződik a községhez”.

Nos, úgy gondolom, a krónikás szólhatott volna még akár a **Gyürky-Schusdek**-féle kúriáról, a XVII. századi uradalmi borospincéről, a Nepomuki Szent János-szoborról is.

Érdekes adatközlések találhatók még a *Nép élete* c. fejezetben is, ahol ezt olvassuk:

„A gyermekek élete elég víg, hangos tőlük az egész falu. A fiúk a libaőrzés mellett folyton ostort csattogtatnak, a lányok pedig kavicsokkal játszanak, ügyes kézmozdulatokkal. Egy felnőtt sem tudja őket utánozni.

A felnőtt lányok és legények élete elég erkölcsös. A legkedvesebb szórakozási szokásuk, a híd egyik oldalán ülnek a leányok, a másik oldalán a fiúk, énekelnek. Ha megunják magukat, egy a legények közül harmonikázik, és arra táncra perdülnek.

Semmi különösebb helyi szokás nincs.

A nép nagyon dolgoz és iparkodó, takarékos, 1-2 kivételével nincs iszákos. Békeszeretőek és vallásosak.”

A népről még elmondja a pedagógus, hogy az „nyelvet nagyon becsüli, de már most kezdik belátni, hogy szükséges az államnyelv tanulása. Első évben a világegyért sem akartak a gyermekek még szlovák könyveket sem venni.”

Apátújfalu viselete elég korán polgárosodott. Mint a krónikában is olvashatjuk, az apátújfalusiak „a viselettől már kezdenek eltérni, különösen lábbeli dolgában. Néhány évvel ezelőtt nem létezett más, csak csizma, férfiaknál és nőknél is.”

Az utolsó fejezetben arra ad választ a krónikás: *Hogyan élte át a község az állami fordulatot?* (Az 1918 utáni fordulatot. – Cs.K. megj.) Mint írja:

„A forradalom a községre elég rosszul hatott, különösen a bolsevik betörés volt borzasztó, közvetlen a határ mellett. Az ágyúk (sic!) csak repültek a fejünk felett. A községünkben elhelyezett csl. katonaságnak népünk nagy segítségére volt a menekülésben, mert alva találta őket az ágyúzás.

A vörösök áttörésekor a felszerelt magtárt és muniációt, miután nagy titokban tartották, a dobolás dacára, hogy halálfia, aki nekik muniációt nem szállít, nem adták át. Olyan volt a nép mint az alvajáró, elég szépen összetartottak. Az első köztársasági év kissé nehezükre esett, mert elestek a várostól (4 km távolság), ahová tejet, túrót, tojást stb. szállítottak, s abból beszerezték szükségletüket a konyhára. De most már mindent értékesíthetnek kereskedők útján.”

Pöhlös Miklós újabb korban, 1962-től volt az itteni magyar kisiskola igazgatója, egészen annak megszűnéséig. Az ő krónikája a 2. világháború utáni időszakból villant fel valamit, magán hordozva a kor ideológiai lenyomatát is. Pozitívan értékeli például azt, hogy a faluban az összes nagybirtokot felszámolták, az első és a második földreform a szegényeket is vagyonhoz juttatta. Természetesen az, hogy a sok-sok cseléd, zsellér életében valóban történt némi előrelépés, tényleg értékelendő. Különösen az ő szemüvegéből nézve. Sajnos, később a lakosok kevéske földjét is elvették, szövetkezetesítették. Mint a krónikás írja, először az állami gazdaság alakult meg, állami tulajdonná téve a nagybirtokokat. Erre 1948-ban került sor, s az állami birtok központja Leszenyére került.

A szövetkezetesítés Újfaluban 1958-ban kezdődött, majd 1959-ben megalakult az egységes földműves szövetkezet (JRD), a földdel rendelkezők 98 százaléka a „kollektivizáció útjára lépett”. Csak megjegyezzük, hogy a kevesebb földterülettel rendelkezők könnyebben beléptek a közösbé, a nagyobb gazdákat pedig vagy bekényszerítették oda, vagy valamiféle előnyöket ígértek nekik. Ebben az időben a községben még maradt 12 magángazda is, akik 51 hektáron gazdálkodtak. Főleg kukoricát termesztettek, de a gazdálkodás általában nehézségekbe ütközött. A gépesítés alacsony színvonalon állt; a szövetkezetnek mindössze két traktora s néhány lovasfogata volt. Később a traktorok

száma hatra emelkedett, s vettek egy lánctalpast, majd egy teherautót is. Az 1960-as évek elején – írja büszkélkedve a krónikás – a szövetkezet tervfeladatait már száz százalékra teljesítette, s a „szocialista mezőgazdaság sikeres sejtje volt”.

1945 után a lakásépítés terén szép eredmények születtek: a községben 56 új családi ház épült. Sajnos, a faluban ekkor még nem volt kultúrház, s a rendezvényeket részben a volt Schusdek-kastélyban, részben az iskolában tudták megvalósítani.

1953-ban épült fel az új tűzoltószertár. A tűzoltószervezetnek itt egyébként nagy hagyományai vannak. Ugyanezen időben a tűzoltószertár közelében megépült a helyi nemzeti bizottság (községi hivatal) új épülete is, ahol egy kultúrhelyiséget is kialakítottak az ifjúság részére. Az üzlet és a vendéglő sokáig működött egy korszerűtlen épületben.

Az iskola kapcsán a krónikás elmondja, hogy a szlovák és a magyar tannyelvű alsótagozatos oktatás szintén egy korszerűtlen épületben folyt. A magyar iskola igazgatója Pöhlhő Miklós volt, tanítónője a tornaljai **Radics Sarlott**. A szlovák iskolát a leszenyei **Galátová Katarína** vezette. Sajnos, az idézett krónika nem teljes, s azt az említett időszakban a magyar iskola igazgatótanítója szlovácul vezette.

A faluval kapcsolatos további levéltári dokumentumok

A két településre, Apátira és Újfalura (is) vonatkozó írásos anyagok közül már bemutattunk néhányat a fentiekben. Jóval több dokumentum található a *Nagykürtösi Állami Járásai Levéltár*ban. Ezek teljes feldolgozása a jövő feladata, mi itt csak a legfontosabbakból mutatunk be néhányat. Az iratok közt nagyon sok iskolaügyre vonatkozót őriznek, köztük a már említett Szimon Anna tanítónő krónikáját. De találhatóak itt különféle birtokösszeírások és egyéb iratok a két háború közti időből, s még több a második világháború utáni időszakot dokumentáló anyag: rendeletek, összeírások stb.

A település iskolaügye és annak dokumentumai

Az Apátújfalu iskolájára vonatkozó levéltári iratokat a helyi iskolatörténet szélesebb összefüggéseiben mutatjuk be, azaz, megpróbáljuk feltárni az intézmény akkori működésének előzményeit, valamint a folytatást is. Utalunk a más helyeken feltárt írásos anyagokra és a nyomtatott forrásokra is.

Hogy pontosan mikor kezdődött településeinken az oktatás, nem tudjuk. Egy biztos, hogy Apátiban és Újfaluban, lévén filális községek, plébániai oktatás nem folyt. Az apróbb településeknek az iskola fenntartása sem volt egyszerű feladat. Előfordult, hogy a már megindult tanítást abba kellett hagyni, s a gyermekeket más helyen oktatták tovább.

Az 1855-ös **Palugyay**-féle monográfiában¹ olvasható, hogy a települések egyikén, a népesebb Újfaluban a XIX. század közepén már folyt oktatás. A *tanoda-állapot* című

közlésből megtudhatjuk, hogy az iskolát akkor 18 tanuló, 10 fiú és 8 leány látogatta.² Ide járt a néhány tanulni vágyó gyermek Apátiból is.³

A kicsinyke intézmény időközben megszűnhetett, mert az 1896-os **Komlóssy**-féle iskolatörténetben a szomszédos leszenyei iskoláról olvasható, hogy „a 120 tanköteles tanuló közt Apáti és Újfalú gyermekeit is ott találjuk, vagyis ezt a tótul és magyarul is oktató intézményt látogatták. A leszenyei iskola egyébként még 1731-ben építettet **Majthényi Márton** által. A Majthényiaknak Újfaluban is voltak birtokaik. A régi iskola 1866-ig állt fenn, helyén pedig 1871-ben újat emeltek.”⁴

Más helyeken is olvashatunk, természetesen, tanítóinkról, iskoláinkról. A *Nógrádi-Honti Ellenzék* című lap hasábjain például **Gonda Béla** nényei esperes-plébános folytatott hosszas vitát **Rill József** megyei tanfelügyelővel. Az újfalusi iskola alapítása volt a vita tárgya. Csak egy rövid iskolatörténeti részt közlünk belőle: „A leszenyei római kath. jellegű iskolába, melynek hivatalból igazgatója, iskolaszékének elnöke vagyok, voltak beiratkozva a haraszti, újfalusi és apáti gyerekek. A törvény ezt megengedte, mert a távolság nincs 3 kilométer. A gyermekek száma azonban, hála az égnek, nem apadt, hanem szaporodott annyira, hogy a mindennapi rendes iskolások száma, kik tényleg jártak iskolába, 120–130 közt váltakozott. És még hány nem járt?! **Szabó Géza** Hont vármegye derék tanfelügyelője, kit kár volt Csíkmegyébe áthelyezni, ki az iskolákat rendszeren látogatta, hivatalos körutja során felszólított – a felszólítás az okmányok közt van –, hogy ezen a törvénytelen ségen segíteni kell, mégpedig legcélszerűbb úgy, hogy Újfaluban iskola állíttassék”⁵

Mint már arról szóltunk is, Újfaluban „a gyermekek iskoláztatása a helybeli iskola letétele előtt magánlakásban történt, **Afra Tamás** okleveles tanító magyar nyelven tanított. [...] A helybeli iskola letétele 1908-ban történt, a tankötelesek szaporodása miatt. Az építés a hitközség és **Drozd Pál** plébános érdeme, közreműködő személyek voltak: a község bírója és az iskolaszéki tagok. A hitközség építtette kő és táglából. A kiadások a hitközség adója és hercegprímási segélyből lettek fedezve. A tanítás megkezdése az iskolaépületben 1908. szept. hóban történt.”⁶

Az 1908/1909-es tanévben az iskolát 43 tanuló látogatta, akik valamennyien római katolikusok s egy kivétellel magyarok voltak.

Az iskolaépítés körülményeiről a fent bemutatott képviselőtestületi jegyzőkönyvekben is olvashatunk. Az 1908. január 18-iki ülés tárgya lett volna „az apátújfalusi r. kat. iskolaépület építéséhez a község részéről alkalmas telek s 1 hektárnyi terület engedélyezése, illetve adományozása.” A gyűlés azonban ennek eldöntésére nem volt határozatképes, ezért az ügyet elnapolták. Az 1908. február 22-iki közgyűlésen az iskolaépítés ügyének megtárgyalását határozatképtelenség miatt újra el kellett napolni. Végre, az 1908. március 7-iki közgyűlésen pozitív döntés született. Mint írták: „A községben működő róm.

kath. hitfelekezeti iskolának saját épülete nincs, s a helyi viszonyok olyanok, hogy maholnap iskolának alkalmas helyiséget bérbe venni sem lehet.” Azt is megállapították, hogy egy állami iskola szervezését a miniszter nem támogatja, ezért az iskolaépítés céljára igent mondtak, névszerint „Hegedűs Pál, Molnár István, Kapusza Péter, ifj. Rimóczi Miklós, Grosschmid Károly bíró”. A község iskolaépület céljára 600 négyszögöl területet adományozott.

A XX. századi egyházlátogatások is tartalmaznak iskolai adatokat. Az 1912. évben felsorolják a plébánia területén működő oktatási intézményeket, a tanulók számát, s a tanítók nevét. Eszerint Bátorfaluban állami iskola volt, Lukanényén római katolikus iskola működött egy osztállyal, 81 tanulóval. A tanító 1882-től **Gyürky Antal** volt. Apátújfalu római katolikus népiskolája egy osztályban 59 tanulóval működött, 1908-tól Áfra Tamás irányítása alatt. Leszenyén is római katolikus iskolát tartottak fenn 69 tanulóval. A tanító 1880-tól **Gyürky Bertalan** volt. Ehhez csupán annyit fűzünk hozzá, hogy Szimon Anna krónikájának iskolatörténeti fejezetében az 1911/1912-es tanév 61 tanulójáról olvashatunk, akik közül 60 volt a magyar s a római katolikus, egy pedig izraelita származású. Ugyanennyien látogatták az iskolát a következő tanévben is, egy év múltán pedig már 71 diákja volt az intézetnek. 1914-től az izraelita tanulók száma kettőre emelkedett. A tanulólétszám az 1908–1926 közti időszakban az 1923/1924-es tanévben volt a legmagasabb: 85; közvetlen az első világháborút követő fordulat után, 1919-ben 78-ra emelkedett. Az első köztársaság ideje alatt az iskola tovább fejlődött: két tanterem lett, s felépült a második tanterem is. (Ezzel kapcsolatban a képviselőtestületi jegyzőkönyvekben s a járási levéltári iratok közt egyaránt találunk anyagot.) A visszacsatolás után, 1940-ben a 96 gyermeket két tanteremben oktatták, s ez volt az egyik legmagasabb diáklétszám.

Mielőtt tovább folytatnánk a levéltári anyagban való szemlézést, szólnunk kell a falu egyik kiemelkedő, máig emlegetett tanítónőjéről, Szimon Annáról (1877–1949). Ő a képviselőtestületi jegyzőkönyvek szerint 1912-ben került a faluba, s 1940-ig volt a pályán. Tanított tehát az Osztrák–Magyar Monarchia alatt, az 1. Csehszlovák Köztársaság idejében, s a visszacsatolás (1938) után is. Polgára volt az egymást követő államformáknak, s a 2. világháború után, a felvidéki magyarságot megalázó időszakban hunyt el Apátújfaluban. Nyughelye az itteni temetőben van, sírkeresztjén ez a felirat olvasható: „Itt nyugszik / igazgató-tanítóné / SZIMON ANNA / 1877–1949 / Nyugodjon békében!”

A sorsfordulók – mint a már idézett s a még idézésre kerülő dokumentumok is bizonyítják – őt is megalázták, megszégyenítették. Kiszolgáltatottá, hontalanná vált ott, ahol évtizedeken át szolgált a nyiladozó elméket. Az ő ideje alatt emelkedett a legmagasabbra a tanulólétszám, épült meg a 2. iskolai osztály stb. Felkarolta a szegény sorsú gyerekeket; diákjaival ott volt a falusi rendezvényeken, egyházi körmeneteken; színdarabokat tanított, vezette az

iskolai és a falusi könyvtárat, végezte a kántori teendőket, megírta a község általunk is többször idézett krónikáját stb. Mivel utóda nem volt, lakását a falura hagyta, s ma ez a római katolikus plébánia épülete. A község – in memoriam – akár díszpolgárává is avathatná őt. Mindenképp megérdemelné ezt.

Szimon Annától több olyan levelet is őriz a járási levéltár, melyet a pedagógus egykor az iskolaügyi szerveknek, feletteseinek írt. Megjegyezzük, hogy akkor valamennyi levél magyar nyelven íródott, még akkor is, ha ezek mind hivatalosnak minősültek. Általában csak a címzés, a megszólítás íródott szlovákul. 1922-ben a tanítónő a tanfelügyelőségre küldte az alábbi jelentést:

„Tekintetes tanfelügyelőségnek

Šahy

Ezennel jelentem, hogy az iskola bizonytalan időre lezárattott. 78 mindennapos tanköteles közül 54 megbetegedés van; számárhurut és 4 skarlah eset. Az ottani csendőrségnek és a főszolgabírói hivatalnak jelentettem.

Maradok teljes tisztelettel.

Opatovce, 1922. I. 21.

Szimon Anna tanítónő”

Az alábbi levelet az iskolafenntartó, pontosabban az iskolaszék elnöke, **Haller Kálmán** lukanényei plébános írta a tanfelügyelőségnek 1923-ban. Ebben szó esik az apátújfalusi tanítók javadalmazásáról, s megemlítik, hogy az iskola egykor a leszenyei róm. kat. iskolához tartozott. A képviselőtestületi jegyzőkönyvekből tudjuk, hogy falunak ekkor természetbeni járandóságot kellett adnia a leszenyei igazgató-tanítónak is. De lássuk most Haller Kálmán levelét-jelentését!

„56/923/7

Tisztelt Tanfelügyelő Úr!

546/923. számú megkeresésére csatoltan tisztelettel küldöm Szimon Anna javadalmi jegyzőkönyvét és díjlevelét. Nevezettnek természetbeni járadóságai csak 1920-tól vannak, miután az opatovce nová ves-i k. tanítói állás a lesenicai k. tanítói állástól el lett választva. Ezt megelőzőleg csak természetbeni lakása és 200 korona fizetése volt a hitközségtől. Az Áfra Tamás és az ő javadalmi jegyzőkönyvei ezt bizonyítják.

A tandíjkárpótló államszegély azért nem szerepel a kimutatásban, mivel az 65136/I/921. sz. alatt az iskola részére utaltatott ki, amint eddig is az iskola élvezte azt.

Lukanenince 1923. apr. 7.

Tisztelettel.

Haller Kálmán, Isk. elnök”

Nagyon érdekes és tanulságos Szimon Anna alábbi levele. A trianoni fordulat után néhány évvel a magyar tanítónő azért könyörög, hogy a pályán maradjon, nyilvánítsák őt megbízhatónak:

LÁSSÁTOK, FELEIM!

„Školský Inšpektor Úr
Sahy

Legmélyebb tisztelettel kérem a súlyos, nehéz helyzetünkben eddig már többször tapasztalt atyai jóakarásával támogatni. Ha ez a remény nem táplálna bennünket, igazán kétségbe kellene esnünk a nem várt csapásra. – Igazán mindent megtettünk, ami csak gyenge erőnkől és jóakaratunkból kitelt. Hűséggel, ragaszkodással és kötelességeink lelkiismeretes teljesítésével szolgáltuk államunkat és ezen túl is akarjuk.

Nagyon kérjük, ne tessék minket a tanítástól eltiltani addig, míg ügyünk rendeződik, mert nagy a reményünk, hogy ez meg fog történni kedves Tanfelügyelő Urunk közreeműködésével.

Tessék nekünk alkalmat adni és időt arra, hogy a magyar tanítók megmutathassák, hogy köztársaságunk lelkiismeretesebb szolgálói.

Ismételt atyai jóindulatát kérve, ne tessék minket elhagyni.

Teljes tisztelettel.

Opatovce, 923, aug. 3.

Szimon Anna tanítónő

A választ nem ismerjük, de tudjuk: annak ellenére, hogy Szimon Anna a helyén maradhatott, a csehszlovák állampolgárságra még várnia kellett, akárcsak az apátújfalusi illetőségre. Bizonytalanságban élt, annak ellenére, hogy munkájával messzemenően meg voltak elégedve, a pályán szép eredményeket ért el, s politikailag is megbízhatónak tartották.

1924-ben a legfelsőbb iskolaügyi hatóság, a pozsonyi iskolaügyi minisztérium – *Referát ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave* – levelét kapta meg az iskola. (69994/62246. sz.) Ebben a szlovák nyelvű leiratban a „*Nezodpovedná učebná*”-ról írnak, azaz a minisztérium kifogásolja, hogy az osztályterem túl kicsi: hosszúsága 10 m, szélessége 6 m; nem felel meg az előírásoknak, az egészségügyi követelményeknek, amennyiben ott 81 gyermek tanul. Azt javasolják, hogy Apátújfaluban épüljön egy községi népiskola is. S bár Szimon Anna 1926-ban (mint lejjebb látni fogjuk) azt írta, hogy az iskola megfelelő, 1928-ban (mint már egy másik fejezetben is említettük) mégis sor került az iskola bővítésére, korszerűsítésére.

Oktatástörténeti szempontból értékes adalék Szimon Anna következő, 1925-ös jelentése, melyben arról esik szó, milyen tankönyveket használtak akkor a falusi felekezeti iskolában, kik voltak azok szerzői, hol, mikor jelentek meg a tankönyvek:

„10/925

Opatovce, 16.2.1925

Az 1924–25. isk. évben a Szlovenszkói (Opatovce) népiskolánál használatban lévő tankönyvek jegyzéke:

– *Vallástan (Róm. Kath. Ketekizmus)* – dr. Palulus Ziska cenzor – Szent József Társulat, Bratislava

– *Olasókönyv (Šlabikár)* – VŠtánom školskom knihoklade Praha

– *Nyelvtan (Cvičebnica slovenského jazyka)* – Mikuláš Moyzeš – Lud. Remník, Prešov, 1921

– *Nyelvtan (Slovenská mluvnica)* – dr. Štefan Bezák – Bezák, Bratislava

– *Olasóköny (Magyar Olasókönyv)* – Ružena Dávid – Kultúra, Bratislava, 1922

– *Számítan (Számítan, Mértan)* – P. Rudanec – Bratislava, 1922

– *Polg. Nevelés és Erk. (Polg. Nevelés és Erkölcsstan)* – Uher János – Praha, 1923

– *Történelem és alkotmánytan* – Ježo Márton – Ford.: Banni Tóth Pál – Prešov, 1923

– *Természettan (Természettan, Fizika és Kémia)* – Gallá Pál, Lukáč Károly – Ford.: Banni Tóth Pál – Prešov, 1923

– *Természetrajz* – Szivák József – Prešov, 1921.”

Mint említettük, 1926-os krónikájában Szimon Anna részletesen írt az iskoláról. Erre mi is hivatkoztunk már, de lássunk még néhány rövid adalékot!

„*A mostani iskola jó, egészséges állapotban van. Áll 1 tanteremből és mellékhelyiségekből, tanítói lak stb. [...] A tanulói könyvek száma: 11. A tanítói könyvek száma kötetek szerint: 27. Isk. segédeszközök száma: 76. [...] Az iskola igazgatótanítója Anna Szimonová, az államszegélyen kívül természetbeni járandósága is van, a kántori teendőkért. (Szimon A.: 47/926) [...] A tanítás egész napos és ismétlő tanfolyamos. [...] A szülők szíves örömmel járatják a gyermekeket, soha büntetni nem kell emiatt. [...] Az iskolát az egyház és az állami tanfelügyelő minden évben látogatja.*”

Érdekes hely- és iskolatörténeti adalékot találunk abban a levélben is, mely az iskolakörzetiesítéssel kapcsolatos, s 1927-ben írta a szomszéd falu igazgatója. A tanfelügyelőséghez címzett, Újfalut is érintő iratban többek közt ezt olvassuk:

„*Tisztelettel kérem az alanti ügyben való hozzájárulást. Pálháza puszta parcellázás útján (önkéntes eladás) magyar családok birtokába jutott, kik más župákból telepedtek le. Így náluk van 8 mindennapi és 7 ismétlős tanköteles. Pálháza politikailag Opatov Nová Veshez tartozik, de az iskola 2,5 km. A nanincei iskola 1,5 km. Így a nevezettek szülei a közelebb eső nanincei iskolába óhajtják a gyermekeket járatni. Az Op. Nova Vesi iskola az átadást megadta; már az iskolájuk túlzusufaltsága miatt is. Kérem a nevezettek ide csatolásához az engedély szíves megadását. Teljes tisztelettel Gruber József igazgató.*”

1928-ban Haller Károly, az iskolaszék elnöke írt több hivatalos levelet a tanfelügyelőségnek. Ezek is megmaradtak a levéltárban. Néhányat közzéteszünk az alábbiakban, mert fontos adatokat tartalmaznak, elsősorban a pedagógusokról s az apátújfalusi iskoláról.

„454/928

Školský Inšpektorát!

A 2050/928 sz. leiratra tisztelettel jelentem, hogy az Opat. Novej Vsi iskolánál Szimon Anna helyettese Kalmár Mária okl. tanítónő.

Nanince, 1928. szept. 11.

Haller Kálmán”

„551/928

Tekintetes Školský Inšpektorát!

2851/928 számú megkeresés alapján tisztelettel küldöm betekintésre Árvai Valéria iratait. Nevezett f. hó 3-tól szerepel, mint helyettes Op. Nova Ves-en.

A XII. 1-től szóló további szabadságolás most van a f. hó 1-től kezdve [d]ő Egyházközségnél, mihelyt leérkezik, az engedély számát és az orvosi bizonyítványt azonnal lesznek bátor betérjeszteni.

Nanince 928. XI. 17.

Haller Kálmán esp. pleb.”

(Erre a válasz: „Árva Valéria személyi okmányait megtekintés után megküldöm és tudomásul veszem, hogy Sz. A. végl. tanítónő helyettesítését f. hó 3-ától látja el. Šk. Inšpektor”)

„136/928

Tekintetes Školský Inšpektorát!

Tisztelettel jelentem, hogy Árvai Valéria op. nova vesi h. tanítónő rendes tanítónővé megválasztván, állását elhagyta. Az iskolaszék a szükséges lépéseket megtette a h. tanítónő alkalmazása iránt.

Nanince, 928. dec. 27.

Tisztelettel Haller Kálmán esp. pleb.”

„31/928

Tekintetes Školský Inšpektorát!

Tisztelettel jelentem, hogy Druga Anna op. Nova vesi h. tanítónő a mai napon állását elhagyta. Ha az állásra Tekintetes Tanfelügyelő Úr tudna valakit küldeni, hálásan fogadnánk. Az általunk ismerteket mi is felszólítjuk a helyettesítésre.

Nanince, 929. I. 15

Haller Kálmán”

Ugyanezen ügyben az iskola igazgatója is levelet küldött a tanfelügyelőnek:

„3/929

Školský Inšpektorát Šahy

Az iskolaszék jelentéséhez mellékelten én is jelentem, hogy Druga Anna helyettes tanítónő [olyó], h[ó]. 16-án eltávozott állásából, minden indító ok nélkül, és még hozzá tölem kéthavi előleget felvett, azon a címen, hogy február végéig marad, ellenkező esetben ő küld helyettest.

De minthogy manapság nehezen lehet hitelt adni, nagyon kérem Inšpektor Urat rezervben hozzánk köldeni, akár férfit, akár nőt. Vagy pedig kérek szépen címekeket. Szeptemberben egy állás is biztos, mert építeni fogunk.

Teljes tisztelettel

Anna Szimonová učitelka”

(A tanfelügyelő erre röviden így válaszolt: „21.I.1929 Én semmiféle állás nélküli tanerőről nem tudok. Tessek az állást pályázat útján betöltetni. Inšpektor.”)

S lássuk még Haller Kálmán 1928. évi, igen fontos jelentését!

„128/929 - ad 28/9/928

Tekintetes Školský Inšpektorát

A fenti szám alatt vett utasítás értelmében az Op. Nova Ves-i iskolaszék 1928. XI. 11-én tartott gyűlésén foglalkozott a II. tanterem megépítésének tervével s a II. tanerő szervezésével s ezeket határozatba is vette. Sajnos a biztos adóalap hiányában a költségek előteremtésének kérdése igen nagy nehézségbe ütközik. Nagy nehézségek árán csak most tudunk egy biztos adóalapot találni t. i. a holdak szerinti megadóztatást. Most tudtuk a terveket és költségvetést is elkészíteni. Kérdés, hogy ez a terv is nem borul-e fel azon nehézségen, hogy a más vallásúak a hitközségi kivetés ellen fellebezéssel élnek. Ez esetben kénytelenek leszünk az 1927. évi 77. törv. alapján a községi pénztár útján a költségeket előteremteni. Az iskolaszék minden esetre úgy szeretné, ha a tanterem még a jövő tanév előtt megépülne. Ebbéli törekvésében tisztelettel kéri a Tekintetes Tanfelügyelő Úr szíves támogatását és útbaigazításait.

Nanince 929. III. 8.

Haller Kálmán

Esp. Pléb.”

„470/929

Tekintetes Školský Inšpektorát

Az op. nova vesi iskola fejlesztésére vonatkozó iratokat a harmadik visszaküldés után s a kívánt pótlások eszközzése mellett csatoltan azért küldöm ily megkésve, mivel be akartuk várni az iskolaépítés megkezdését. Most, hogy az építés annyira előrehaladt, hogy az új tanterem az ősz folyamán - talán már e héten - tető alá kerül, vagyok bátor az iratokat tisztelettel betérjeszteni, s igen kérem Tekintetes Inšpektor Urat, szíveskedjék oda hatni, hogy a kérvény mielőbb kedvezően elintéztessék, mert annak kedvező elintézése után az iskolaszék szeretné kérelmezni a II. tanerő betöltésére vonatkozó engedélyt is, még mielőtt a II. tanterem teljesen készen állana, mert a sok gyermeket a félnapos tanítás mellett is igen terhes egy tanerőnek tanítani....

Nanince, 929. XI. 4.”

Az 1933-ban kiadott, *Csehszlovákiai Magyar Tanítók Almanachja* című kiadványban az alábbiakat közlik az itteni oktatási intézményről:

„- *Opatová Nová Ves - Apátújfalu*
- iskola: római katolikus
- létszám: 43
- akció: az iskolában működő tejkiosztó, levesosztó, felruházási vagy egyéb akció
- tanítók: *Koháry Margit, Szimon Anna igazgató - tanfolyamokat tart, a község könyvtárosa.*”

Az 1938-as visszacsatolást követően a római katolikus elemi iskola igazgatója Szimon Anna, tanítója Koháry Margit volt.

Az 1940-es Canonica Visitatióban a lukanényei plébániához tartozó filiák iskoláiról ez olvasható:

„1940-ben Lukanényén háromosztályos római katolikus iskolában folyt a tanítás 44, 69, illetve 43 gyerekekkel. **Pataky László és Uherezky Mária** tanított itt ekkor. Leszenyén **Kerekes László** 67 gyermeket oktatott. Apátújfalu kétosztályos iskolájában 47 és 48 gyerek tanult **Koháry Mária és Egervári Elvira** (1940-től) keze alatt. **Egervári Elvira** előtt **Szimon Anna** tanított a faluban. *Ipolyharasztian 27, Bátorfaluban 66 diák volt.*” (Lib, 1053) A tanítói könyvtárban Újfaluban ekkor 155, a diákkönyvtárban 173 kötet volt.

Az 1940-es években több tanító is megfordulhatott Apátújfaluban. A lukanényei plébániahivatal irattárában akadtam **Érdy Sándor** kántortanító 1942-ben keltezett kérvényére, melyet a „*Tekintetes Római Katolikus Iskolaszéknek*” írt Apátújfaluba. A levél így szól:

„Alulírott ezennel alázatos kéréssel fordulok a *Tekintetes Iskolaszék*hez, hogy számomra 1942. évi szeptember hó 15-től 1942. évi szeptember hó 22-ig nyolc napi szabadságot engedélyezni sziveskedjék.

Kérésemet azzal indokolom, hogy a bajtai róm. kat. iskolaszék megválasztott a bajtai I. számú kántortanítói állásra. Bár az egyházi jóváhagyás még nem történt meg, szeretném a bajtai állást már most elfoglalni, mivel a javadalmazás az állás elfoglalásának időpontjától számít.

Kérésemet ismételve vagyok a *Tekintetes Iskolaszék* kész híve.

Bajta 1942. szept. 14.

Érdy Sándor kántortanító.”

1945 után a faluban megszűnt a felekezeti iskola és a magyar nyelvű oktatás. Az utóbbi az 1950-es évek elején indult újra, majd később, mint erről több helyen is szólunk, 1979-ben megszűnt, utolsó tanítója Pöhlös Miklós volt. Ma a faluban csak szlovák tannyelvű alsótagozatos iskola működik. Az itteni gyerekek közül azonban még többen látogatják a szomszédos Lukanénye magyar iskoláját.

A második világháború végéig terjedő időszakra vonatkozó dokumentumok

Apátújfalu első csehszlovák köztársaságbeli életét jól dokumentálják a fentebb bemutatott képviselőtestületi jegyzőkönyvek és Szimon Anna krónikája. A járási levéltárban őrzött iratokból is bemutattuk már az iskolaüggyel kapcsolatosakat. Ebben az időszakban került sor bizonyos földterületek kisajátítására, a belső telepítésekre (Pálháza), az egyes birtokrészek bérbeadására stb. A *Nagykürtösi Állami Levéltár*ban őrzik az *Ipolysági Járásbírószág* ama határozatát⁷, amely **Kocziánné Dezsider Ilona** Apátújfalu és Bátorfalú kataszterében található nagyobb földbirtokának a szétosztását rögzíti. A kiterjedt birtokrészből kb. 15 hektárt hagytak meg a tulajdonosnak, a többi elosztását 26 adásvételi szerződés dokumentálja. A határozat közli az új tulajdonosok nevét, lakhelyét, a parcellák számát és nagyságát, valamint azok vásárlási árát. Általában 1-2 hektárnyi területet vásárolhatott egy-egy család, személy, de akadt, aki nagyobb földterülethez is jutott. S hogy kik jutottak új tulajdonhoz? Csupán kivonatosan közlünk néhányat, felvillantva valamit Apátújfalu akkori névanyagából is, s megemlítve egy-két házastársat: **Zöllei József és Jergyik Rozália, Zöllei János és Pásztor Zsuzsanna, Szegedi János és Litavsky Mária, Szabó József és Bakos Rozália, Szabó István, Surányi Henrik, Siket József és Hegedűs Verona, Petrovics József és Básti Rozália, Péter János Gurázs, Péter Imre, Péter Endre és Péter Mária, Molnár József, Molnár Rozália, Litavski István és Kapusza Mária, Kosík János és Szandai Erzsébet, Kosík Sándor és Szabó Ilona, Kosík József és Siket Mária, Kapusza István és Siket Verona, Húšťava Imre és Péter Erzsébet, Hegedűs István, Hecsey József és Siket Verona, Hegedűs Pál, Híves Pál, Beviz János és Hajnár Anna.**

Megtalálható a levéltárban Apátújfalu község részletes osztálykivonata is⁸, melyet 1944-ben készítettek Budapesten. A dokumentumból megtudjuk, milyen művelési ágak léteztek akkor a faluban, mennyi volt az aranykorona értékük, a „*tiszta jövedelmi fokozat*”-nak megfelelően. Általában 8 jövedelmi fokozatot különböztettek meg. A szántóföldeket hét fokozatba sorolták: az elsőbe tartozók 18, a másodikba 14, a harmadikba 11 aranykoronaértéket képviseltek. Ezek tehát elég jó minőségűek lehettek. Nem volt rossz az öt kategóriába tartozó kertek aranykoronaértéke sem, de jó minőségűek voltak a rétek is, melyeknél az első osztályúak tiszta jövedelme 24 aranykoronát tett ki. A szőlőknél négy kategóriát különböztettek meg, a legelőknél pedig hatot. Az erdők nem képviseltek kiemelt értéket, legtöbb kategóriában alig érték el az egy aranykoronát.

Több rendőrségi iratot is őriz a levéltár. Ezek egy része cseh nyelven íródott. Ilyen az 1935. október 20-iki keltezésű jelentés⁹ is, melyet a szlovákgyarmati rendőrőrs továbbított feletteseinek. A levélhez mellékeltek a körzetből a politikailag megbízhatatlan személyek adatait, s közölték azt is, mi volt az oka megbízhatatlanságuknak. Apátúj-

faluból a listán találjuk Rimóczi Sándor (1906) és Rimóczi István (1897) földműveseket. Az előbbi az 1923/50. számú törvény 14. paragrafusa elleni vétség miatt jelentették fel, az utóbbit pedig azért, mert 1930-ban részt vett a budapesti Szent Imre-ünnepségeken. Csak megjegyezzük, hogy a listán szerepel a falu nagybirtokosasszonya, a lukanényei **Majthényiné** (1895) is, aki megengedte, hogy gyermekei saját házában, az ő jelenlétében a magyar himnuszt énekeljék. De ott van a megbízhatatlanok közt a falu körjegyzője, Tornyos József is, aki elnőzte, hogy gyermekei magyar állampolgárságot kérjenek.

Dokumentumok a „felszabadulástól” a deportálásokig és a kitelepítésekig

A szlovákiai magyarságnak, így Apátújfalu legtöbb lakójának sem jelentett a világháború befejezése, a „felszabadulás” igazi nyugalmat, fellélegzést. Hisz a háborúban elesett apátújfalusiak okozta fájdalom már magában is nagy szomorúságot jelentett. Ezt, természetesen, tetőzte a hadi özvegyek és az árvák, a rokkantak és a károsultak nehéz sorsa. S akkor még nem beszéltünk az anyanyelvüktől megfosztott emberek megalázó helyzetéről: a magyar iskola bezárásáról, az erőszakos reszlovakizációról, a deportálásokról és az áttelepítésre kijelölteknek szóló „fehér lapok” kiosztásáról. Mindezt részben és töredékesen a levéltárban őrzött anyag is tükrözi. Ezekből a dokumentumokból villantunk fel az alábbiakban néhányat: különféle összeírásokat, jelentéseket, rendeleteket, jegyzőkönyveket stb. Az anyagot az egyéb források összefüggésében tekintjük át.

A háborúk mindig megtizedelték a falvak férfilakosságát. Az apátújfalusiak közül a lakosság számarányához mérten mindkét XX. századi nagy vérontás sok áldozatot követelt. A templomkertben álló világháborús emlékü két tábláján 34 név olvasható. Az első világháborúnak az alábbi 14 apátújfalusi lett hős áldozata: **Siket József, Siket József, Hegedűs János, Hegedűs András, Rimóczi Imre, Rimóczi József, Rimóczi Bertalan, Jergyik István, Kosik János, Kosik Sándor, Tolnai Mihály, Ambrózi János, Káger Rezső, Siket István.** Mára a Tolnai, Ambrózi, Káger név is eltűnt a falu lakónyilvántartójából.

A második világháborúban – az emléktábla szerint – 20 itteni katona esett el. Nevüket a márványtábláról másoljuk ide: **Siket György, Gergay László, Zöllei József, Zöllei János, Siket József, Péter István, Lipták István, Hustyava István, Rimóczi János, Hecsei István, Opánszki János, Babolcsa József, Petényi Károly, Karczag Ferenc, Beviz János, Franko József, Molnár József, Pohánka János, Petrovics József, Bartos Béla.**

A háború apátújfalusi áldozatai közül néhányan a ballassagyarmati 23./II. gyalogzászlóalj katonáiként indultak a frontra. Az egység történetét feldolgozó **Gere József Békében, háborúban** című könyvében, a *Veszteségek* cím alatt összeállított listán találjuk például **Lipták István** címzetes őrzetetőt, aki Péter Mária gyermekeként született

1920-ban, s 1943 januárjában nyilvánították eltűntnek. Ugyancsak eltűntnek nyilvánították 1943 januárjában **Ecsen Rozália** 1920-ban született gyermekét, **Szabó József** honvédet és **Jombik Mária** 1917-ben született fiát, **Bartos József** tartalékos honvédet.¹⁰ Az utóbbi kettő neve hiányzik az emléktábláról. Ha tehát velük is számolunk, akkor a háborúk áldozatainak száma 36-ra emelkedik.

Voltak apátújfalusi áldozatai a második világháború alatti zsidóüldözésnek, koncentrációs táboroknak is. Az 1941-es népszámlálás szerint Apátújfalu 723 lakosából 11-en voltak izraeliták. Többüket megkínózták, elhurcolták eme időszak utolsó éveiben. Négy áldozatot, a Kohn család tagjait azonosították eddig. Közülük **Kohn Gábor** 1942-ben még 600 négyszögöl szőlőt is birtokolt a faluban. Az 1944. évi itteni áldozatok az alábbi személyek voltak: **Kohn Gábor** (59 éves), **Kohn Gáborné Reiner Gizella** (50 éves), **Kohn Lajosné Fischer Jolán** (48 éves), **Kohn Veronika** (Kohn Gábor és Reiner Gizella lánya – 15 éves).¹¹

A nagykürtösi levéltárban megtalálható az az összeírás, amely 1945. szeptember 15-én készült az apátújfalusi hivatalban. A Rimóczi András „*kormánykomiszár*” kézjeggyel ellátott dokumentum a háborús özvegyek és árvák nevét, életkorát, valamint elesett hozzátartozójuk nevét tartalmazza. A károsult személyek (özvegyek, árvák, öreg szülők) száma 71. Érdemes az említett listán és az emlékművön feltüntetett elesett hősök, eltűnt katonák számát összevetni. Mint fentebb említettük, ha a háborús emlékművön olvasható nevekhez hozzáadjuk az általunk felfedezett két további eltűnt katona nevét, akkor 22 apátújfalusi áldozat nevével kell számolnunk. Közülük az említett lajtsromban nem találjuk az alábbiak nevét: Zöllei János, Rimóczi János, Opánszki János, Babolcsa József, Beviz János, Molnár József és Bartos Béla. A jegyzékben ennek ellenére 32 apátújfalusi tűntetnek úgy fel, mint akik a második világháborúban estek el, vagy tűntek el. Közük említik például az alábbiakat: **Kosik József, Huštava József, Bartoš József, Kapusta János, Dinka János, Hegedűs József, Babka Pál, Rimóczi László, Hustyava József, Huštava István, Szabó István, Hegedűs János, Szabó László, Kuřka Ferenc, Pintér János, Chládek István, Péter József, Péter György, Kovács Sándor.** Lehet, hogy ők „csak” hadifogságban voltak, nem kaptak róluk értesítést, s ezért szerepeltették őket az eltűntek vagy az elesettek közt?

Összeírták a háború után a falusi gazdák állatait is. Ez a lista szintén megvan a levéltárban. Ha összevetjük az 1944 eleji állatállomány számát a háborút követő időszakéval, jól érzékelhető az a csökkenés, illetve veszteség, amely a frontátvonulás alatt állt be a háztartásokban. Felsorolásunkban a zárójelben lévő első szám a háború előtti, a második a háború utáni állapotra utal, a harmadik pedig a csökkenést mutatja. Az alábbi háziállatfajtaokról van szó:

Lovak: két éves korig (35/21/14), két évnél idősebbek (56/39/17), ebből tenyészkanca (37/27/10); szarvasmarhák: másfél évnél idősebb igásőrkör (92/72/20), tinó (85/

34/51), tehén és két évnél idősebb üsző (250/132/118), üsző két éves korig (269/79/190), bikaborjú (4/2/2); sertések: 6 hónaposnál idősebb anyakoca (136/49/87), anyakoca 6 hónapos korig (183/101/82), tenyészkoca (2/1/1), hizlalt sertés 50 kg-ig (195/41/157), 50 kg-on felül (179/21/158); juhok: anyajuh és jerkejuh (62/11/51), kisbárány (25/6/19), ezévi bárány (36/10/26); kecske /12/-/12/; apróállatok: tyúk (2865/438/2427), liba (1510/450/1160), kacska (623/269/354), nyúl (823/105/718), méhek /kaptár/ (98/21/77).

Ügyszintén összeírták a lakosságot életkor és egyéb szempontok szerint. A faluban ekkor (a háború után) 692 lakos élt, 31-gyel kevesebb, mint a visszacsatolás (1938) után. A lakosság életkor szerinti összetétele így oszlott meg: 14 éves korig 227, 15-től 60 éves korig 164 férfi és 219 nő, 60 évnél idősebb 78, munkaképtelen 4.

1945-től az illetékes községi szerv üléseinek jegyzőkönyveit szlovákul vezették. A kormány meghatalmazott **Molnár József** volt, bizottságának tagjai pedig Grossschmidt József, Tóth József, Rimóczi Pál és Maxmilian Fojtik. 1945. május 28-iki ülésükön felállítottak néhány szakbizottságot. Az építési bizottságnak Lőrinc János ács lett az elnöke, tagjai pedig Rimóczi Pál ács és Hecsei József. A gazdasági bizottságot Rimóczi András földműves irányította. Segítői voltak Básti Mihály, Kapusztai István és Zöllei János földműves. Foglalkoztak továbbá ülésükön a földreform végrehajtásával, a szegény zsellérek földhözjuttatásával, a legelők biztosításával stb. A legelőket a lakosok szarvasmarhájának részére Majthényi László *Somos* nevű dűlőben elterülő birtokrészének felosztásával vélték biztosítani. Sertéslegelőnek Fischer Ármin *Illési* birtokát jelölték ki. Erdőtulajdonhoz a Zichy uradalom zahorai *Ötödrészében* juttatták az apátújfalusiakat. Összesen 100 katasztrális holdat terveztek szétosztani. A testület ugyanezen ülésén javasolta, hogy Bátorfaluban, a körjegyzőség helyén alakítsák meg a helyi nemzeti bizottságok közös hivatalát, s ezt Fojtik jegyző vezesse. Mint a jegyzőkönyvben olvassuk, Fojtik 1922–1938 közt vezette a jegyzői hivatalt; becsületes, dolgos embernek ismerték őt, politikailag aktív volt: „*a demokratikus Csehszlovákia hivatalos ideológiájának szellemében végezte tevékenységét*”, amiért 1938 után el is bocsátották őt. Turapolyán volt kénytelen dolgozni, mert a „*magyar urak csehszlovák érzelműnek*” tartották.

Az 1945. augusztus 15-iki közigazgatási tanácsi jegyzőkönyvben Rimóczi András nevét írják kormány megbízottként. A saját kezű aláírást viszont ilyen formában találjuk: **István József Rimóczi**. Az ülésen felolvassák a járási nemzeti bizottság körlevelét, mely a *Szlovák Nemzeti Tanács Belügyi Hivatalának* egyik rendeletére hívja fel a figyelmet. Eszerint minden faluban meg kell alakítani egy szűkebb körű bizottságot olyan céllal, hogy megvizsgálhassák a politikai és nemzetiségi megbízhatósággal kapcsolatos kérelmeket. A határozatok közt pedig azt olvassuk, hogy a község tisztességesen megünnepli augusztus 29-ét, mint a „*szlovák felkelés*” évfordulóját.

Az 1946-os dokumentumok közt találjuk annak az hűségnyilatkozatnak, illetve eskütételnek a magyar nyelvű

szövegét, melyet Apátújfalun elöljáróinak kellett letenniük és aláírásukkal igazolniuk. A szöveg így hangzik:

„*Én... fogadom becsületesemre és lelkiismeretemre, hogy mindig hű maradok a Csehszlovák Köztársasághoz, az Ő népéhez és az Ő demokratikus rendjéhez. Az összes törvényt be fogom tartani, és kötelességemet, mint községi bizottsági tag, a legjobb tudásom és lelkiismeretem szerint fogom teljesíteni. Alkalmazkodni fogok a járási Nádorúny vőbor határozataihoz és a Szlovák Nemzeti Tanács határozataihoz. Összes ténykedésemben csak az állam és a nép érdekét fogom tekinteni.*”¹²

Az esküt a következő személyek írták alá (a neveket az aláírásnak megfelelően közöljük): **Ondrej Rimóczi, Jozef Molnár, József tot Rimóci, Jozef Grossschmid, Jozef Kosík, Michal Básti, Štefan Rimóczi, Jozef Siket, Ján Básti, József Siket**.

Az 1947. május 13-iki ülésen a költségvetés volt a téma. Jelen voltak: Rimóczi András, a helyi nemzeti bizottság elnöke, Mamilian Fojtik, annak titkára, valamint a többi tanács tag: Kosík József, Grossschmidt József, Rimoci István, Molnár József, Básti Mihály, Rimoci Antal és Básti János. Az idézett nevek írásmódjából is látható az a következtetés, amely ilyen értelemben a kort jellemezte. Különösen a magyar vagy német eredetű neveket igyekeztek eltorzítani: a **Rimóci-t Rimocira**, a **Grossschmidt-t Grossschmidt-re**, a **Básti-t Bástira** stb. A jegyzőkönyvben egyébként azt is rögzítik, hogy a háború alatt tönkrement a falu tűzoltószertára és hullaháza. A költségvetésben ezért az előbbi rendbetételére 60 000 koronát, az utóbbiéra pedig 15 000 koronát biztosítottak.

1947. július 15-én a község tulajdonában lévő földek bérbeadását rögzítették. A négy katasztrális holdat kitevő rétet a *Nagyréti* dűlőben évi 4 848 koronáért Molnár József vette bérbe. Az *Apáti rétek* dűlőben másfél holdat 1 090 korona ellenében Rimóczi Mihály használt. A *Tábla* dűlőben Péter Imre bérelt évi 1 227 koronáért 2 kh szántót. A *Csigáiban* 800 négyszögölnyi legelőt Hajnár András kapott meg 275 korona bérleti díjért.

Az 1947-es deportálások ezt a vidéket sem kerültk el. Különösen sok embert telepítettek ki a falu plébániaközségéből, Lukanényéről. Amikor 1947. január 21-én a plébánosnak, **Bús József**nek is távoznia kellett, adatközlőim szerint (**Zölleiné Tóth Rozália**, 1943; **Molnárné Rimóczi Jolán**, 1935) az apátújfalusi **Jergyk Imre** és felesége, **Mária** is vele mentek. Csatánál azonban a plébánosnal együtt leugrottak a lassuló vonatról, és Magyarországra szöktek. **Vadkerty Katalin** *A deportálások* c. könyvében olvassuk, hogy az Ipolyságról indult január 14-iki transzportban apátújfalusiak is voltak. A január 21-iki IX. transzporttal (45 család, 123 személy, 8 gyermek) szintén szállítottak apátújfalusi lakosokat, leszenyeiekkal és zsélyiekkal együtt. A célállomás a Plzeňi járás települése, Přeštice volt.¹³ A terv szerint Apátújfalun 27 gazdasági egységből kellett volna kitelepíteni 25 öt és húsz hold közötti földdel rendelkező gazdát, illetve 2 ötven hold feletti földbirtokost. Birtokuk összesen 327 holdra rúgott. Tudjuk azonban, hogy a volt Kékkői

járásban 10 349-en jelentkeztek reszlovakizációra. Ez a lakosság 93,9 százalékát tette ki.¹⁴ A kitelepítéseket ezért később leállították. A lakosságcsere sem volt oly mérvű, mint más tájakon. Ahogyan **Popély Árpád** is írja: „A lakosságcsereától, az Ipolyságot körülvevő települések kivételével, nagyrészt megkímélték az Ipoly mentét.”¹⁵ A belső telepítés azonban Apátújfalut is érintette: Ksinárról 12 családot, Horné Príbelcéről négyet telepítettek ide. Az apátújfalusi kitelepítendőknél kijelölt magyarországi helyek közt (1947. december 10.) szerepelt Nagylóc, Patvcarc, Hugyag és Ipolyszög. Nagykovácsiba Apátújfaluból egy „fehérlapost” telepítettek ki mindössze.

A Nagykürtösi Járási Levéltárban található egy 1948-ban összeállított lista¹⁶, melyen azok az apátújfalusi fehérlaposok szerepelnek, akik ki voltak jelölve a Magyarországra való kitelepítésre. A jegyzékben 45 család 187 tagja szerepel. Ha mindez így realizálódott volna, a falut szinte meg kellett volna harmadolni. A kitoloncolandók közt szerepeltek a következő családok: **Bojtos, Beváz, Rimóczi, Kosík, Molnár, Jergyik, Hecsei, Péter, Siket, Szegedi, Schmidt, Tóth, Zöllei, Básti, Szabó, Nászali, Hegedűs, Kapusztá, Karczag, Varga.**

JEGYZETEK

¹ Palugyay

² Palugyay 38.

³ Palugyay 41.

⁴ Komlóssy

⁵ Nógrádi-Honti Ellenzék 1897. 5. 13.

⁶ Szimon Anna: Apátújfalu krónikája. 1926:47/926

⁷ KMÚ-MK.Op.N.V. č. 3298/927

⁸ KMÚ-Modr.K. KÚ O.N.V.

⁹ PÚ-MK-170/1935. Prez.

¹⁰ Gere 2000:282–300.

¹¹ www.nogradhistoria.org/view/1939/H

¹² 8/1946/Prez.

¹³ 1996:130, 132

¹⁴ Vadkerty 1993.71.

¹⁵ http://www.foruminst.sk

¹⁶ 66/1948/prez.

IRODALOM

Gere József

2000: Békeben, háborúban. A balassagyarmati 23/II. gyalogzászlóalj története 1939-45. Balassagyarmat

Komlóssy Ferenc

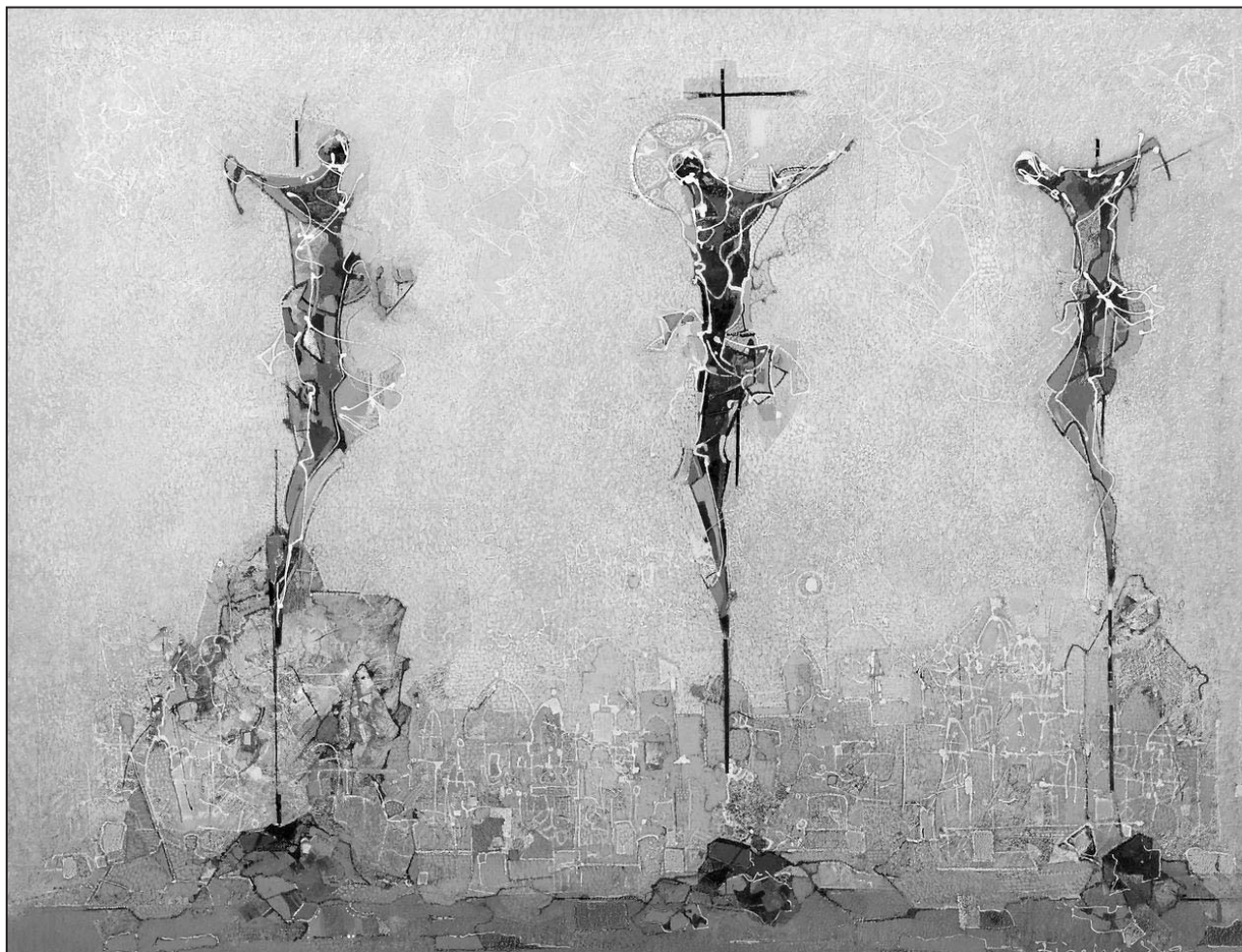
1896: Az Esztergom Főegyházmegyei római katolikus iskolák története. Budapest

Palugyay Imre

1855: Békés-Csanád, Csongrád és Honth vármegyék leírása. Pest

Vadkerty Katalin

1993: A reszlovakizáció. Pozsony

Fischer Ernő: Golgota. Olaj, 1990, 95x120 cm (magántulajdon)

Kiss László

Palócföld orvosai 28.

„Tetteikkel írá élete történetét” – Maurer Artur (1844–1907)

1907. október 27-én a *Rozsnyói Híradó* 43. száma gyászkeretes címoldallal jelent meg. A 30. évfolyamát jegyző hetilap alapítóját és három évtizeden keresztül egyik legszorgalmasabb íróját, szerkesztőjét, **Maurer Artur** doktort búcsúztatta. „Míg élt, tetteikkel írá élete történetét” – szögezi le a nekrológ, magát meg nem nevező, „r” szignójú írója – majd így összegzi az elhunyt érdemeit: „Sokat tanult, sokat látott és sokat tapasztalt ember vala ő. Gazdag ember volt: de nem közönséges értelemben... Egyéniség volt”. A nekrológ a szokványos óhajjal / sóhajjal zárul: „Itt maradt a Maurer Arthur (!) dr. szellemének sok alkotása is közöttünk s itt marad az ő jó emlékezete is...”.

Nos, e jó emlékezet mindenképpen felújításra, frissítésre szorul, hiszen sem a *Magyar Életrajzi Lexikon*, sem a szlovák életrajzi szótár (*Slovenský biografický slovník*) nem szentelt önálló szócikket Maurernek. Sajnos, a szűkebb „szakma”, a medicina is mostohán bánt egykori jeles képviselőjével. Sem a 2004-ben, **Kapronczay Károly** összeállításában Budapesten megjelent *Magyar orvoséletrajzi lexikon*, sem a *Magyar Tudománytörténeti Intézet* (Piliscsaba) által 1998-ban kiadott *Magyar írók orvosai és a magyar orvosírók* – szerzője **Szállási Árpád** – kötete nem foglalkozik Maurer munkásságával. Kiseb az adóssága a szűkebb pátriának, Gömörországnak. A még Maurer életében megjelent vármegyei monográfia *Irodalom, tudomány, művészet* fejezetében **K.M.**, azaz **Komoróczy Miklós** méltatta Maurer irodalmi munkásságát.¹ Közel száz évvel később, **Tököly Gábor** *Kicsoda Rozsnyón* című kötete – igaz, néhány apró pontatlansággal – hozta vissza a gömöriek emlékezetébe egykori híres orvosukat.²

Maurer Artur 1844 júniusában született Szepesremetén³, egy 2 143 lakosú (1828-ban; 2005-ben már csak 1 691) többnyire németek lakta, egykori bányavároskában.⁴ A már említett nekrológ „életrajzi adatai” szerint atyja, **Maurer György** Szikszón vármegyei orvos volt s „háza gyülekező helye volt Abauj megye előkelő családjainak”. Ezt az adatot a „rég magyar orvosdoktori értekezésekkel” foglalkozó kötetből így egészíthetjük ki. Az evangélikus hitvallású, a szepességi Hunfalván (Hunsdorf, ma: Huncovce) valószínűleg 1807-ben született **Maurer György János** 1835-ben Pesten szerzett orvosi oklevelet, a „havi vérzéről” írt latin nyelvű disszertációja megvédése után.⁵ **Dörnyei** szerint Maurer gyakroló orvos volt Szikszón és 1859 után nincs több adatunk róla. A kis Artur édesanyját – aki **Matavovszky**-lány volt – már négy éves korában elvesztette. A két félárva – **Artur** és **Gusztáv** nevű testvérét – „az egész környék gentry-asszonyai dédelgették”.

Artur középiskoláit az országos hírvű, 1667-től működő eperjesi (ma: Prešov) evangélikus kollégiumban, majd a rozsnyói evangélikus főgimnáziumban végezte. Ebben az intézményben tette le az érettségi vizsgát 1862-ben.

Ezt követően a pesti orvosi kar hallgatója. Valószínű, hogy ekkor már atyja nem élt, mert a már idézett nekrológ szerint „fenntartásáról nagyrészt önmaga gondoskodott”. Az 1866-os porosz-osztrák háborúból hazatérők újra behurcolták az 1831 óta rettegett kolerát a fővárosba. A kolerás betegek elkülönítésére, ápolására – gyógyításról még az időben nemigen beszélhetünk – az Üllői úton „baraque”-okat létesítettek. Ilyen barakk-kórházban dolgozott a medikus Maurer is.

Medikus éve alatt „vezérszerepet vitt az ifjúság mozgalmában”. Jó másfél évtized múltán „utazási naplójában” maga is megemlékezik erről. „A trapezunti karantén-orvos táncestélyén még azt az udvariatlanságot is el kellett követnem, hogy éveken át pesti Europa és Redout zártkörű bálók füzértánc érdemdús rendezője lettemre nem táncoltam...”⁶ Egyik alapítója volt a pesti „korcsolya-egyletnek”. Azon kevés medikus közé tartozott, akik azzal büszkélkedhettek, hogy kétszer is járt „a királynál”. Mint „az ifjúság négyes bizottságának tagja” az 1867-ben magyar királlyá koronázott **Ferenc József** császárt „köszöntötte”, majd később, mint „a medikusbál bizottságának elnöke” **Erzsébet** királynét, a már akkor közkedvelt „Sisit”, az Európa-szállóban tartott báljukra hívta meg. Nagy kár – s ezt még többször elmondhatnánk majd – hogy Maurer e „tetteiről” nem írta meg emlékiratait...

Orvosi tanulmányait **Hőgyes Endre Milleniumi emlékkönyvének** tanúsága szerint⁷ az 1869/70. tanévben fejezte be. Erre valószínűleg a tanév elején kerülhetett sor, hiszen a fentebb említett utazási naplója szerint 1869 végén már Konstantinápolyban volt: „1869 évi november hó végén adták kezembe a fermán⁸ a török hadügyminisiteriumnál, azon utasítással, hogy az ázsiai Örményország fővárosában fekvő ezredemhez menendő... Trebisond török csavargózost, utam egy részére igénybe vehetem”⁹. Előbb azonban, 1868-ban *Rókusiász* címen adott ki egy kis füzetet, mely „humorisztikus megörökítése a budapesti Rókus-kórház 1868. évi orvos, gyógyszerész- és hivatalnoki személyzetének”¹⁰.

Alig töltötte be 25. életévét, friss diplomásként, hosszabb orvosi gyakorlat nélkül vágott bele tehát élete egyik nagy „tettebe”, melyről a nekrológ csak ennyit ír: „1869-ben a kormány kiküldötte Törökországba, Erzerumba, ahol mint törzs-orvos szerepelt és mint a szultán kedvelt embere, többször személyes vendége volt”. Sajnos, maga Maurer sem ír az előzményekről, indítékairól. Így kénytelenek vagyunk a korabeli hírek mozaikjaiból rekonstruálni ezen „kiküldetés” történetét.

A magyarok szemében egykor rettegett török az 1860-as évekre baráttá szelídült. Ehhez hozzájárult a törökök „vendégszeretete” – előbb a kuruc **II. Rákóczi Ferenc**, majd a 48-as **Kossuth Lajos** és honvédei befoga-

dása Törökországba –, illetve az egykori török birodalom megrokkánása, sorvadása. Bár az ősi ellenség, az orosz birodalom a krími háborút elvesztette, a nemzetközi (angol, francia) segítséggel kiharcolt török győzelem csak „pirhuszi”: a nagyhatalmak ugyan garantálják Törökország függetlenségét, ám a Fekete-tenger semlegességének kimondásával a török sem közlekedtetet hadihajókat e tengeren. 1861-től **Abdul Aziz/Abdulazisz** ül a török trónon, akit majd **Vámbéry Ármin** az utódja, **II. Abdul Hamid/Abdulhamid** trónralépése után „a törökök örült fejedelmei” közé sorol – fényűző, költekező életmódja miatt.¹¹ E fényűzés része volt a szultán 1867-ben Párizsban tett látogatása, melynek során Bécsben is megállt. A Ferenc Józsefnél tapasztalt vendéglátást 1869-ben viszonzozhatta, amikor az osztrák császár és magyar király november 17-én részt vett a Szezei-csatorna megnyitási ünnepségén. Ugyanis, útban Szuezi felé a király megállt Konstantinápolyban (a mai Isztambulban), ahol vendéglátója, a szultán négy „corvinával”¹² ajándékozta meg őt.

E jó kapcsolatok egyik vetülete volt az a tény, hogy a törökök az Osztrák–Magyar Monarchiából toboroztak orvosokat hadseregük számára. Valószínű, hogy e felhívás kapcsán kerül Maurer is előbb a török fővárosba – az oda vezető útról a *Budapestről Konstantinápolyba* című írásában számolt be – majd a szultáni megbízólevéllel a poggyászában az anatóliai (kis-ázsiai) Erzerumba, mai nevén: Erzurumba. Amíg a magyar és török főváros közti út már meglehetősen „kényelmesnek” és „bejártnak” bizonyult, útjának második szakaszáról sok minden elmondható – e két jelző kivételével. Maurer egy évtized múltán, az általa alapított és szerkesztett *Rozsnyói Híradó* hasábjain tette közzé a ma is olvasmányos, izgalmas útleírást. Doktorunk egyike volt azon kevés magyarnak, aki nemcsak eljutott a török birodalom kis-ázsiai, anatóliai részébe, hanem útjáról „utazási naplót” is adott közzé. A „kevesek” közül mindenképpen említenünk kell Vámbéry Ármint (1832–1913), aki 1862 májusában közép-ázsiai „vándorlásai” bevezetőjeként tette meg a Trapezunt és Erzerum közti utat. Útjáról 1864 végén *Dervisruhában Közép-Ázsián át*, majd 1867-ben *Vándorlásaim és élményeim Perzsiában* címmel jelentetett meg útleírást – az előbbi angol, az utóbbi német nyelven is megjelent.¹³ Nem tudjuk, olvasta-e Maurer e könyveket – útirajzában nem említi őket, sem Vámbéry nevét. Kétségtelen, hogy Maurer lényegesen rövidebb útirajza nem mérhető össze a Vámbéry-kötetekkel, ennek ellenére a Maurer címszót joggal hiányoljuk az 1993-ban, **Balázs Dénes** szerkesztésében megjelent *Magyar utazók lexikonában*. A Gömörország adósságot törleszt és kultúrmissziót hajt végre – s nem csak „az északi magyar peremvidék” számára, amikor e számban közreadja a ma már szinte hozzáférhetetlen *Utazási napló Konstantinápolyból Erzerumba* című Maurer-írást.

Sajnos, úgy tűnik, hogy az említett útirajz utolsó mondatában tett ígéret – „*Ami a népeknek s az itteni viszonyoknak részletesebb ismertetését, – ami továbbá a vidék számos érdekességeit illeti... arról más alka-*

lommal” – csak ígéret maradt. Sem bibliográfiáink, sem a nekrológok nem tesznek említést az ígért folytatás megjelenéséről. Kicsi a valószínűsége annak, hogy esetleg kéziratként kallódik valahol... Talán a bécsi *Hadtörténeti Levéltárban* és/vagy a korabeli hadügyminisztérium iratai közt választ találnánk arra is, mit is „tett” tulajdonképpen Maurer e barátságatlan, Kis-Ázsia Szibériájának nevezett rendkívül hideg vidéken, mi volt a konkrét katonai/orvosi feladata és e „kiküldetése” miért tartott csak aránylag rövid ideig? Hiszen a szinte vele egy időben, 1868-ban török katonai szolgálatba lépett doktor **Herczeghy Mór** (1815–1884) fényes karriert futott be – többek közt az egyiptomi török hadsereg fősebésze volt – és csak súlyos sérülését követően szerelt le 1876-ban.¹⁴ Persze, akadt olyan is, pl. Maurer földije, az Eperjesen (Prešov) született **Tarczay (Goldbecher) Kálmán** (1845–1912), aki egészségét féltve, 1871 augusztusában felmondta a török féllel kötött szerződését.¹⁵

Nem tudjuk tehát, mikor és miért fejeződött be Maurer törökországi működése. Nekrológja is meglehetősen pontatlanul fogalmaz: „*Visszajövet a budapesti Rókus-kórház orvosa volt két éven át. Innen kapott meghívást Kassára törvényszéki orvosnak*”. A Kassa orvosi történetét közreadó **Molnár Béla** tud Maurerről – ezt írja róla: „*Maurer Arthur, Abaúj megye tiszteletbeli tisztifőorvosa, kassai járásorvos, a Felsőmagyarországi Múzeum-Egylet választmányi tagja, 1872–73-ban itt volt, azután Rozsnyóra költözött*”¹⁶. A nekrológ azon adatát tehát, hogy érdemei vannak az ottani *Felvidéki Múzeum* megalakításában és fejlődésében, módosítanunk kell! Maurer az 1872. október 27-én alakuló *Felsőmagyarországi Múzeum-Egylet* alapításában vehetett részt, amely Egylet az összegyűjtött anyagból majd 1876-ban nyitja meg a Bocskay-ház 12 tágas termében a *Felsőmagyarországi Múzeumot*.¹⁷

Kassához fűződik Maurer egy másik fontos „tette” is: 1873-ban itt vezeti oltár elé **Schlosser Károly** rozsnyói műmalom-tulajdonos lányát, **Ludmillát**. Ezt követően, neje családjának kérésére, 1874-ben Rozsnyóra költözik. Harminc éves ekkor, (alkotó)ereje teljében. Élete nagyobbik részét, az 1874 és 1907 közti harminchárom évet már Rozsnyón és környékén töltötte orvosként, szerkesztőként, íróként. Lelkes helytörténészekre vár a feladat, hogy életének ezen szakaszát, rozsnyói „tetteit” alaposabban feltárják. Mi most csak e gazdag és sokrétű életpálya legismertebb mozzanataira utalunk.

„Tettei” közül elsősorban a hivatásához szorosan fűződőket említjük. Komoróczy 1904-ben, a megyei monográfiában „*tiszteletbeli megyei főorvosnak, járás-, bányá- és vasúti orvosnak*” valamint „*a betléri Andrássy grófi család kedvelt házi orvosának és bizalmasának*” nevezi Maurert. A nekrológból kiegészítve: ő volt az egykori alma mater, a rozsnyói evangélikus főgimnázium iskolaorvosa is. Orvosi hivatásából fakadóan őt választották meg a *Gyermekvédő Bizottság* elnökévé. Kollégái tiszteletét is kivívta, ezt bizonyítja, hogy alelnöke volt a *Gömörvármegyei Orvos-Gyógyszerész Egyesületnek*.

Mivel már medikus korában szeretett olvasni és olvasmányaiából folyton jegyzeteket készített, nem meglepő, hogy már röviddel Rozsnyón való letelepedése után, 1877 végén megalapítja a *Rozsnyói Híradó* című hetilapot. Huszonhárom éven át volt a lap „szellemi vezetője” és haláláig erkölcsi támasza. A lap 1907-es szerkesztőgárdája azt tekinti Maurer legnagyobb érdemének, hogy „*írói gárdát teremtett és nevelt*”. Szerkesztői módszerét így mutatta be a *Gömör-Kishont* című lap, szerző nélküli nekrológia (43. szám): „... *mindig zsebében hordott egy kis jegyzőkönyvet, melybe a heti és napi eseményeket gondosan feljegyezte, nehogy az a feledés homályába merüljön. Egy másik könyvecskébe szellemes aperceuek és jeles mondások voltak bejegyezve, s abból minden héten közölt néhányat. A lap szerkesztésében mindig tárgyilagos, gondos és körültekintő volt...*”

Hobbijai, vesszőparipái is nemes „tettek” ösztönözték őt. A Kassán fellobbant gyűjtőszervezetét Rozsnyón is megőrizte: szenvedélyesen gyűjtötte a régiségeket, párját ritkító éremgyűjteménye volt. E szenvedélyét támogatta az **Andrássy**-család is, amit doktorunk azzal hálált meg, hogy összegyűjtötte a gróf Andrássy nemzetség történetének adatait. A monográfia **dr. Csucsomi** álnéven jelent meg – Maurernek a Rozsnyóhoz közeli Csucsomban volt nyaralója – kis példányszámban. Köszönet a somorja *Méry Ratio* kiadónak, amely 2005-ben a kötet reprint kiadásával újra elérhetővé tette az Andrássyak regényes, anekdotákkal is tűzdelt családtörténetét. Maurer adataira épített gróf **Vay Sándor**, azaz **Vay Sarolta** is, aki az 1904-es vármegye-monográfiában *Az Andrássyak* című fejezet szerzője. És hálás lehetett Maurernek **Jókai Mór** is, akit doktorunk kalauzolt gömöri körútján, amikor az 1885-ben megjelent *A lócsei fehér asszony* című regényéhez gyűjtött anyagot.

Maurer a szabadidő kihasználást illetően is példát mutatott kortársainak: „*szerette a sport minden nemét*” – olvashatjuk a már sokszor idézett nekrológban. Kitűnően lovagolt – lásd a Trapezunttól Erzerumig tett útját – Pest után, Rozsnyón is a korcsolyázás úttörője. Szendvedélyes vadász volt, de nem csak lóni tudott! „*Lapunkban dr. Csucsomi név alatt évről-évre leírta a gróf Andrássy-féle felső-magyarországi uradalmakban lefolyt izgalmas medvevadászatok*” – olvashatjuk a *Vadász-Lap* Maurer-ről írt nekrológiájában (427. o.).

Maurer „tettekben” gazdag élete 1907. október 22-én ért véget, barátja, **Schmidt János** városi erdész házában, szívinfarktusban. „*Nem ölte meg más – enszive csupán.*” írja a *Meghalt a redactor* című versében egy egykori munkatárs, a **Contifolius** álnév mögé rejtőző **Blum József**.

Dr. Maurer Artur tetemét a rozsnyói temetőben helyezték örök nyugalomra február 24-én, **Schmid István** evangélikus lelkész búcsúszavaival: „*Szerette a tudományban a világosságot, a társadalomban az igazságot, családban a szeretetet...*”.

Jó lenne, ha Rozsnyón – sírkövén kívül – más is emlékeztetne Maurer doktor tettekben gazdag életére.

JEGYZETEK

- ¹ Komoróczy 1904. 391.
- ² Tökölly, 1999. 230–231.
- ³ Ma: Mníšek nad Hnilcom, Göllichbánya (Gelnica) közelében.
- ⁴ Süle 2005. 855.
- ⁵ Dörnyei 2001. 43.
- ⁶ (Maurer), 1878. febr. 10.
- ⁷ Hőgyes 1896. 253.
- ⁸ Fermán: szultáni rendelet
- ⁹ Maurer 1878. jan. 27.
- ¹⁰ Komoróczy 1904.
- ¹¹ Vámbéry 1876.
- ¹² Corvina: Mátyás király híres budai könyvtárának (Bibliotheca Corviniana) kötete. A kb. 2000–2500 kötetből álló könyvtár egyes kötetei Buda elfoglalása után (1541) kerültek török kézre.
- ¹³ Vásáry 2005. 345–346.
- ¹⁴ Kapronczay 1999. 296.
- ¹⁵ Kapronczay–Vida 278.
- ¹⁶ Molnár 1944. 166.
- ¹⁷ Pallas Nagy Lexikona, 7. kötet, 47.

IRODALOM

Dörnyei Sándor

2001: Régi magyar orvostudományi értekezések 1772–1849. Második kötet, Borda Antikvárium, Budapest

Hőgyes Endre

1896: Millenniumi emlékkönyv

Kapronczay Károly

1999: Magyar orvos a múlt századból: Herczegy (!) Mór (1815–1884). Orvosi Hetilap, 140. évf., 6. sz., 295–297.

Kapronczay Károly – Vida Tivadar

1974: Tarczay Kálmán Törökországból 1871-ben írt levelei. Comm. Hist. Artis Med. 73–74. kötet, 255–279.

K.M. (Komoróczy Miklós)

1904: Maurer Artur. In: Borovszky Samu (szerk.): Gömör- és Kis-Hont Vármegye. Apollo Irodalmi Társaság, Budapest (Reprint kiadása 2008-ban, Rimaszombatban jelent meg, a Patrióta kiadó gondozásában).

Maurer Artur

1878: Utazási napló Konstantinápolyból Erzerumba. Rozsnyói Híradó, jan. 27., febr. 3., febr. 10, febr. 17, febr. 24, márc. 3.

Molnár Béla

1944: Kassa orvosi története. A Magyar Tudományos Akadémia támogatásával. Kassa

R

1907: Maurer Artur dr. Rozsnyói Híradó, XXX. évf., 43. szám, címloldal

Tökölly Gábor

1999: Ki kicsoda Rozsnyón, Méry Ratio, Somorja

Süle Peter, Süle Peter ml.

2005: Encyklopédia miest a obcí Slovenska, Vydavateľstvo PS-LINE, spol. s r.o., Lučenec

Vámbéry Ármin

1876: Abdul Hamid, az új szultán. Vasárnapi Újság, XXII. évf., 37. szám.

Vásáry István

2005: Utószó. In: Vámbéry Ármin: Vándorlásaim és élményeim Perzsiában. Liliium Aurum, Dunaszerdahely, 345–351.

Gaál Lajos

Nógrád természeti öröksége 10.

A kalondai Bujár-árok

Sorozatunk e számában az Ipoly-mente lápjairól áttérünk a lényegesen szárazabb *Cseres-hegység* természeti értékeire. A hegység már első látásra különbözik a medencék síkjaitól, a széles árterektől és folyóteraszoktól. A Cseres-hegység merőben más világ. Ilyen típusú domborzatot Nógrádban, de még országszerte sem nagyon találunk. A meredeken felívelő homokkődombokat mesés völgyek szabdalják át minden rendszer nélkül. Néhányuk messze benyúlik a hegységbe, fenekén alig-alig csordogáló patakkaival, mások viszont rövid völgykatlanokat képeznek száraz kaszálókkal, szemet gyönyörködtető rétekekkel. A meredek domboldalakat viszont erdő borítja, amely nedvesebb időben gazdagon kínálja ízletes gombatermését. Lelket melengető táj ez, nem csoda tehát, hogy az ember korán megtelepedett itt. Az erdőt már a fiatalabb kőkorban irtani kezdte, egészen a középkorig, hogy a nyájnak legelőt biztosítson. A völgyek és a lankásabb hegyoldalak nagy részét ezért a mai napig kaszálók, legelők, gyümölcsösök vagy egykori szőlőültetvények maradványai képezik. A völgyekben megtelepedő egy-egy nagyobb család aztán fokozatosan kialakította a maga tanyáját, ahol a világ zajától elszigetelve, nyugodtan gazdálkodhatott. Egy-egy eldugott tanya vagy pusztá még a török időszakot is átvészelte. A könnyebben hozzáférhető települések, mint Kalonda vagy Romhány azonban ebben a vészterhes időszakban csaknem teljesen elnéptelenedtek és csak hosszú idő után tért vissza beléjük az élet. Amikor később már a puszták virágzó gazdaságokká váltak, jött a következő csapás: Trianon. A demokratikusnak kikiáltott Csehszlovákia még a szerencsétlenre sikeredett békeszerződés alapelveit sem vette figyelembe és etnikai tisztogatásba kezdett. Erőszakkal elűzte a magyar gazdákat, helyükbe pedig a Gyetva környéki lazokból telepített nincstelen hegyvidéki szlovákokat. Néhány falu népessége e barbár politikai

intézkedés nyomán részben kicserélődött, de voltak települések, mint Romhány, Sátorospusztá vagy Bükkret, ahol a lakosság összetétele teljes mértékben megváltozott. Az emberi beavatkozások hatására a hegység nyugati része, főleg a Kalonda és Füle közötti terület nemcsak tájképileg, hanem etnikailag is erősen mozaikszerű jelleget kapott.

A nyugtalan, sokszor kegyetlen történelmi események mintha a földtörténet korábbi, nem kevésbé viharos alakulásából táplálkoztak volna. Évmilliókkal ezelőtt volt itt ugyanis békésen hullámzó tenger vize, mindent elpusztító forró vulkáni felhő és izzó kőzeteket öklendező tűzhányó is. Mindegyikük ránk hagyott valamilyen emléket, hogy tanuljon belőle az utókor. Szükséges ugyanis, hogy minden rossz és jó cselekedetből tanuljunk, származzon ez természettől vagy embertől. Hogy jobb legyen tőle a világ. Most a természeti emlékeket vesszük górcső alá azzal, hogy valamikor talán az emberi cselekedeteknek is emléket állít egy igazságosabb utókor.

Kalonda, ez az alig 220 lelket számláló község a Cseres-hegység keleti lábánál helyezkedik el. A falu keleti határában az Ipoly hömpölyög, a nyugati vég felett azonban homokkődombok emelkednek, az Ipoly árterétől nagyjából 130 m magasra. Közülük is kiemelkedik a 302 m tengerszint feletti magasságú *Kotyor* és a falutól délre fekvő, 281 méteres *Bikk-tető*. A Bikk-tető és az államhatár között pedig a határral párhuzamosan húzódik egy völgy, amely a kereszttségben a Bujár nevet kapta. Nehéz lenne kideríteni, mi vezette a kalondaiakat e névhez. Abban az időben bizonyára még nem sejtették, hogy néhány századdal később a hegység egyik legértékesebb ősmaradvány lelőhelye fog kötődni hozzá. Azt észrevehették, hogy a völgy vízmosásos árkában hóolvadás után különös, megkövült famaradványok kerültek felszínre, a további értékek azonban csak a közelmúltban tárultak napvilágra. A legértékesebb lele-

Az árok egyik feltárása, középen a homokkőpaddal, felette a növénylenyomatokat rejtő riolittufával

LÁSSÁTOK, FELEIM!

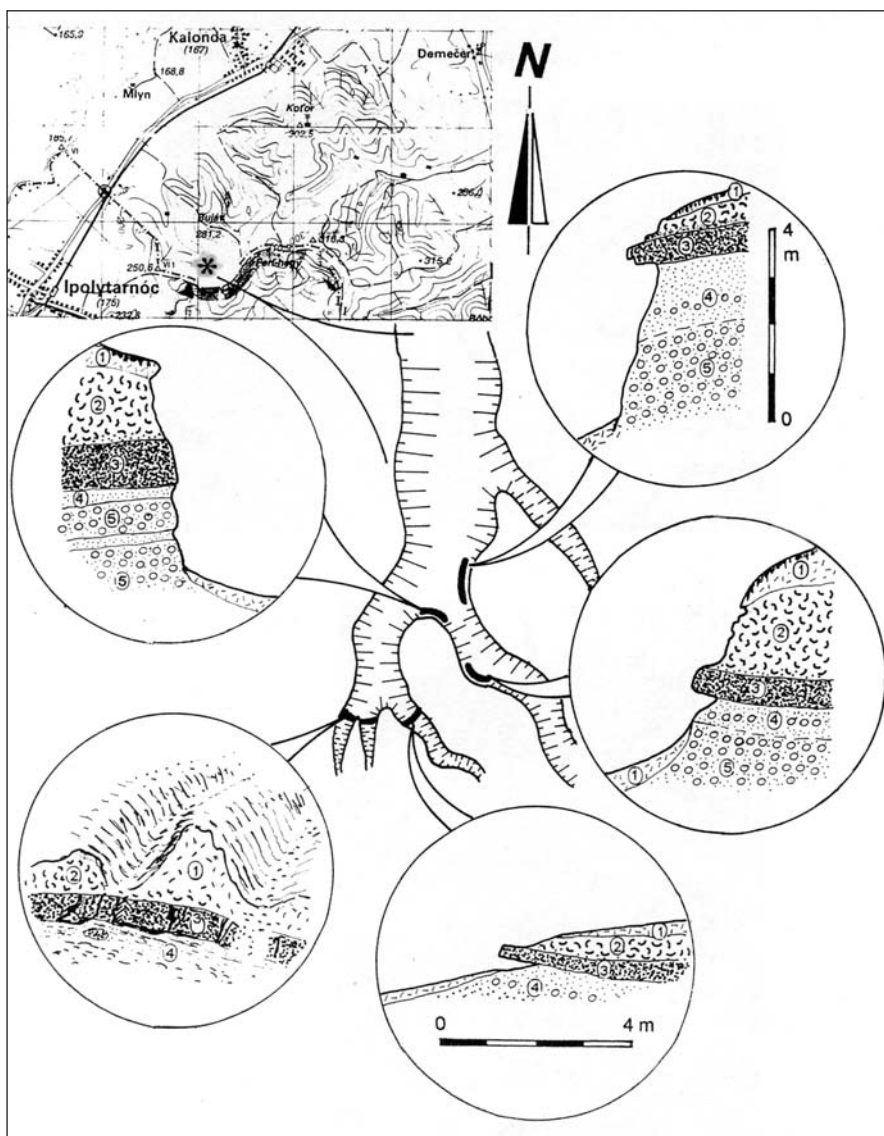
teket pedig még mindig a féltve rejteti föld. De vegyük sorjában a dolgokat!

A Bujár-árok legértékesebb része a völgy felső részében található, ott, ahol az árok több részre ágazik. Helyenként 4–5 m magas kavics- és homokkőfalak tárulnak elénk itt. Az árokban időnként végigzúduló csapadékvíz mosta, formálta ki ezeket, amivel nagy segítséget nyújtott a természetbúvároknak, geológusoknak. Ha ugyanis figyelmesen vizsgáljuk az egyes rétegeket, nyomon követhetjük a mintegy 19 millió évvel történt eseményeket. A földtörténeti harmadidőszak miocén korának kezdete ez, amikor is egy Pompejihez hasonló katasztrófa zavarta meg a szubtrópusi őserdők nyugalalmát.

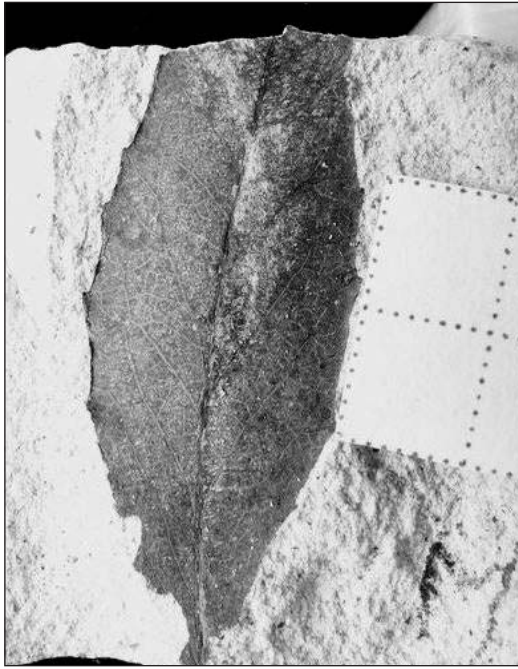
A Bujár-árok feltárásainak alsó részén mindenütt kavics lép felszínre. Nagy részüket lejtőtörmelék fedí be, az egyik falban azonban csaknem 4 m vastagságban tárul elénk a kavics. A kavicsréteg némely részét az egykor felette levő kőzetek laza konglomerátummá préselték össze. Ez tulajdonképpen egy természetes úton összeceментált kavics, ami kisebb ütés hatására sem hull szét darabokra. A kavicsrétegek egykor egy ősi folyómeder

fenekén üledtek le. Itt-ott homokot is tartalmaznak, ami arról tanúskodik, hogy a folyó sodrása nem volt túl erős. Ha megfigyeljük a kavics anyagát, megállapíthatjuk, hogy a leggyakrabban 4–6 cm vastagságú kavicszemcsék főleg kvarcból és kvarcitból állnak, de elvétve találhatunk közöttük gránitot, kvarcporfirt, bázikus és átalakult kőzeteket vagy tűzkövet. Ilyen kőzetek a Gömör-Szepesi-érchegység területéről ismertek. Ez azt jelenti, hogy az ősfolyó forrásvidéke valahol az Érchegységben volt és kőzeteit innen szállította vidékünkre. Ennek a távolságnak megfelel a kavicsanyag gömbölyöttsége is. Rendszerint erősen lekoptatott, néhol tojásdad alakú kavicszemeket találunk az összletben. A kvarc igen ellenálló kőzet, jól bírja a hosszabb távú utaztatást is, amely során a lágyabb kőzetek, mint a mészkő, pala, homokkő, már teljesen széthullnak vagy elkopnak. A Bujár-árokban ezért teszi ki a kvarcos kőzet a kavicsanyag kb. 80 százalékát.

A kavicsok felett változó vastagságú homokréteget figyelhetünk meg. A finomszemcsésű homok a folyó csendesebb részein üledett le. Lerakódhatott azonban a parton, sőt az ártéren is, amikor egy-egy nagyobb áradás után

A kalondai Bujár-árok felső részének vázlata a jelentős feltárásokkal. Jelmagyarázat: 1. talajréteg, lejtőtörmelék, 2. riolittufa, 3. homokkőpad, 4. homok, 5. kavics

Engelhardia orsbergensis trópusi diófélé faj lenyomata

a folyó kilépett medréből és környékét elöntötte. Ilyenkor agyagrétegek is visszamaradhattak. A folyó gyakran változtatta medrét, amiről a homokban előforduló kavicsrétegek tanúskodnak.

A kavicsos-homokos összletet egy nem túl vastag, maximum 1 méter vastagságú keményebb homokkőpad zárja. Keménységének oka minden valószínűség szerint a felette fekvő vulkáni tufarétegben keresendő. Ebből lúgozódhatott ki ugyanis az a kovásva, amely megkeményítette, összecementálta a homokszemcséket. A homokkőpadnak számunkra rendkívüli jelentősége van. Alig 1 km távolságra fekszik innen a világhírű ipolytarnóci ősmaradványok lelőhelye, ahol hasonló homokkőpadban egy egész sor ősvilági állat lábnyoma maradt fenn. A felbecsülhetetlen értékű lábnyomok oly módon őrződtek meg, hogy amikor a jámbor állatok a folyóparton járkáltak, egy nem messze levő tűzhányóból hirtelen hatalmas hamufelhő közeledett hömpölyögve, amely nyomaikat betakarta. Ezek a nyomok csak a 19. század végén és a 20. század folyamán kerültek ismét napvilágra, amikor a tufaréteget fokozatosan eltávolították nagy hozzáértéssel. (Az ipolytarnóci ősmaradványoknak sorozatunkban külön fejezetet kívánunk szentelni.) Nagy valószínűséggel várható tehát a lábnyomok előfordulása a kalondai Bujár-árokban is. A 2000-es évek kezdetén a község részéről történtek is erőfeszítések a homokkőpad szabaddá tételére, de csak néhány négyzetmétert sikerült letisztítani, ami kevésnek bizonyult a lábnyomok felfedésére. Elég volt azonban arra, hogy a homokkőpadot lefedő tufaréteg aljából a növénymaradványok egész sorát tárja fel. Ahogyan lépésről lépésre tisztították le a homokkőpadot, úgy kerültek elő az egykori szubtrópusi őserdő levéllenyomatai vagy famaradványai. Az aránylag gyorsan előrenyomuló forró vulkáni hamufelhő ugyanis maga alá temette a fákat, lehulló ágakat és leveleket.

Az állatoknak valószínűleg sikerült elszkolniuk, mivel állatmaradványok a tufarétegből ez idáig nem kerültek elő. A vulkáni hamufelhő igen veszélyes a ma működő tűzhányók esetében is, mivel a lávafolyamnál jóval gyorsabban nyomul előre, sokszor csak kevés esélyt adva a menekülőknél. Ezt sajnos tapasztalhatták Pompeji lakosai is a 79-ben kitört Vezuv esetében. Ilyen jellegű vulkáni felhő akkor jön létre, amikor a kitörés folyamán nagy mennyiségű vízgőz és finomszemcsés törmelék kerül a levegőbe. Ha a törmelék szemcsenagysága igen finom, a hamufelhő felszáll a magasba, ha azonban kissé durvább, nem bír felemelkedni és közvetlen a felszínen vagy annak közelében hömpölyög lefelé a vulkán lejtőjén, majd szétterül a környéken, több méter vastagságú takarót képezve. A durvább szemcsenagyságot ma is megfigyelhetjük a tufarétegben. Azt pedig, hogy valóban vulkáni törmelékkel állunk szemben, elárulják számunkra az itt-ott megcsillanó fekete csillámszemcsék, vagyis a biotitok, továbbá a horzsakő apró töredékei, de elvéve obszidiánszemcsék is fellelhetők benne. A réteg színezete világoszürke, ami savanyú kémhatású, riolitos magmára utal, ellentétben a jóval később felszínre kerülő sötét színű bazaltos lávával. A kőzet neve tehát riolittufa, helyenként riodácittufa. Az eredeti hamufelhő, szaknyelven piroklasztikus felhő (piro = tűz, klaszt = törmelék), helyenként átégette a faágakat és növényi maradványokat, amelyek egy része ezáltal elszenesedett. A fatörzsek nagy része azonban kovásodott. A vulkáni hamu ugyanis jelentős mennyiségű szilícium-dioxidot (SiO_2) tartalmaz, ami aztán kovásva (H_2SiO_3) formájában bejut a fatörzsbe és kötődik a növényi rostokhoz. Később vízvesztés következtében fokozatosan kocsonyaszerű anyaggá (gélle) alakul át. A gél elsősorban a fa lágyabb részeit, a kérget itatja át, de bejuthat a korhadásnak induló fatörzs belsejébe is. A kovásva gél később opállá ($\text{SiO}_2 \cdot n\text{H}_2\text{O}$) szilárdul, amely idővel

Platanus neptuni, már már kihalt platánfaj levéllenyomata

lassan kristályosodni kezd és kalcedonná vagy kvarccá alakul át. Ilyen opálosodott vagy kovásodott famaradványokat találhatunk tehát a tufaréteg alsó részében, ahonnan idővel kimosódtak, az árokban végigfutó víz pedig alább sodorta őket. A kalondaiak össze is gyűjtöttek néhány darabot belőlük. Egyik szép példánya az 1947 és 1953 között kitelepített és meghurcolt kalondai lakosok emlékművét ékesíti.

A kovásodott famaradványok mellett számos levélenyomat is előkerült az árok felső részéről. Jelentőségük igen nagy, mivel ezek alapján állapítható meg a növénytakaró minősége és kora, sőt még az akkori éghajlat is. A kalondai Bujár-árok növénymaradványaival **Jana Kučerová**, a pozsonyi *Komenský Egyetem* akkori diákja foglalkozott diplomamunkája keretén belül. Eszerint a következő növénymaradványok találhatók itt.

A magnóliafélék közül, amelyek a növényvilág egyik legősibb képviselőjének tekinthető, a *Magnolia kristinae*, *M. mirabilis* és a *M. diana* fajok fordulnak elő a Bujár-árokban. Levelük kb. 10 cm hosszú volt. A szintén ősi eredetű babérfélékhez tartozik az Ipolytarnócról **Hably Lilla** neves paleobotanikus által leírt *Litsea ipolytarnocensis*, *Daphnogene polymorpha* valamint a *Laurus* és *Laurophyllum* nemekhez tartozó egyedek. Az örökzöld *Daphnogene* fajból a Bujár-árokban több mint 50 darab fordult elő. Platánfélék is találhatók itt, amelyeket a már kihalt *Platanus neptuni* faj képvisel. Az 5 cm-t alig elérő levelei kisebbek voltak a jelenlegi platánokétól. Közlebről nem meghatározható nyírfaféle (*Betula sp.*) is előkerült az árokból, valamint egy *Engelhardia orsbergensis* faj, amely a trópusi diófélékhez tartozik. Szintén trópusi babféle növény a *Cassia berenices*, a *Dalbergia nostratum* és a *Podocarpium sp.* Az *Acer tricuspidatum* a juharfélékhez tartozik, hasonló a jelenleg Észak Amerikában honos vörös juharhoz. A *Berchemia multinervis* varjútövis féle faj, amely elsősorban mocsaras környezetet, nedves folyópartokat kedvel. Hasonló varjútövisek jelenleg Észak Amerika délkeleti részén és Kelet-Ázsiában élnek. A *Celastrus pyrrhae* a mindenki által jól ismert kecskerágókhöz tartozik. A *Pungiphyllum cruciatum* viszont egy teljesen kihalt, semmiféle jelenlegi növényi családba nem sorolható faj, amely leginkább az észak amerikai tölgyekhez hasonlít. A Bujár-árokban aránylag nagy számban fordul elő, csaknem 30 darabot találtak belőle.

Az akkori növényvilág jellegzetes részét a pálmák képezték. Az árokból két pálmafajhoz tartozó egyedek kerültek elő aránylag nagy számban. Az egyik a **Noszky Jenő**ről, a neves őslénykutatóról elnevezett *Calamus noszkyi*, tollszerűen szerteágazó leveleivel. Kifejezetten meleg és nedves, trópusi éghajlatot igényel, jelenlegi rokonai Indonézia esőerdőiben élnek. A másik faj a *Sabal lemanonis* (más nevén *Sabal major*), amelynek tenyészterűen szerteágazó levelei igen hosszúak voltak, elérhették a 30–50 centimétert is. Ez a faj szintén trópusi, de inkább a nedves, lápos talajokat kedvelte. Jelenlegi rokonai Amerika trópusi vidékén, Kolumbiában és Arkansásban élnek. A Bujár-árokban 35 darabot találtak belőle.

A felsorolt növényleletekből jól kivehető, hogy Kalonda környékén a korai miocén korban, vagyis mintegy 19–20 millió évvel ezelőtt, igen meleg, szubtrópusi vagy trópusi éghajlat uralkodott. Az évi átlaghőmérséklet 20 °C körül lehetett, a téli hőmérséklet sem csökkent sohasem 0 °C alá. Az őserdőt folyó szelte át, homokos parttal, helyenként azonban néhány nedvességkedvelő varjútövis vagy pálma teljesen a víz közelségébe férközött. Az őserdő növényzetét főleg magnóliák, pálmák, babérfélék, platánok, juharok és más fajok képezték. Állatvilága is gazdag volt, amiről a közeli Ipolytarnócon talált lábnyomok tanúskodnak.

A kalondai Bujár-árok növénylenyomatai nem egyedülállóak a környéken. Az említett Ipolytarnócon kívül hasonló leleteket találtak még Romhány határában és a Mucsényi-barlang közelében is. A kalondai leletek azonban gazdagságukat és fekvésüket tekintve messze a legjelentősebbek, hiszen a Romhány és Telkibánya között levő homokbánya leleteit már csaknem teljesen lebányászták, a Mucsényi-barlang melletti feltárásból pedig csak elvétve kerülnek elő növénylenyomatok. A 2000-es évek elején ezért nemcsak a feltételezett lábnyomokat hordozó homokkőpad letisztítására, hanem a lelőhely megnyitására is tettek kísérletet. A tervdokumentációk ugyan elkészültek, a megvalósítást azonban máig sem sikerült elérni, annak ellenére, hogy a lelőhely beletartozik a Novohrad-Nógrád határon átnyúló geoparkba, amely a nemzetközi globális geopark hálózatnak is része. Az eddigi tapasztalatok alapján a szlovák állam ritkán támogat határ menti kezdeményezéseket, ezért a kalondai lelőhely további kutatására és kiépítésére szükséges anyagi fedezetet az Európai Unió forrásaiból lenne kívánatos biztosítani. A lelőhely hasznos kiegészítésül szolgálna a világhírű ipolytarnóci ősmaradványoknak is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Hably Lilla

1985: Early miocene plant fossils from Ipolytarnóc, N. Hungary. Geol. Hung. Ser. Paleontologica, 44–46, Budapest, 133–255.

Jablonszky János

1914: A tarnóci mediterrán-korú flóra. Földt. Int. Évkönyve, 22, 4, Budapest, 227–274.

Kučerová, Jana

2006: Miocénna flóra z lokalit Kalonda a Mučín. Kézirat, diplomamunka, PFUK, Bratislava, 1–162.

Němejc, František - Knobloch, Eugen

1973: Die Makroflora der Salgótarjáner Schichtengruppe (Die Flora aus Lipovany). In Papp, A., Rögl, F., Seneš, J.: Chronostratigraphie und Neostatotypen. Miozän der zentralen Paratethys Bd. III. Bratislava, 694–738.

Sítár, Viliam - Kvaček, Zdeněk

1997: Additions and revisions to the Early Miocene flora of Lipovany (Southern Slovakia). Geologica Carpathica, 48, 4, Bratislava, 263–280.

Vass, Dionýz és Elečko, Michal (eds.)

1992: Vysvetlivky ku geologickej mape Lučenskej kotliny a Cerovej vrchoviny 1:50 000. Geologický ústav Dionýza Štúra, Bratislava, 1–196.

Kun Miklós Jenő

Juhász Gyula Pósa-képe*

Nem ismerek más nagy népszerűsége jutott író, akivel kapcsolatban olyan szembevetően él kétféle emlékezet, mint Pósa Lajos. Egyfelől ott vannak az osztályharcos idők-ből ránk maradt lexikonok és irodalomtörténetek, no meg az egyes életmű-kiadásokhoz fűzött jegyzetek, melyeknek számos közlésétől magára valamit is adó irodalmár már régen elhatárolódott, ugyanakkor korszerű, a Kelet-közép Európa-szerte bekövetkezett társadalmi változások realitását is tükröző, egységes szerkezetű kézikönyvek híján napjainkban is hivatkozási alapul szolgálnak. (A szocializmus megszűnt, de könyvei itt maradtak, s addig mérgezik szellemi környezetünket, amíg el nem porladnak. Ízelítőül egyetlen példa: **A Móra Ferenc** műveit sajtó alá rendező irodalmár, az 1962-ben megjelent [A] *Daru utcától a Móra Ferenc utcáig* c. kötet névmutatójában azt találta írni, hogy „Pósa a provinciális nacionalizmus hirdetője; ifjúsági írásait bizonyos hamis, gyűgőző hang jellemzi; a felnőttek számára írt versei művésziileg igénytelen »nóták«.)” Másfelől ott vannak a régi nagyok többnyire könyvtári tölteléként porosodó írásai, valamint a marxista szemlélettel szakító új munkák, melyekről viszont a hézagbibliográfiák, ill. a polarizálódott kiadói és terjesztői viszonyok miatt csak kevesen tudnak.

Ezt az ellentmondást kívántuk a legjobb tudásunk szerint feloldani, midőn lelkes gömöriek anyagi támogatásának is köszönhetően megjelentettük az *Albumlapok Pósa Lajosnak* című kötetet, amely hiteles emberek megnyilvánulásával igazolja Pósa jelentőségét. Mint e kiadvány szerkesztője, célkitűzésünket ekképpen fogalmaztam meg: „Ideje, hogy a Gömör nagy szülőföldjének feledésbe merült érdemeit tárgyaló, a hangsúlyt az életmű értékeire és hatástörténetére helyező irodalom is eljusson az olvasókhöz. E célból bocsátjuk útjára díszes albumunkat, remélve, hogy az új dimenziókat is feltáró, hiánypótló válogatás segítheti a mainál árnyaltabb Pósa-kép kialakulását.” Könyvünk Pósa működésének az egyik lehetséges keresztmetszete. Benne megtaláljuk a mindenkori magyar irodalmi élvonal képviselőit: **Mikszáthtól Mács József**ig, **Tömörkénytől Győry Dezső**ig, **Bettes István**ig. Az irodalomtörténet a művelődéstörténet és a zenetörténet friss szellemű művelőinek képviselőjében **Apró Ferenc**, **Bakó Endre**, **Bősze Ádám**, **Mikola Gyöngyi** és **Praznovszky Mihály** tárják fel az életmű elfeledett értékeit, s mutatnak rá alkotójuk úttörő szerepére, tiszta jellemére, a közgondolkodásra és a mindenkori legnagyobbak gyermekköltészetére gyakorolt hatására. **Kiss Aron**, **Vass Mátyás**, **Stetina Ilona**, **Herman Ottó**, **Kenyeres Elemér** és **Harsányi István** Pósa működésének főként pedagógiai-gyermeklélektani vonatkozásait tárgyalják. Az életmű iránt érdeklődő pedagógusok olyan

ismeretek birtokába juthatnak e kötet által, melyek segíthetik őket nevelői-oktatói tevékenységükben. Könyvünk hasznos eszköze lehet a pedagógiai önképzésnek is.

Akinek volt már nyűge-baja határidőre történő kézirat-leadással, jól tudja: egy esszét, tanulmányt sem lehet befejezni, nem hogy egy könyvet – legfőlegbb abbahagyni. Kötetünkben sokak munkáját terjedelmi okok miatt kényszerültünk elhagyni, több írást pedig azért, mert egy másik szerző ugyanazt a gondolatsort érzékletesebben fogalmazta meg. S van olyan irodalmi nagyságunk, akinek briliáns írása – örök sajnálatomra – akkor került elő, amikor könyvünk már elhagyta a nyomdát. Csak remélni merem, hogy lesz második kiadás, avagy az elsőhöz szervesen kapcsolódó új kötet, amelyben e kimaradt írás helyet kaphat, több, már ebben az évben keletkezettel együtt (gondolok itt elsősorban Apró Ferenc, A magyar költészet napján, Szegeden tartott előadására és Praznovszky Mihálynak a Fiumei úti Sírkertben elmondott emlékszedére).

A továbbiakban egy ilyen az írásról szeretnék beszélni. Szerzője minden idők egyik legnagyobb magyar költője: **Juhász Gyula**, akire végképp nem áll a tétel, hogy elfogult volt Póssal – tehát nem mérvadó. Nincs adatunk arról, hogy Juhász olvasója lett volna Pósa lapjának, *Az Én Újságom*nak. Nem írt levelet Pósa bácsinak, mint **Kosztolányi**, aki utóbb meleg szavakkal szolt erről az élményéről. A kettejük lehetséges kapcsolatát bogozva, nagy biztossággal kijelenthetjük, hogy soha nem is találkoztak. (1903-6 közötti egyetemista éveit követően Juhász Pósa életében – néhány napot kivéve – nemigen tartózkodott Budapesten; Szegeden is alig. 1906-tól az életút állomásai Máramarosziget, Nagyvárad, Szokolca, Makó.)

Juhász Gyula 1883. április 4-én született. Abban az évben, amikor Pósa harmadik – egyben az első jelentős – kötete, *Pósa Lajos költeményei* címen megjelent, s néhány héttel azelőtt, hogy édesapjának, **Juhász Illés** távirtdai főtisztnek a kollégája, **Kovács János**, a *Szegedi Híradó*ban kedvező bírálatot közölt e kötetéről (május 16.). Pósa szegedi éveiben baráti kapcsolatot ápolt Kováccsal, s ez a barátság később is megmaradt. (Kovács a művelődéstörténetben néprajzkutatóként és közíróként ismert; a gyevi temetőben lévő sírját a „hálás” utókor fölszámolta.) Hogy Juhász Illés és a Pósa költészetét nagyra értékelő Kovács barátilag, netán családirag érintkeztek volna: nincs adatunk. Valószínű, hogy csak kollégák voltak, nem több. Juhász Gyula tehát a Póssáról szerzett benyomásait ösztönző családi kapcsolatoktól mentesen szerezhette. Először nyilván mint kisiskolás, hiszen Pósa versei szinte minden olvasókönyvben megtalálhatók voltak. S találkozhatott a verseivel már felnőttként is, pl. Szokolcán, ahol 1911-13

* Elhangzott Rimaszombatban, 2014. október 17-én, a Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége, a Csemadok Rimaszombati Területi Választmányja és a Pósa Lajos Emlékbizottság szervezésében, Pósa Lajos tiszteletére rendezett jubileumi emlékkonferencián.

között a katolikus főgimnázium tanára volt. Az egykori **Gvadányi**-kúria előtt el-elsétálva, gyakran hallhatta óvodás gyerekek kiszűrődő zsvajját, midőn Erzsi néni Pósa-versre tanította őket (vö. **Szalatnai Rezső**: *Juhász Gyula hat-száz napja*). Közvetett kapcsolat nyomára egy esetben bukkantam: Pósa az *Új Idők*ben – mint a versrovat vezetője – közölte Juhász *Magyar Elégia* című versét (1907/I. 55.). Ez a vers a költő első megjelent kötetéből való, melyet a Pózával szintén jó viszonyban lévő **Balassa Armin**, hódmezővásárhelyi születésű ügyvéd, színpadi szerző, lapszerkesztő adott ki, ugyanabban az évben. Balassa Pósa 6 (más források szerint 7) dalát megzenésítette. Juhász Gyula (eddig ismert) publicisztikájában egyszer említi Pósa-t: 1928-ban, amikor *Dankó Pista* címmel cikket írt a *Délmagyarország* karácsonyi számába. Idézzünk ebből egy rövid részletet: „*Dankó Pista pedig hegedült tovább a szegedi rekonstrukció éjszakáiban, és jó sorsa hamarosan összehozta a lelke felével: Pósa Lajossal. A Hungária bohémasztalánál sorra-rendre születtek a nóták, Pósa írta a szöveget, Dankó kipengette hozzá a dallamot. Erre az ideális költői frigyre méltán rá lehetett mondani, hogy: Páros élet a legszebb a világon!*”

E három mondat után, zárójelben következik még egy, nagyon fontos mondat: „*(Ha úgy néha szelíd alkonyatkor eltűnődve álldogálok a márványcigány előtt, az az érzésem támad, hogy fáj neki ez a nagy magányosság, mintha a szomszédos tisztás felé integetne a hegedűjével, mintha mondogatná: nem jó a cigánynak egyedül lenni, emberek, szegedi magyarok, szobrot Pósa Lajosnak!)*”

Miért fontos ez a mondat? Olvassuk tovább az írást:

„*A millennium után Budapestre sodorta a sorsa a nótafát, aki sohase tudott igazán gyökeret verni a számára idegen aszfaltban. Kerepesi úti kávéházak közönségének húzta a magyar nótákat, majd daltársulatot alakított (nők is voltak benne), és elindult velük a vidékre: 1900 őszén Nagyváradon egy fiatal, sápadt, égőszemű újságíróval került össze. Ez az ifjú legény mámoros lett a nótáitól és verset írt hozzá, amelyet egy ünnepi vacsorán olvastak fel a dalos cigány előtt. **Ady Endrének** – mert ő volt az ifjú – ez a legszebb, legigazabb, legerősebb verse a Még egyszer kötetében, egy kamasz zseni hódolata a másik nagyság előtt, aki eredendő magyarságát új lángra lobbantja a költőnek, akit úgy, úgy húz magához az idegen isten, de aki mégis győztes, mégis új és magyar lesz nemsokára. **Ady Endre** háromszor ismétli ebben a vallomásos, ébredéses versében: Magyar Dankó Pista, áldjon meg az Isten!*”

Nem kétséges, hogy fontos mondatával Juhász meghaladja a rá nagy hatást gyakorolt Adyt, s akárcsak Móra Ferenc, ő is Dankó egyenrangú szerzőtársát látja Pósa-ban, aki nélkül a nagy nótaköltő örökbecsű nótái nem születettek volna meg!

S van egy 15 évvel korábbi adalékunk: **Bíró-Balogh Tamás** a *Forrás* folyóirat 2008. májusi számában, *Juhász Gyula szegedi székfoglalója* című tanulmányában ismer-

tet egy, a költő *Dugonics Társaság*ba történt felvételével (1913) kapcsolatos dokumentumot: egy árverésen kalapács alá került levelezőlapot, melyet Juhász Gyula is szignózott. A címzett a hosszabb utakra már ekkor nem vállalkozó Pósa Lajos, a Dugonics Társaság alapító tagja. A szöveg a következő: „*Amikor az első őszi évszak Dugonics felolvasó üléséről a szeretett beteg polgármesterünket mint elnökünket üdvözlöttük, ugyanakkor Pósa bácsinak is szeretettel kívánunk jó egészséget: hogy itt minnél előbb, ebben a teremben mint kedves vendéget üdvözölhessük.*” (A szeretett polgármester a Pósa szűkebb baráti köréhez tartozó **Lázár György**, Szeged híres polgármestere, a Dugonics Társaság első elnöke.) A lap **Dugonics András** szobrát ábrázoló képes felére Móra Ferenc az alábbi négy soros, alkalmi verset írta (a sajtóban a vers megváltozott ortográfiával jelent meg, az első sora pedig *Míg kint az őszi szél sirva fosztogatja* változatban):

„*Mikor az őszi szél sirva fosztogatja
a platánok ágát,
el-elemlegetjük nótatermő fádnek
örök ifjúságát.*”

Juhász Gyula Pósa Lajosról szóló ismeretlen írását – alighanem a Fennvaló akaratából a jubileumi emlékévre időzítve – Apró Ferenc, Szegeden élő művelődéstörténész fedezte föl. Az irodalomtörténeti truváj körülményeiről ő számolt be a *Szeged* folyóirat 2014. májusi számában. Ebből idézek: „*Pósa 1914-ben ülte el írói pályájának a 40. évfordulóját. Az ünneplést a szegediek a színházban tartott esttel kezdték meg (máj. 16.): nem feledkeztek meg azokról az évekről, amelyekben a költő városunk ismert személyisége volt, szerzőtársa Dankó Pistának, és vezető alakja a helyi irodalmi életnek. Ez évben – a kisebbek mellett – négy nagyobb lap volt a városban (Szegedi Híradó, Szegedi Napló, Szeged és Vidéke, Délmagyarország). Természetes, hogy az ünneplésben, a hírek tálalásában a Napló járt elől, két okból is. Itt jelentek meg Pósa versei, és 1913-tól Móra Ferenc volt a főszerkesztő, aki atyai barátjának tekintette a pesti poétát.*”

Ezért hát adatokat keresgélve, először a *Naplót* ütöttem föl. Alig hittem a szememnek, amikor megláttam Juhász Gyula máig ismeretlen (elfeledett), aláírt cikkét. Juhász ekkor a Szeged és Vidéke munkatársa volt, cikkei ott jelentek meg. Természetes, hogy a kritikai kiadás készítői nem nézték át a *Naplót*, hiszen ott nem várhattak Juhász-írást.

Azonban a kivételes ünnepi alkalom kivételt szült. Nem lehet kétséges, hogy Móra kérte meg Juhászt, írnia Pósa Lajosról – a Szegedi Naplóba! (Valószínű, hogy mindehhez Balassa Arminnak, a Szeged és Vidéke főszerkesztőjének az engedélye, legalább is bölintása kellett.) A cikkben érződik, hogy a költő egy ülésben írta... Néhány hónapja jelent meg az *Albumlapok Pósa Lajosnak c. kötet*. A könyvben hosszú-hosszú

évek kutató- és gyűjtőmunkája testesült meg: mit írtak irodalmunk jelesei Pósáról. A vak sors úgy hozta, hogy Juhász Gyula most fölhalált cikke már nem kerülhetett bele...”

Apró Ferenc egyik motorja volt az idei szegedi megemlékezés-sorozatnak. A magyar költészet napján, *Egy s más Pósa szegedi éveiről* címmel, nagyívű előadást tartott a Városházán, s ahhoz adatokat keresve talált rá Juhász Gyula tárcájára. Az általa föllett Juhász-írás tehát, legyünk rábüszkéek, az emlékévé – szépirodalmi vonatkozásban a legértékesebb – hozadéka. Apró Ferenc előadásából az is kiderült, hogy lelkiismeretes kutatómunkával igenis árnyalható a közgondolkodásban Pósáról rögzült előnytelen kép. Idézem: „Nincs semmi igazságtartalma a Móra megírta inkább anekdotának, mint történetnek, mely szerint Pósa alkalmatlan lett volna az újságírásra. A 31 éves Pósa első heti munkássága jó tollú és termékeny hírlapírókat mutat. Sőt, a színkritikái voltak az ajánlói, mikor az 1883. október 14-én fölavatott teátrumban elnyerte a titkári stallumot.” (Az előadás a teljes szövege a Szeged folyóirat 2014. áprilisi számában olvasható.)

S most lássuk a föllett Juhász-írást!

*

„A jubiláns Pósa bácsi

Vannak költők, akikre égető szüksége van egy kornak, egy nemzedéknek, egy osztálynak, egy törekvésnek, egy mozgalomnak vagy egy forradalomnak. Vannak költők, akiket, ha nem volnának, úgyszólván ki kellene találni. Ezek a költők lehetnek tüneményeszerű nagyságok, de lehetnek a Longfellow kis énekesei is. Ezek a költők, azon kívül, hogy a szépséget, a jóságot, az igazságot gazdagítják ezen az egyre kopárabb világon, egyúttal hasznot is hajtanak.

Endrődi Sándor írja egy irodalomtörténetben a **Fáy András**ról szóló fejezet fölét: Egy hasznos író. Valóban az, egyik típusa a hasznos írónak. Embernek is az volt, írónak is az maradt. **Széchenyinek** éppen olyan szüksége volt reá nagy tervei keresztülvitelében, mint **Clark Ádámra** a Lánchíd építésében, mint **Vásárhelyi Pálra** a Tisza szabályozásában. **Rouget de l’Isle**¹ nem tartozik a francia költészet elsőrendű jelességei közé, de tudja az egész világ – jobban, mint akár **André Chénier**, akár más jeles kortársa verseit –, hogy ez az ifjú katona szerzett valamit, ami több, mint egyszerűen vers és zene, ez a valami egy kicsit része a forradalomnak és vele a világtörténelemnek. Nem csak irodalom, de tett, mint **Toldy** mondta a *Zalán futásáról*.

Pósa Lajosról röviden és a lenézés egy bizonyos nemével, amelyben a »felntettek« értetlensége és gögje egyesül, állapítják meg némelyek, hogy ő gyermekköltő. Egy költő, aki gyermekeknek ír, tehát nem törődünk többé vele, mondják felserdült snobok és mosolyognak. Főlényesen mosolyognak. Csingilingi, tesz hozzá, csingilingi és hinta-palinta.

A nagyok okossága ez, akik nem értik a gyermek játékeit, holott éppen olyan joggal nem kellene érteniök azt, hogy akadnak nem gyermekek, akik szavakkal, színekkel és hangokkal játszadoznak, örömeiket találják benne, ha két sor végét sikerül összecsendíteni, hogy ha olyan szót sikerül találni, amelyik szebb, mint minden másik, ami ugyanazt jelenti. Minden igazi poéta gyermek, de kevés poéta igazolja ezt kedvesebben, gyönyörűbben, harmónikusabban és kézzel foghatóbban, mint éppen Pósa bácsi, aki egyenesen a gyermekeknek írta legszebb verseit. Egy költő, aki a benne rejlő gyermeteg egyszerűség, jóság, ártatlanság ritka és örök kincseit odaviszi egyenesen, ahol legszívesebben, a legőszintébb megértéssel és legtisztább szeretettel fogadják: a gyermekek közé. Bizonyos, hogy ritkán történt ennél szerencsésebb találkozás, mint Pósa Lajosé a magyar gyermekvilággal, oly páratlanul harmónikus ez, hogy nem is a költő öntudatos választásának látszik, sőt éppen ellenkezőleg: az öntudatlan művészi ösztön nagyszerű rátalálásának. Pósa Lajos úgy dalolt évtizedeken keresztül a gyermekeknek, mint egy népköltő a népnek. A gyermekek véréből való vér és lelkéből való lélek az ő költészete. **Schiller** beszél a naiv és szentimentális költészet különbségéről. Naiv költő az, aki egy azzal a néppel és azzal a világgal, akinek és amiről dalol. A szentimentális költő már bizonyos távolságot és különbséget érez az élete valósága és a költészete világa között és ez az érzés maga adja meg egész művészetének alaphangját.

Homérosz és **Shakespeare** naiv, **Rousseau** és **Schiller** szentimentális. Ilyen értelemben a mi korunkban alig találunk valódi naiv költőt. De ha van és ha lehetséges ilyen a mi napjainkban, akkor bizonyára **Frédéric Mistral** volt az, aki népével és népének élt és dalolt, az ő nyelvükön, az ő érzésükkel, és bizonyára a mi áldott és kedves Pósa bácsink is az, aki a gyermekeknek élt és dalolt, az ő nyelvükön és az ő érzésükkel. Ez maga olyan nagy érdem, olyan nagy szolgálat, amely szinte önkénytelenül széttöri a pusztán irodalomtörténeti értékelés sokszor szűk kereteit, és az író életét és művét az irodalmi jelentőségen felül nagy és széles szociális érték piedesztáljára helyezi.

Pósa bácsi gyermekverseinek óriási pedagógiai jelentőségét elsősorban abban látom, hogy az ő versein szereti meg a gyermek a költészetet, és hogy ezek a **Petőfi** és **Arany** népies és nemzeti művészetének termő talajából kihajtott versek a legjobb iskolája a nagy nemzeti költőink megismerésének.

Pósa bácsi szívnek és fülnek egyaránt könnyű és kedves, vígan és játszva csilingelő rigmusai mintegy dalolva és mosolyogva vezetik a gyermekvilágot Petőfi és Arany költészetének felnőtt világa felé.

Most nem beszéltem Pósáról, a magyar népdal új klasszikusáról, most nem szóltam Pósáról, az Arany János utáni magyar költészet egyik legigazabb hangú dalosáról, csak Pósa bácsiról mondtam el azt, amit mindnyájan, akik gyermekek voltunk, érzünk és tudunk, de amit mintegy tudományos pontossággal eddig még alig állapított meg a magyar irodalmi kritika.”

(*Szegedi Napló*, 1914. május 14.)

*

A írásnak helye lett volna kötetünkben, s nemcsak szerzőjének a neve okán! Mentségemül szolgáljon, hogy a fellelhető bibliográfiákban e cikknek nincs nyoma. Némi kritika talán a legfontosabb bibliográfiai kézikönyv (*A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 3-4.*) szerkesztőit illetheti, mert megelégedtek a kritikai kiadás közléseivel (*Juhász Gyula összes művei 1-9.*). A cikk a Sárospatakon őrzött Pósa-hagyaték újságkivágatai között sem található. Pósa szegedi ünneplésének a legfontosabb szépirodalmi dokumentumát, Móra Ferenc ez alkalomra írt, a kezdő soraiban a *Didergő királyéval* egyező, *Mese, mese, mátká, Pillangós batárba* kezdetű versét az *Új Idők* közölte (majd a *Magyar Lányok* is), ezért szerény apparátusomnak a Szegedi Napló májusi számainak átnézését anno nem adtam feladatul.

A föllelt írás nyilván emelte volna könyvünk erkölcsi értékét. Az olvasó viszont nem kapott kevesebbet, mert ha Juhász Gyula, mint szerző nem is, de zsenije okán a gondolatai ott vannak kötetünkben. Egyebek mellett azt írja: a szavakkal, színekkel, hangokkal játszó igazi költő a lelkében – gyermek. De kevés poéta igazolja ezt gyönyörűben, mint Pósa. E mondat első fele 1930-ban, Kosztolányi (Pósától független) *Gyermek és költő* című esszéjében köszön majd vissza, nem is nagyon más szavakkal (kötetünkben idézi Bettes István). Kosztolányi 1920-as, *Pósa Lajos* című esszéjét (amely könyvünkben szintén olvasható) Juhász írásával összevetve, megállapítható, hogy azonos gondolatok foglalkoztatták őket. Nagy eltérés azok kifejtésében sincs. Juhász Gyula ráérez egy másik fontos szempontra is: „*Pósa gyermekverseinek óriási pedagógiai jelentőségét abban látom, hogy az ő versein szereti meg a gyermek a költészetet, és hogy ezek a Petőfi és Arany népies és nemzeti művészetének termő talajából kihajtott versek a legjobb iskolája nagy nemzeti költőink megismerésének...*” Más szavakkal: „*A gyermekek Pósa versein megtanulják s megszeretik a versművészetet élvezni, lelkük művészi szellemet, formát vesz magába, s előkészülnek a magasabb nemes kultúra befogadására.*” – írja, Pósaról szóló nagy tanulmányában (1906) **Nagy László**, az első európai hírű magyar gyermekpszichológus, akit kötetünkben **Harsányi István** idéz. Juhász tehát ugyanazt vallja, mint a Pósa működését szintén elmélyülten tanulmányozó nagy kortársai. Megelőlegezi Kosztolányi és a kitűnő debreceni irodalomtörténész, a 83 éves korában koncentrációs táborban elpusztított **Kardos Albert** Pósa-nekrológiájában kifejtett gondolatait (idézi Bakó Endre), valamint a sárospataki bibliaprofesszor, **Radácsi György**éit is (akit szintén Harsányi idéz), ugyanakkor hitelesíti Nagy László és **Vass Mátyás** Pósa érdemeit taglaló sorait. Az életmű gyermekirodalmi szegmensének társadalmi fontosságát is felismerve pedig – ha tetszik, az élet fontosságát az esztétikai fontosság elé helyezve –, kiszabadítja azt az irodalmi kritika szűk kalitkájából. Juhász Gyula írásában ez az igazán értékelendő és elismerésre méltó. No meg,

ha szabad így fogalmaznom, a még Kosztolányiénál is mélyebb főhajtása Pósa bácsi és műve előtt!

Végezetül egy szerény adalék.

Frédéric Mistral érdemeinek ismeretében felmerül a kérdés: biztosak lehetünk afelől, hogy az utóbb gúnyos megjegyzésekkel illetett (irodalmi vonatkozásban egyébként is maradnak tartott) **Herman Ottó** a valóság ismerete híján javasolta a műfajteremtő Pósa Lajost irodalmi Nobel-díjra? Ismerjük meg szó szerint a nagy magyar természettudósunk a sajtóban közzétett indoklását: „*Nobel irodalmi díja nemcsak a fényes, csillogó eredménynek van szánva, hanem szánva van – és szánva kell, hogy legyen – a mélyreható, csendes erkölcsi sikernek és eredménynek is. És ha ez igaz – úgy érzem, hogy igaznak kell lennie –, akkor az elismerés példája Pósa Lajost illeti, mert ő teremtette meg nemzete számára a nevelőirodalom legfontosabb s egyben legnehezebb ágát: a gyermekirodalmat. Pósa Lajos volt az, aki le tudott szállani a magyar gyermekekhez, hogy színmagyarságával megihlessen és fölemelje, hogy az ő műzsája, mely szeplőtlen és tiszta, melynek sohasem volt egyetlenegy léha szava, azt a bimbóba szökkenő embervirágot homlokon csókolja. Ha ez nem érdem a Nobel-, vagy más díjra, akkor nincs érdem ezen a világon.*” (Budapesti Hírlap, 1914. február 15.)

Tudnivaló, hogy a régi provánszi trübadúrok nyelvéből új provánszi trübadúr-nyelvet alkotó Mistral, a provanszál nyelv apostola és elkötelezett védelmezője, 1904-ben irodalmi Nobel-díjban részesült. A Párizsban tartózkodó, és akkortájt még – saját szavaival – nép-nemzeti tartalom után esengő Ady Endre lelkes méltatást írt Mistrálról – Rákosi Jenő lapjába! (Hol volt még az Ady-Rákosi pör?) Egy mondatát idézem: „*Költő-király az agg Mistral. Csodálatos hatását mi sem bizonyítja jobban, mint hogy külföldiek tanulják meg az o poézisa kedvéért a provánszi nyelvet.*” (Budapesti Hírlap, 1904. december 18.)

Ezen a ponton az ember egy kicsit elgondolkozik...

Hogy is írta Pósaról **Bródy Sándor**, 1897-ben? „*Ő csinalta meg azt a rendkívüli jó tréfát, hogy ma, Budapesten, de más helyeken is az apák és nagyapák nem tudnak beszélni a gyermekekkel és unokáikkal, mert ezek úgy beleszeretnek abba a nyelvbe, amelyet Pósa Lajos ír nekik, hogy nem akarnak németül tanulni és tudni.*” (*Új Idők*, 1897. március 28.)

Nem kell ahhoz a hasznos munkát végzett Pósa Lajost nagy költővé masszírozunk, hogy megbecsüljük értékeit. Ahogy tette Mikszáth, ahogy tették Eger csillagai: Bródy és **Gárdonyi**, vagy éppen Juhász Gyula – a magyarság sorsának egyik legjelentősebb lírai kifejezője.

JEGYZET

¹ Claude Joseph Rouget de Lisle, a Marseillaise szerzője

„A jövő bizonytalan és kilátástalan, az ország helyzete a gyarmatokéhoz hasonló” (Szepesházy Kálmán naplójegyzetei 1956-ból)

„Kicsi gyermekkorom óta 19 éves koromban sírtam először, amikor édesanyámat temettük, akit a világon mindenkinél jobban szerettem. Amikor koporsójára hullottak a göröngyök, nem tudtam néhány másodpercig visszatartani a könnyeimet. – Ma este, amikor a rádióban meghallottam, hogy az orosz csapatok a győztes forradalom után is özönlének hazánkba, órákon át zokogtam... Ezt jelenti nekem a haza és a szabadság.

1956. XI. 4.

(névjegykártyára jegyzett üzenet)

Néhány bevezető szó

Az alábbiakban a nagybalogi (akkortájt még Felsőbalog) születésű **Szepesházy Kálmán** naplójának néhány, közérdeklődésre számot tartható lapját ismertetjük. Az 1919-ben született, akkortájt tehát 37 éves geológus a rimaszombati gimnáziumban érettségizett, Prágában, majd Budapesten végezte egyetemi tanulmányait. Miután 1944-ben szovjet hadifogságba esett, éveket töltött egy archangelszki fogolytáborban, ahonnan 1948 nyarán szabadult meg. Hazatérését követően előbb a *Földtani Intézet*ben, majd *MAORT*-nál dolgozott, geológusként. (Életéről bővebben szoltunk folyóiratunk IX. évfolyamának 2. számában.)

A bejegyzésekből jól kirajzolódik egy hazája és nemzete iránt elkötelezett ember képe. Hogyan élte meg az 1956-os forradalom napjait, kivált pedig az annak leverését követő időszak történéseit egy ember, aki nem volt forradalmi alkat, sokkal inkább a Zoltárok könyvében olvasható eme ígét követte egész életében: „*Kerüld a rosszat és cselekedjél jól; keresd a békességet és kövesd azt!*”

Különösen megrendítő a névjegykártyára felrótt néhány sora.

A november 1-én és 18-án emített Nándival akkortájt közös házukat építették. A november 3-án és december 24-én említett Géza bácsi anyai nagybácsija, **Sáfrány Géza**, akkortájt ny. honvéd altábornagy. A többieket nem tudjuk egyértelműen azonosítani.

(B. Kovács István)

november 1. (csütörtök)

Az éjszakát, Tótkomlósról Pestre jövet, Abonyban töltöttem **Munkácsival**, **Pötz** és **Monostorival**. A tankok dülöngésén kívül más nem zavart. A tankok összevissza mentek, nem látszott úgy, mintha kivonulnának. Abony és Pest között nem voltak oroszok.

Pesten az Üllői úton mentünk végig, mert a katonák szerint a Ferihegyi repülőteret megszállták az oroszok. Óriási tömeg hömpölygött az utcákon. Az Üllői út borzalmasan néz ki. A laktanyánál megállt a forgalom, a körúton mentünk tovább, egész hazáig. Otthon minden sértetlenül megvan. Délután **Nándi**éknél voltam.

november 2. (péntek)

Éjjel nem sokat aludtam. Lövöldöztek az utcán, ezért kiköltöztem az előszobába. Utólag tudtam meg, hogy ez nem is volt semmi különös, sokkal rosszabbak szoktak lenni az éjszakák.

Nappal elmentem **Loláék**hoz, de nem voltak otthon. A délelőttöt **Ödin**él töltöttem. Hallgattam az elbeszéléseket és újságokat olvastam. Az éjszaka aránylag nyugodtan telt el.

november 3. (szombat)

Délelőtt nyugalom volt az egész városban. Loláéknál voltam, azután elmentem megnézni a Múzeum körutat, a Nagykörutat, a Köztársaság teret, majd a Keletihez mentem megérdeklődni, hogy hogy lehetne kijutni **Géza** bácsiékhoz Máriabesnyőre. Összetalálkoztam [...] Terikeékkel, kisült, hogy a HEV jár. A következő járással ki is men-

tem, csak pár percet töltöttem Géza bácsiéknál, pár száz forintot vittem nekik, nehogy koplaljanak.

Éjszaka ismét lövöldözések voltak.

1956. november 4. (vasárnap)

Nyugtalan volt az éjjel. Vasárnap már sehova se lehetett menni, mert az oroszok megint bejöttek. A rádió elhallgatott. Teljes a bizonytalanság. A cseh rádió szerint **Kádár** alakított kormányt. Egész nap össze-vissza lövöldözés és rémes bizonytalanság. Közben a rádió is megszólalt és komolyzenét játszik, s néha Kádárék beszélnek. Az anarchia totális.

november 5. (hétfő)

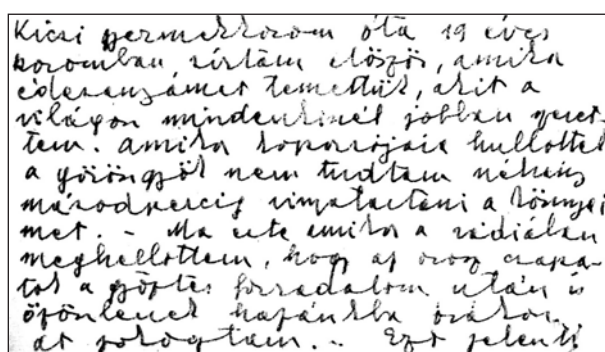
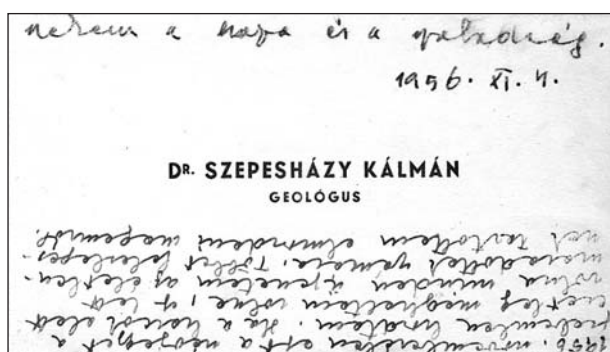
Az éjszakát az előszobában töltöttük, csak időközönként, illetve reggel felé mentem be a szobába, mert nagyon fáztam. Állandóan lövöldöztek a ház előtt és a köveken tankok dübörögtek. Borzalmas éjszaka volt.

Nappal is folyt a lövöldözés, este a nehéztüzérek is megszólaltak. Állítólag a Gellérthegyről a város külső pontjait lövik az oroszok. Szörnyű, hogy még mindig nincs vége a harcnak. Most már teljesen elmergesedett a helyzet. Köztes megoldás lehetetlen. A rádió alig mond valamit, a bizonytalanság teljes.

november 6. (kedd)

Az éjszaka folyamán állandóan lövöldöztek a Körúton, és talán a Marx térnél. Állandóan dübörögtek a harckocsik. Az éjszaka legnagyobb részét a szobámban töltöttem, már

LÁSSÁTOK, FELEIM!

„Ha a harcok alatt esetleg meghaltam volna, ez lett volna minden üzenetem az életben maradtak számára. Többet feleslegesnek tartottam elmondani magamról”

megszoktam a harci zajt. Csak lenne már vége, borzalmas ez a bizonytalanság. Napközben az emberek már járkáltak az utcákon, de venni alig lehetett valamit. Budán állítólag borzalmas a pusztulás és rengeteg az ellenálló. Az új kormány, régi, szemináriumi stílusban beszél, néha csak még jobban elmérgesíti a helyzetet. Teljes az összeomlás és anarchia.

november 7. (szerda)

Az éjszaka aránylag nyugodtan telt el, csak a tankok csaptak pokoli zajt a ház előtt, és reggel felé volt iszonyú lövöldözés a Körúton. Különbözik sokkal csendesebb a levegő, az ágyúzás mintha alábbhagyott volna. Senki nem tud semmit, a kibontakozás kilátástalan. Már senki nem hisz senkinek, s úgy látszik, vidéken is teljes a káosz. Rajtunk már csak egy békés ENSZ megszállás segítene.

november 8. (csütörtök)

Éjjel még nem mertem levetkőzni, mert este még sokat lövöldöztek. Reggel már emberek kezdtek szállingózni az utcán. Én is lementem. Kenyeret szerezni teljesen kilátástalan dolog. Sorba álltam a körúti közértnél, de délután 4-kor csak egy számmal voltam kénytelen hazamenni. Bizonytalanság, kilátástalanság, lövöldözés és tankcsikorgás. Ez minden. Fegyveres ellenállók helyenként a városban és a vidéki iparközpontokban még vannak.

november 9. (péntek)

Az éjszaka nyugodt volt, végre megint pizsamában, ágyban aludtam. Reggel kezdtem ismét a sorban állást a tegnapi számmal a Közért előtt. Dél felé kaptam is kevés lisztet és cukrot. Délután a Hold utcai csarnokban 5 kg krumplit (vettem). A hangulat rossz. A helyzet kilátástalan. Rohangásznak a tankok egész nap össze-vissza. A szomszédban van az orosz parancsnokság, pokoli itt a lárma éjjelnappal. Időnként lövöldöznek is, de inkább csak Budán és a külvárosokban. Kilátástalan a helyzet. A SZU nem enged, itt pedig az emberek nincsenek meggyőzve. Mindenki elszánt, merész, szokimondó, meg nem alkuvó, s jobban gyűlöli a hazugságot, [...], képmutatást, mint azelőtt. A kormány egyáltalán nem ura a helyzetnek. Dolgozni alig akar valaki.

november 10. (szombat)

Az éjszaka nyugodtan telt el. Csak időnként lehetett hallani távoli lövéseket. Reggel korán elmentem sorba

állni kenyérért. Sikerült 2 kenyeret, babot, zöldséget és szappant vennem. Pár napra el vagyok látva. Az utcákon már óriási a forgalom, pokolian néz ki minden, de az emberek már kezdenek megnyugodni. A pusztulás óriási, de, állítólag, már nyugatról is kezdenek bizonyos dolgokat beengedni, s keletről is kapunk valamit. Az ami régen volt, vissza nem jöhet. Az emberek nyitabbak, bátrabbak, csak jobb lehet a **Rákosi** terrornál. Az ENSZ csak pofázik, nem számíthatunk másra, csak a magunk erejére.

november 11. (vasárnap)

Most már éjjelente aránylag csend van. Csak a tankok dübörögnek a H[onvédelmi] M[inisztérium] környékén. Nappal imitt-amott sorba álltam, s próbáltam valami élelmet szerezni. Délután megnéztem a Körutat és a Rákóczi utat. Borzalmas. Egy ámokfutó horda szörnyű gáztette. Az emberek a végsőig elkeseredettek a rettenetes rombolás miatt. A kormány nem ura a helyzetnek. Az ország lefegyverzése a befejezéséhez közeledik, de megkezdődik az ellenállás újabb szakasza, a passzív rezisztencia. A helyzet rosszabb, mint a harcok idején. Kibontakozásra semmi kilátás nincs.

november 12. (hétfő)

A délelőtti legnagyobb részét a hivatalban töltöttem. Majdnem mindenki bent volt. Az elkeseredés általános. Az oroszok vadállati kegyetlenkedéséről egyre újabb részletet lehet hallani. A közvélemény 99%-ban egyöntetű: becsületes, hazugságmentes, semleges, független, szabad Magyarországot akar mindenki. A munka vidéken sem indul meg, a Kádár-kormányban senki nem bízik. Mindenki élelem után futkos. Az oroszok jóval túltettek **Hitler**en. Ilyen gazság, amit itt csináltak, évszázadok óta nem volt a világon.

november 13. (kedd)

Délelőttönként a lakásban vagyok, imitt-amott sorban állok, délután főleg otthon vagyok, rádiót hallgatok.

november 15. (csütörtök)

Mi [...] is kaptunk. Élelmiszert már elég bőven lehet kapni. Mindenből vettem egy keveset, hogy legyen egy kis tartalék, ha esetleg ellátási gondok lesznek. Sokat nem halmozok. Sajnos, a kinti lakásom nincs kész, aligha tudok felköltözni. Kályha, villany nincs.

A helyzet továbbra is rettenetesen bizonytalan. Senki se tudhatja, milyen lesz a kibontakozás. Nem mitőlünk függ, mi már nagyon szeretnénk dolgozni. Csak az a baj, hogy a kormányban senki se bízik. Az ígéretések teljesítésére semmiféle garancia nincs, bár Kádár összehasonlíthatatlanul becsületesebbnék látszik, mint Rákosiék.

november 16. (péntek)

Az éjszakák már aránylag nyugodtak, csak a tankok dübörögnek. Tart az általános sztrájk. Az emberek csak ímmel-ámmal dolgoznak, mert az oroszok néhol fiatalokat szednek össze és visznek ki az országból. Ez mindennek a betetőzése. A kormány a munkástanácsokkal tárgyal. Ez nagyon helyes. A bizonytalanság teljes. Minden attól függ, hogy a Szovjetunióban kik kerekednek felül, szadisták, vagy becsületes, reálisan gondolkodó emberek. Talán **Titó** tud valamit elérni. Csak a kompromisszumos megoldás a helyes. Isten őrizz a jobboldali csőcselék uralmától. Szerencse, hogy a nyugati gyásmagyarok Ausztrián s a többi szomszédokon át nem tudnak hazatérni.

november 18. (vasárnap)

Egész nap fent voltam a háznál. Eleinte takarítottam, majd Nándinak segítettem. Rendet csináltunk fent az emeleten, majd felhurcoltuk a Nándiék holmijait, mert felköltöztek.

november 20. (kedd)

A fegyverek elcsitulnak, csak ritkán, néha dördül el egy-egy lövés. Az emberek kissé lecsillapodtak, de semmi sem tisztázódott. A Kádár-kormánynak alig hisz valaki. Kádár talán még becsületes, de a többiek... Tehetségtelenek, sötétek, s annyi önkritikájuk nincs, hogy háttérbe vonuljanak s átadják a helyüket ismeretlen, de becsületes és tehetséges embereknek. Lassan megindul országszerte a munka, de igen lassan és igen bizonytalanul. Az emberek csak vontatottan hajlandók dolgozni, amíg nem lesznek becsületes vezetőik. Az internálásokról és elhurcolásokról szóló hírek megbénítják az emberek munkakedvét.

november 21. (szerda)

Kedden este 9 órakor az utcában sorakozó tankok elindultak és néhány órán át tucatjával fordultak ki a Körútra, teherautókkal együtt. Végre az első örvendetes dolog, amit a szovjet csapatokkal látni lehet. Valószínűleg jön helyettük gyalogság, de az már egy fokkal elviselhetőbb. A helyzet mintha egy kissé tisztázódna. Titó beszéde óriási jelentőségű. Remélni lehet, hogy a SZU-ban a józanabb belátás kerekedik felül s igyekeznek jóvátenni a nálunk végzett pusztítást. Kevesebbet nem adhatnak nekünk, mint Lengyelországnak. A nemzet most olyan, mint a víz. Kifolyik az oroszok kezei közül. Mindenki egyet akar: szabad, független, semleges, becsületes Magyarországot. A fegyvereket elnémították, a sztrájk szűnőben van, de a nép pontosan olyan, mint a forradalom első napjaiban. Töretlen, és bízik a jövőben. Senki nem zúgolódik, szótlánul viseli a megpróbáltatásokat, mert mindenki bízik a kibontakozásban, és hogy minden helyrejön.

november 27. (kedd)

A forradalmat lefegyverezték, amint az előrelátható volt. De az emberekből kiobbant elégedetlenség és hazugságutálat nem szűnt meg. A régi hazug világ nem jöhet többé vissza, inkább a halál. A forradalom első felvonását bemocskolni nem lehet. Az tisztán élni fog az emberek szívében. A jövő bizonytalan, minden attól függ, hogy a SZU-ban egy józan, reális, becsületes irányzat kerekedik-e felül, vagy nem. A közeljövőtől semmi jót nem várok, de az igazság végső győzelmében töretlenül hiszek.

A munka igen-igen lassan indul. [...]

november 28. (szerda)

Az idő kissé megenyhült, de állandóan esik az eső. Szomorú minden. A Központi Munkástanács, háta megett az igazsággal, s Kádár, a háta megett sokezer tankkal, folytatják a tárgyalásokat, de egyelőre eredménytelenül. Az emberek éppen ezért levertek, kedvetlenek, a munka alig-alig megy! A kibontakozás reménytelen. [...]

november 29. (csütörtök)

A munkát, úgy-ahogy, megkezdjük. Délelőtt a munkástanács ülésezett. A helyzet nehezen tisztul. Mindenki csak a fejleményeket várja, de a dolgok nehezen fejlődnek. Kádár egyes kijelentései megdöbbenést keltenek. A világpolitikai események is forrongnak, nemcsak nálunk vannak zavarok. Kínában is óriásiak a változások, de ők bölcsen csinálják. Mindenesetre, több országnak kikapartuk a forró gesztenyét.

Sokan disszidáltak, többen a lakásból is. Én minden körülmények között itt maradok az országban, még ha az életembe is kerül.

december 1. (szombat)

Az idő kissé megenyhült. Borult, esős november. A helyzet változatlanul zavaros. A munka megindult mindenütt, de csak akadozva megy. A kormány a lényeges dolgokban teljesen merev, az emberek maradék bizalmát is elveszíti. Az ENSZ küldötteket még mindig nem engedik be. Egyéb pártokról egyelőre szó sincs. **Nagy Imréről** még azt se tudja senki, hogy hol van. A munkástanácsokkal egy ilyen kormány kiegyezését szinte lehetetlen látni. A kibontakozás kilátástalan. A bizonytalanság pedig rosszabb a rossznál. ...nyomor lesz ennek következménye. Ezt mindenki látja, de, sajnos, nem lehet ellene tenni semmit. A hazugságba, aljasságba, terrorba senki sem tud belenyugodni. Inkább a halál.

december 11. (kedd)

A helyzet még mindig kilátástalan. Kádárék ésszel fel nem fogható módon viselkednek. Lényegtelen dolgokban engedményeket ígérnek (de ezeket bármikor visszavonhatják), de lényeges dolgokban hajthatatlanok. A néptől és az igazságtól elszakadva, igyekeznek elképzeléseiket kiagyalt tényekkel (!) alátámasztani. Ily módon a rádióban és az újságokban az elferdítéseknek, mellébeszéléseknek, lényegtelen dolgok eltűlésének, lényeges dolgok észre nem vevé-

LÁSSÁTOK, FELEIM!

sének olyan sokasága van, mint soha azelőtt. Az emberek minden hazugságtól ingerültebbé válnak. Nem tudom, hogy akarhatnak így nyugalmat és rendet. A külföld lehetetlen, az ENSZ is hivatal lett. Semmiképpen nem akarnak miattunk háborút kirobbantani (ezt nagyon helyesen teszik), s ezt a végletekig kihasználják a SZU vezetői.

Ujabbán már a munkástanácsok lába alól is ki akarják húzni a talajt. A Központi Munkástanácsot feloszlatták. (Ez a munkáshatalom.) Tegnap és ma ismét sztrájk volt. Azt hiszem, ez az utolsó, mert már mindenki dolgozni akar. Azonban ilyen politikai helyzet mellett a munkakedv minimális. Az emberek nem látják értelmét a túlzott munkának. A jövő bizonytalan és kilátástalan, az ország helyzete a gyarmatokéhoz hasonló.

Az igazságot jobban szeretem az életemnél. A hazugságot, erőszakot, igazságtalanságot, jellemtelenséget és aljaságot még ezerszer jobban gyűlölöm, mint régebben.

december 13 (csütörtök)

A helyzet csak lassan tisztul. Az oroszok, úgy látszik, képtelenek megérteni, hogy Magyarországon mi a tényleges helyzet. A lényeges dolgok sokaságát egyszerűen nem hajlandók tudomásul venni, csak lényegtelen dolgokban tesznek engedményeket s hihetetlenül merevek. Az egész külföld tehetetlenül, megdöbbenve röhög rajtuk, mi pedig az egésznek isszuk a keserű levét. Az emberekbe a munkakedv semmiképpen se tér vissza. Az egész ország lóg, senki nem dolgozik, mert ilyen kormány és ilyen politikai helyzet mellett nemcsak a munkának, de még az életnek sincs értelme. Ilyenfajta passzív rezisztenciát egy többezerszeres túlerővel szemben még nem hallottam a történelemben. Mindenki tudja, hogy ennek iszonyú nyomor lesz a vége, de úgy látszik, a kormányt, illetve azokat, akik kormányt kormányozzák, csak egy rettenetes gazdasági csóddal lehet meggyőzni arról, hogy egyáltalán nem bíznak meg bennük az emberek. Mindenkit fasisztának és ellenforradalmárnak tekintenek, aki a kormány mai politikáját nem támogatja. A politika pedig tele van következetlenséggel, melléfogásokkal és tehetségtelenséggel. A becsületes kommunisták kiábrándultak, vagy meghasonlottak magukkal. Nagyon kevés, kritikai hajlam nélküli ember követi vakon a pártnak gyakran egymással ellenkező irányú intézkedéseit.

Érdekes, hogy ez alatt a két hónap alatt az értelmiségiek és munkások közötti válaszfalak sokkal inkább leomlottak, mint az előbbi 12 év alatt. Abszolút értelemben véve, a szocializmus, az ellenkező látszat ellenére, óriási előrehaladást tett Magyarországon a munkások, illetve a tényleges termelőmunkát végzők tekintetében és a vezetésre való joga óriási mértékben megerősödött. Akik régebben vad reakciók voltak, most belátják, hogy az államhatalom elsősorban a munkásosztályt illeti. Az értelmiségnek és parasztságnak támogatnia kell a munkáshatalmat. Sajnos, akiknek a hatalom a kezében volt, a munkásosztály árulói lettek, mert letértek az igazság és becsület útjáról.

Mindenesetre, az osztály nélküli társadalom megvalósulásához, s a termelőeszközök köztulajdonához az alapok

sokkal realisabbak és az emberek által elfogadottabbak lettek. Annak ellenére, hogy a látszat pillanatnyilag ez ellen szól (pl. kisiparosok növekvő száma, tsz-ek felbomlása stb.). Aki őszintén és önzetlenül kommunista, ezt kell, hogy észrevegye. Sajnos, ilyenek kevesen vannak. A párt érdekszövetség volt a jól jövedelmező pozíciók elfoglalására.

december 24 (hétfő)

Életem legszomorúbb karácsonyestéje. A politikai helyzet lesújtó. A tiszta becsületes forradalmat óriási túlerővel szétzüllesztették. A tények elhallgatásával és egyoldalú beállításával az egészet egy ellenforradalmi puccsnak állítják be. Úgy látszik, a hazugság uralma nem ér véget ebben a szerencsétlen országban. Az elkövetkező időkben csak nyomor, munkanélküliség várható. Nem tudok lelkesedés és bizakodás nélkül élni. S most szörnyű, hogy nincs miben hinni, nincs miért lelkesedni s nincs értelme, hogy valamiért lelkesedjen az ember. Több kulturális emlék pusztult a forradalom alatt, mint a háborúban, emberi ostobaság és [...] miatt. Elpusztult a levéltár, mert a vársétány török ágyúit a várban levő szabadságharcosok fegyvereinek nézték. Kiégett a nemzeti múzeum. Miért? S a kárpótlás? Utólag leváltották [...], kulturális pusztítást soha az életben nem lehet semmivel jóvátenni. Ezt nem lehet megbocsátani.

Az olajiparból elmegyek. Vagy tanárnak vagy Makóra geológusnak. De egyelőre semmit se tudok tenni. Pillanatnyilag beteg vagyok. Hetek óta influenzás vagyok. Tüzelőm nincs. Hányódom és fagyoskodom betegen. Délelőtt kimentem Máriabesnyőre. Géza bácsiéknak vittem mindenféle élelmiszert. Csak egy órát maradtam, mert nem akartam a HÉV-et lekésni. Lucskos hó, köd, hideg, betegség, magány, kilátástalanság. Nagyon, nagyon messzi távolban boldog gyerekkori karácsonyok képe. Talán csak azért születtem, hogy egy boldog gyerekkor után életem örökös közdelem és szenvedés legyen? Leszek-e még valaha boldog és megelégedett? Öregesen, életerőm fogytán, s köröskörül kilátástalanság.

december 28 (péntek)

Beköszöntött a hideg tél. Elég nagy hó van az egész országban. A bizonytalanság változatlan. Lassan kezdenek a dolgok visszabillenni a rendes kerékvágásba. A munka is lassan, de igen lassan mindenfelé megindul. A szén kevés. A békebeli termelés kb. csak a harmadát éri el az iparban. Küszöbön áll az üzemek, minisztériumok átszervezése. Rengeteg ember lesz munka nélkül. Ennivaló egyelőre még van. Pénz már kevesebb. Legalább egy évig óriási nyomor lesz. Ezt mindenki tudja. El vagyunk rá készülve.

A politikai események jelenleg Magyarországon kívül s a kulisszák mögött zajlanak. Hál Istennek, mi miattunk háború nem fog kitörni. Óriási csapások érték az országot. Ebből egyelőre még semmi hasznunk nincs, de a hatását már több országban érezni lehet. Sokan hálások lesznek még Magyarországnak a mostani eseményekért.